Martin Smit	*PARIJS 1911-1913* *Redactioneel*	*1*
Dick Gevers	*DE AUTOBANDIETEN*	*2*
Dick Gevers	*BONNOT ET COMPAGNIE,* *LA BANDE TRAGIQUE* *Verslag van een tentoonstelling*	*20*
Marc Pierrot, *Emile Armand*	*HET ILLEGALISME* *Over het oplossen van economische problemen*	*22*
Mauricius	*BONNOT DE ANARCHIST* *Een herinnering en een verdediging*	*25*
Léon Bloy	*JUBELENDE SMEERLAPPEN* *De lafhartige moord op Bonnot*	*27*
Martin Smit	*TERUG NAAR PARIJS* *De lange weg van Eugène Dieudonné*	*28*
Martin Smit	*BONNOT IN BEELD* *De Autobandieten in fictie*	*32*
Hans Ramaer	*HOE DACHTEN ANARCHISTEN* *OVER DE AUTOBANDIETEN?*	*36*
Hans Ramaer	*TWINTIGSTE JAARBOEK ANARCHISME* *Redactioneel*	*38*
Bert Altena	*DE INTERNATIONALE ANARCHIST* *EN ZIJN NATIONALE HERKOMST*	*39*
Thom Holterman	*IN MEMORIAM HENC VAN MAARSEVEEN*	*44*
Thom Holterman	*ANARCHISME-ANNO-NU*	*45*
Rudolf de Jong	*DRIE LIBERTAIREN EN AMERIKA* *Constandse, Chomsky en Mercier*	*50*
Jan Bervoets	*ALBERT LEDDER OVERLEDEN*	*59*
Ron Blom	*ZIT HIER ONKRUIT?* *Jongerencultuur in een agrarisch dorp*	*60*
Martin Smit	*UTOPIA LIGT OM DE HOEK!*	*65*
Roel van Duijn	*BEROEPSREVOLUTIONAIR,* *KUN JE DAT NOG WORDEN?*	*68*
Weia Reinboud	*ANARCHIE EN VRIJHEID*	*73*
Roger Jacobs	*ANDRÉ GORZ ALS CRITICUS* *VAN DE KAPITALISTISCHE ARBEIDSIDEOLOGIE*	*75*
Jan Bervoets	*JAARKRONIEK VAN DE ANARCHIE (2012)*	*81*
André de Raaij	*WAS HET EEN FEESTSFEERTJE?* *Dubbele boterham met kaas 6*	*85*
Boudewijn Chorus	*DE AS VIERT JUBILEUM* *Sterke Verhalen 13*	*86*
Thom Holterman	*VERZET! MET WELKE MISSIE?* *Uit het land van Proudhon 21*	*89*
Willy Verhoysen e.a.	*BOEKBESPREKINGEN*	*92*
Jan Bervoets	*GEDICHTEN*	*105*
Hans Ramaer	*WEG MET DE MONARCHIE!* *Hard Rain 20*	*106*

Prijs van dit nummer 9,50 euro.

Twintigste Jaarboek Anarchisme – **de AS** 181/182 – *De Autobandieten*

DE AUTOBANDIETEN

TWINTIGSTE JAARBOEK ANARCHISME

DE AS 181 / 182

de AS

anarchistisch tijdschrift

41ste jaargang, nummer 181/182, voorjaar/zomer 2013.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting de AS, Moerkapelle. ISSN-nummer 0920-3257.
Betalingen: de AS, Moerkapelle; (rek. nr. 4460315)
IBAN NL57 INGB 0004 4603 15; BIC INGBNL2A
Jaarabonnement: 18,- euro; buiten Nederland 26,- euro.
Druk: BGS, Schiedam. *Opmaak:* Atalanta, Utrecht.
Adreswijzigingen: per post of per e-mail (wimdelobel@planet.nl).
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle; wimdelobel@planet.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, André de Raaij, Hans Ramaer (eindredacteur), Martin Smit, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Bert Altena, Jan Bervoets, Ron Blom, Roel van Duijn, Dick Gevers (gastredacteur), Detlef Greinert (ill.), Roger Jacobs, Manuel Kneepkens (ill.), Weia Reinboud, Willie Verhoysen.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin of daardoor redactionele standpunten worden weergegeven.
Digitaal archief: www.tijdschrift-de-as.nl. *Weblog:* http://libertaireorde.wordpress.com
E-mailredactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Bestellingen: wimdelobel@planet.nl

PARIJS 1911-1913

Redactioneel

De groep die in dit nummer centraal staat is de geschiedenis ingegaan als 'de Autobandieten' en als 'de bende van Bonnot.' Zij pleegde in 1911 en 1912 in Parijs en omstreken een aantal spectaculaire en bloedige overvallen. Deze Autobandieten gebruikten gestolen auto's, in een tijd dat de politie nog niet de beschikking over auto's had. De leden van de groep waren afkomstig uit kringen van individualistische anarchisten, die de maatschappij en het kapitalisme volledig verwierpen. Zij waren zich er volkomen van bewust dat hun strijd tegen de maatschappij bij voorbaat een verloren strijd kon zijn en niet anders dan op tragische wijze kon eindigen.
Hun acties leidden in het Frankrijk van die dagen tot grote onrust en paniek. Dick Gevers schetst de omstandigheden die tot deze acties leidden, de politieke en sociale context van het illegalistische anarchisme, de reacties in burgerlijke en anarchistische kringen, de wijze waarop overheid en politie op de acties reageerden en de spectaculaire afloop van het bestaan van de Autobandieten. In een aantal daaropvolgende artikelen zijn reacties van voor- en tegenstanders van het illegalistische activisme te vinden.
Dat de Autobandieten, vele tientallen jaren na de geruchtmakende gebeurtenissen nog tot verbeelding spraken blijkt uit het overzicht van romans, strips, een film en muziek die over de Autobandieten is verschenen. (MS)

DE AUTOBANDIETEN

Dick Gevers

Op 21 december 1911 vindt in een drukke straat in Parijs, de Rue Ordener, ten noorden van Montmartre, op klaarlichte dag een gewapende roofoverval plaats op een bankloper van de Société Générale. De bankloper Caby wordt zwaar gewond en de vier overvallers vluchten met zijn geldtas in een gestolen auto – een Delaunay-Belleville – terwijl zij schieten op degenen die hen achtervolgen. Het is het begin van de 'Autobandieten'.

De consternatie is algemeen. De publieke opinie is niet alleen verbijsterd over de roekeloze manier waarop de overval heeft plaats gevonden, maar ook dat gebruik gemaakt is van een auto: voor het eerst in de historie van het banditisme. De pers eist versterking van de politie omdat deze niet voldoende uitgerust is tegen misdadigers die deze middelen gebruiken. De chef van de recherche, Hamard, en zijn adjudant Jouin, vormen een speciale brigade om de identiteit van de roofovervallers te achterhalen. De Société Générale looft een hoge beloning uit aan degene die een tip kan geven die tot arrestatie kan leiden. Deze tip laat niet lang op zich wachten: een spoorwegwerker meldt de politie dat hij de Delaunay-Belleville heeft gezien toen deze 's nachts de garage van ene Dettwiller uitreed vlak voor de roofoverval in de Rue Ordener.

Dettwiller en zijn vrouw ontkennen de personen van de auto te kennen. De onderzoeksrechter vindt hun verhaal echter ongeloofwaardig en zij worden gearresteerd. De politie zet vervolgens een val op bij de garage en arresteert enkele dagen later een anarchistische dienstweigeraar die bij Dettwiller een vluchtadres zocht. De politie zoekt nu verder in de kringen van anarchisten, die door hun antimilitaristische propanda en dienstweigering al veel langer het doelwit zijn van huiszoekingen en arbitraire arrestaties.

Op 2 januari 1912 vindt in het plaatsje Thiais een wrede dubbele moord plaats op een bejaarde rentenier en zijn dienstbode. Bertillon, de chef van de Identificatiedienst, kan zijn nieuwe methode, identificatie door vingerafdrukken, beproeven. Zijn vroegere methode, waarmee hij als handschriftdeskundige de Franse kolonel Dreyfus had aangewezen schuldig te zijn aan hoogverraad, was een fiasco gebleken. Hij komt tot de conclusie dat de illegalisten Edouard Carouy en Marius Metge de daders moesten zijn. Zij worden vervolgens gearresteerd, maar zij ontkennen de moord ten stelligste: 'Wij zijn inbrekers, geen moordenaars'. Ander bewijsmateriaal dan de identificatie van Bertillon wordt niet gevonden.

Naar aanleiding van tips en op basis van informatie van infiltranten in de anarchistische beweging zet de nieuwe chef van de recherche, Guichard, een val op bij het huis in Romainville waar het individueel-anarchistische blad *l'anarchie* is gevestigd en hij arresteert een anarchistische sympathisant die bekent dat hij Carouy enkele jaren tevoren bij *l'anarchie* heeft ontmoet.

De recherche spitst nu haar onderzoek toe op medewerkers en sympathisanten van *l'anarchie*, waarvan de redactie be-

staat uit Victor Kibaltchiche, de latere Victor Serge, en zijn vriendin Rirette Maîtrejean. Eugène Dieudonné, een medewerker van *l'anarchie*, wordt door een tip van een ooggetuige gearresteerd, op verdenking dat hij betrokken was bij de roofoverval in de Rue Ordener. Dieudonné ontkent dit. Als hij geconfronteerd wordt met de bankloper Caby, die inmiddels hersteld is, zegt deze dat Dieudonné de man is die op hem geschoten heeft. Dieudonné antwoordt dat hij op die dag driehonderd kilometer van de plek van de aanslag verwijderd was. Toch wordt hij gevangen gezet.

BONNOT

Op 27 februari 1912 rijdt een gestolen auto, met vermoedelijk de Autobandieten, tegen een autobus voor het station Saint-Lazare. Een agent springt op de treeplank van de auto om de chauffeur naar zijn papieren te vragen en blokkeert het stuur om te verhinderen dat de auto wegrijdt. Hij wordt neergeschoten en sterft in het ziekenhuis. De daders weten te ontvluchten. Er vindt een officiële begrafenis plaats in de Notre Dame, waarbij de prefect van politie Lépine, het hoofd van de recherche Guichard, zijn adjudant Jouin en hoogwaardigheidsbekleders van de regering aanwezig zijn.

In Parijs en omstreken ontstaat een ware massahysterie. De pers eist opnieuw een betere uitrusting van de politie en spreekt ironisch over de vervoermiddelen van de politie die te voet, op de fiets of te paard het tegen het auto's moeten opnemen. De recherche roept nogmaals de getuigen op van de aanslag in de Rue Ordener en die van het gebeuren voor het station Saint-Lazare. Foto's van medewerkers van *l'anarchie* worden getoond en ooggetuigen wijzen ene Jules Bonnot aan als bestuurder van de auto, en Edouard Carouy en Octave Garnier als degenen die de overval in de Rue Ordener hebben uitgevoerd. De bankloper Gaby wijst als vierde man Dieudonné aan. De recherche verspreidt duizenden affiches met de foto's van de leden van wat nu de Bende van Bonnot wordt genoemd. De recherche ontvangt honderden brieven van personen die menen Bonnot, Garnier of Carouy in hun stad te hebben gezien.

Op 19 maart 1912 vindt een merkwaardig incident plaats. In de pers wordt een open brief van Garnier aan Guichard, de chef van de recherche, gepubliceerd, waarin hij het inzicht van de politie bespot: 'Uw premie van 10.000 francs die u mijn vriendin aanbiedt om mij te verkopen, wat een ellende voor u die zo vrijgevig is met het geld van de staat – vertienvoudig de som, heren, en ik lever mij met gebonden voeten en handen aan u over, met wapens en bagage'. Hij verklaart in deze brief dat Dieudonné onschuldig is en dat de maatschappij het wel van hem zal winnen maar dat hij de intentie heeft zijn leven duur te verkopen. Hij bedreigt de verklikker die de politie gebruikt heeft om hem in het nauw te drijven en hij eindigt met de woorden 'in afwachting u te ontmoeten'.

In dit briefje stelt Garnier dat de politie incompetent is en alleen successen boekt door tipgevers, verklikkers en infiltranten. Hij voert een strijd op leven en dood met de hele maatschappij waarvan de afloop hem tevoren bekend is. Minachting, verbittering, wanhoop en een uitzichtloze suïcidale revolte tegen de maatschappij zijn de ondertoon van deze brief. De pers betitelt nu de 'Bande à Bonnot' als 'les bandits tragiques', de 'tragische bandieten`.

Op 25 maart 1912 vindt er een tweede overval plaats. Ditmaal op de bank Société Générale in Chantilly. Weer op klaarlichte dag en zoals gewoonlijk trekken de overvallers zich er niets van aan of ze gezien of herkend worden. De overval vindt plaats met een spiksplinternieuwe auto: een De Dion-Bouton. De auto is nog diezelfde ochtend gestolen in Montgeron. De chauffeur en de monteur (indertijd hadden auto's zoveel pech dat niet alleen een chauffeur nodig was om een auto te laten rijden, maar ook een monteur), hadden de opdracht deze auto naar de eigenaar in Nice te brengen.
Onderweg worden zij in een hinderlaag gelokt, maar zij verzetten zich hevig. De chauffeur wordt neergeschoten, maar de gewonde monteur weet de politie te waarschuwen, die vervolgens Parijs en alle spoorstations afsluit. Maar de overvallers koersen naar Chantilly.
De bank bevindt zich in het centrum van het stadje en op dat moment zijn er veel mensen op straat. De overval voltrekt zich in enkele minuten en kost het leven aan twee bankemployés. Buiten staat een overvaller in een lange jas, die met een karabijn de menigte op een afstand houdt.

RAYMOND LA SCIENCE

De eerste overval had voor de bende weinig opgeleverd. Buitgemaakte effecten en andere waardepapieren die zij in Amsterdam hadden geprobeerd te verkopen bleken niet voor geld inwisselbaar te zijn, omdat zij op naam stonden. Nu is voor de eerste keer de buit groot: 27.000 francs. De overvallers vluchten in de auto, terwijl zij op personen schieten die trachten hen tegen te houden. De auto wordt later teruggevonden en Bertillon heeft geen moeite om de overvallers te identificeren door de vele vingerafdrukken op de carosserie en de verklaringen van de vele ooggetuigen tijdens de overval: Jules Bonnot, Octave Garnier, Raymond Callemin, René Valet, Elie Monier en André Soudy.
De hoogste gezagsdragers trachten het volk gerust te stellen. De minister van binnenlandse zaken veegt de vloer aan met deze misdaden die 'overeenstemmen met een afgrijselijk ideaal'. De Société Générale looft een premie uit van 100.000 francs die zou leiden tot de arrestatie van de overvallers.
Diezelfde dag wordt de redactie van *l'anarchie* gearresteerd: Victor Kibaltchiche en Rirette Maîtrejean. Zij zijn verhuisd van Romainville naar de Rue Fessart in Parijs. De politie vindt in het redactielokaal twee brownings en postzegels die afkomstig zijn van een diefstal in een postkantoor en die gebruikt werden om het blad te kunnen verzenden. Rechercheur Jouin probeert Kibaltchiche te overreden hem volledig te informeren over alle personen die hij kent. Hierbij gebruikt hij een andere tactiek dan de minister. Hij stelt dat Kibaltchiche het schone ideaal van de anarchie niet kan laten bezoedelen door een aantal misdadigers die geen enkele politieke motivatie hebben. Kibaltchiche zwijgt echter, waarop Jouin weer zijn dreigende toon aanslaat.
De politie beschikt nu over voldoende informatie om leden van de Bonnotgroep te kunnen arresteren. In Berck verblijft een anarchistische spoorwegarbeider met de naam Baraille, die wegens een staking bij de spoorwegen is ontslagen. Daar zet de politie een val op. Baraille heeft aan Soudy een schuilplaats geboden. Soudy was wegens zijn vakbondsactiviteiten in de gevangenis beland en had daar tuberculose opgelopen. Hij

kreeg van zijn kameraden de bijnaam 'Pas de Chance' ('kansloos'). De politie arresteert hem, vindt wapens, een doosje cyaankali en een lange jas. Hij wordt ervan verdacht 'de man met de karabijn' te zijn die tijdens de overval in Chantilly op de menigte heeft geschoten om deze op een afstand te houden. Tijdens zijn overdracht naar de gevangenis wordt Soudy door een woedende menigte bijna gelyncht.
Een tipgever signaleert Carouy bij het station van Lozère, alwaar hij door de politie wordt gearresteerd. Carouy slikt een capsule in om zelfmoord te plegen. De poging mislukt. Ook hij wordt bijna door een woedende menigte gelyncht. Ook de arrestatie van Callemin is het gevolg van een tip. Hij is in Chantilly opgemerkt omdat een ooggetuige meende dat een vrouw deel uitmaakte van de overvallers. Het is de politie bekend dat Raymond Callemin zich al eerder als vrouw verkleedde bij knokpartijen met de politie. Hij had de bijnaam 'La Science' (De Wetenschap) omdat hij – verzot op lezen en studeren – zijn zinnen doorspekte met 'de wetenschap zegt…'
Raymond La Science heeft zich verscholen bij de dienstweigeraar Pierre Jourdan. Deze beroept zich tevergeefs op de ongeschreven wet van de gastvrijheid onder anarchisten. Hoewel Jouin op de hoogte is van de schuilplaats van Monier (alias Simentoff) laat hij deze voorlopig met rust in de hoop op het spoor te komen van Bonnot. De afwachtende houding van de politie levert echter niets op. Op 24 april besluit de politie Monier in zijn huis in Belleville te arresteren. In de jas van Monier vindt Jouin het adres van een heler. Dat blijkt het adres van Antoine Gauzy in Yvry-sur-Seine te zijn. Daar bevinden zich de heler en Gauzy. De heler wordt gearresteerd. Jouin besluit het huis te doorzoeken.
Op de eerste etage bevindt zich een vertrek, waar Bonnot zich schuilhoudt. Jouin en een mede-inspecteur betreden behoedzaam het vertrek. Bonnot opent onmiddellijk het vuur. Tijdens het vuurgevecht wordt Jouin door Bonnot gedood en inspecteur Colmar gewond. Bonnot raakt aan zijn arm gewond. Hij weet echter via het raam en het onderliggende dak van een tuinhuisje te ontsnappen. Antoine Gauzy wordt gearresteerd, ondanks het feit dat hij beweert alleen maar onderdak aan Bonnot te hebben verleend.
De publieke opinie is verbijsterd over de dood van Jouin. Jouin en Colmar worden beschouwd als nationale helden. De pers eist een hardere aanpak en de strengste straffen. Talloze arrestaties en huiszoekingen vinden plaats om Bonnot, Garnier en Valet op te sporen.

WORGWETTEN

De massahysterie neemt beangstigende vormen aan. Deze massapsychose is niet los te denken van de dreiging van de op handen zijnde oorlog. President Poincaré, aan wie tegenstanders de bijnaam La Guerre (De Oorlog) hadden gegeven vanwege zijn oorlogszuchtige houding, stuurt aan op een confrontatie met Duitsland. Verhoging van de militaire uitgaven, verlenging van de dienstplicht, grootscheepse militaire oefeningen en parades, nationalistische propaganda, vervolging van antimilitaristen zijn de middelen om het Franse volk oorlogsrijp te maken.
Op 28 april krijgt Guichard – de chef van de recherche – een anonieme tip dat Bonnot zich bevindt in de garage van ene Dubois in Choisy-le-Roi. Guichard

en zijn brigade besluiten daar een huiszoeking te doen. Er klinkt een schot vanaf de eerste etage. Daar heeft Bonnot zich verdekt opgesteld. De politie omsingelt de garage en vraagt versterking. Republikeinse gardes, gendarmes en talloze burgers doorzeven met honderden kogels de garage. Sporadisch schiet Bonnot terug. Guichard besluit met een staaf dynamiet de garage in de lucht te laten springen. Dit wordt tot drie maal toe herhaald, voordat Guichard, van de rook en de verwarring profiterend, het signaal geeft om onder dekking van een kar hooi tot de aanval over te gaan. Bonnot is gewikkeld in een matras en gewond aan zijn hoofd en armen. Toch probeert hij nog met zijn pistool op de politie te vuren. Naast hem ligt zijn testament. Als hij wordt afgevoerd probeert de menigte hem te lynchen. De dode Dubois wordt door een met haat bezielde menigte vertrapt. Bonnot sterft in het ziekenhuis. Honderden mensen zijn nog dagen bezig om in en om de garage souvenirs te zoeken van Bonnot en Dubois.

Op 14 mei 1912 krijgt Guichard alweer een anonieme tip over de verblijfplaats van de laatste voortvluchtige leden van de bende: Garnier en Valet. Zij wonen in een villa in Nogent-sur-Marne, met Marie la Belge, de vriendin van Garnier, en Annie Doudon, de vriendin van Valet. Voor de belegering zet Guichard niet alleen de Republikeinse Garde, gendarmes, en agenten in, maar ook drie compagnieën zoeaven, een keurkorps van infanteristen. Een groot aantal burgers volgt de belegering soms gewapenderhand. Vlak voor de belegering stuurt Garnier zijn vriendin weg om haar van een wisse dood te redden. Annie Doudon is op dat moment niet aanwezig. Zij zal de volgende dag gearresteerd worden. Marie la Belge verklaart tegenover Guichard dat Garnier en Valet zich niet over zullen geven.

Het huis wordt constant beschoten en bestookt met enkele dynamietstaven. Zonder succes. Guichard bestelt vijfentwintig dynamietstaven, maar hij moet tot de volgende dag wachten, omdat deze zich in een ver verwijderde opslagplaats bevinden. Hij besluit de villa 's nachts door de brandweer met toortsen te laten verlichten. Dit trekt veel burgers uit Parijs aan die zich met taxi's naar de plek laten vervoeren. De volgende ochtend gaat de beschieting door terwijl de menigte in afwachting van het einde, aan het picknicken is. Dit einde komt in de middag als Guichard de villa met vijfentwintig staven dynamiet kan vernietigen. De belegering eindigt in een chaos. Ook nu weer slaagt een opgewonden menigte er in hulzen, brokstukken van het huis en dergelijke, als souvenir mee te nemen en zelfs later op veilingen te verhandelen.

Deze ongekend spectaculaire belegering staat in geen enkele verhouding tot de arrestatie van de twee bankovervallers en kan alleen maar verklaard worden als een afleidingsmanoeuvre van de Franse regering om de publieke opinie voor te bereiden op een ophanden zijnde massaslachting: de naderende oorlog. Daarbij komt het hen goed uit dat de bende van Bonnot uit de anarchistische beweging komt. De Franse regering grijpt elke gelegenheid aan om het repressieapparaat te versterken, elk pacifistisch geluid met celstraf en boetes de kop in te drukken, censuur uit te oefenen, in het wilde weg arrestaties te verrichten, waarbij zij kan rekenen op gedweeë rechters die hoge straffen eisen.

De 'lois scélérates' (de worgwetten) uit

1894 worden weer in werking gesteld. Deze wetten verbieden elke anarchistische propaganda, maar worden ook gebruikt om tot arbitraire arrestaties van anarchisten over te gaan. Enig begrip voor de bende van Bonnot wordt zwaar gestraft.
Hierbij moet worden opgemerkt dat het overgrote deel van de anarchisten, de sociaal-anarchisten, die het accent leggen op de sociale strijd en vakbondsstrijd, geen enkele politieke betekenis toekennen aan de acties van de Bende van Bonnot en deze dan ook scherp veroordelen. Hiertoe behoren vooraanstaande anarchisten als Kropotkin, Malatesta, Jean Grave en Sévérine.

Hoe is het optreden van de Bende van Bonnot te verklaren? Een groep die voornamelijk uit dienstweigeraars bestond, die vegetarisch was, geen alcohol dronk, noch thee of koffie of specerijen gebruikte, omdat die uit de koloniën kwamen. Een groep waarvan Carouy deel uitmaakte, die zijn weinige geld besteedde aan het vrijlaten van vogeltjes die hij kocht op de vogeltjesmarkt?
Merkwaardige overvallers, die opzettelijk tijdens hun bankovervallen geen voorzorgsmaatregelen namen om niet herkend te worden, vingerafdrukken nalieten, onbegrijpelijke risico's namen, de politie tartten en wisten dat dit maar voor korte duur zou zijn. Die wisten dat de maatschappij genadeloos zou toeslaan, en die altijd een capsule cyaankali bij zich droegen om zich bij arrestatie het leven te kunnen benemen. Ontoerekeningsvatbaar, criminelen, slachtoffers, tragische bandieten, zonder enige politieke motivatie? Of vallen ze toch binnen een anarchistisch perspectief? Om het complexe verschijnsel van de Bende van Bonnot enigszins te verklaren is het noodzakelijk de voorgeschiedenis hiervan te kennen.

PROPAGANDA DOOR DE DAAD

De Italiaanse anarchist Carlo Cafiero – woordvoerder van de Italiaanse federatie van de anti-autoritaire Internationale – bepleitte reeds in 1876 een nieuwe vorm van propaganda waarbij niet meer volstaan zou worden met woord en geschrift maar waarvan hij vond dat deze ook gepaard moest gaan met gewapend verzet door een handelende minderheid om 'zelfs de diepste lagen van het volk te bereiken', zodat het volk in opstand zou komen. Deze strategie werd door hem, Malatesta en een dertigtal anderen in praktijk gebracht in Benevento in het zuiden van Italië. Zij trachtten de landloze boeren tot verzet aan te sporen door aanslagen te plegen op grootgrondbezitters. De actie draaide op een mislukking uit door het snelle ingrijpen van het leger, maar werd niettemin populair bij de anarchisten.
Paul Brousse, woordvoerder van de Franse anarchisten, noemde tijdens de begrafenis van Bakoenin in 1877 de nieuwe strategie 'propaganda door de daad'. Een strategie die aansloot bij de opvattingen van Bakoenin die in een brief aan het federale comité van de Jura onder andere in 1873 schreef: 'In de laatste negen jaar zijn er binnen de Internationale meer ideeën ontwikkeld dan nodig zijn om de wereld te redden… De tijd is voorbij wat de ideeën betreft, het gaat nu om de feiten en om te handelen.'
Tijdens het internationale anarchistisch congres in Londen in 1881 werd een resolutie aangenomen waarin men zich unaniem uitsprak voor de 'noodzakelijkheid propaganda door woord en geschrift gepaard te laten gaan door de

‘propaganda door de daad’. Een vage doelstelling waardoor verschillende interpretaties mogelijk werden. Omdat de nieuwe actievorm alleen in de illegaliteit kon plaatsvinden raadde het anarchistisch blad *Le Révolté* aan, ‘de scheikunde te bestuderen en de toepassingen ervan’. In hetzelfde blad verscheen in december 1881 een artikel van de hand van Kropotkin met de titel *L’Action*, waarin hij schreef: ‘Onze actie moet de permanente revolte zijn in woord, geschrift, met de dolk, het geweer, de dynamiet… Wij bedienen ons van elk wapen als het er om gaat toe te slaan als opstandige. Alles is goed wat niet legaal is.’

Toch bleef het aantal aanslagen in Frankrijk in de jaren tachtig beperkt. Maar vanaf 1892 werd er een reeks bloedige aanslagen gepleegd die eindigde met de moord op de president van de Franse republiek, door Caserio op 24 juni 1894 in Lyon. Tot de meest spectaculaire aanslagen behoorden die van Ravachol in 1892, van Auguste Vaillant in de Kamer van Afgevaardigden in 1893 en die van Emile Henry in café Terminus in 1893.

De aanslagen moeten gezien worden tegen de achtergrond van een ernstige sociale, politieke en economische crisis. In 1891 stierven meer dan 94.000 Fransen van de honger, terwijl de bourgeoisie in weelde leefde. De politiek was door en door corrupt. Bij het Panamaschandaal was een derde deel van de leden van het parlement betrokken. Protestbewegingen, stakingen en een 1 mei-demonstratie in Fourmies, werden bloedig onderdrukt door leger en politie. In Fourmies werden tien demonstranten gedood, onder wie twee kinderen. Op dezelfde dag werden tijdens een 1 mei optocht in Clichy drie anarchisten gearresteerd, die op het politiebureau in elkaar geslagen werden. Tijdens de rechtzitting eiste de openbare aanklager niets minder dan de doodstraf. Uiteindelijk besloot de jury twee van de drie te veroordelen tot respectievelijk drie en vijf jaar gevangenisstraf.

Bovengenoemde aanslagen waren ongetwijfeld een reactie op het meedogenloos optreden van leger, politie en justitie. De aanslagen van Ravachol op de huizen van de rechter en de openbare aanklager waren een vergelding voor de zware straffen voor de anarchisten uit Clichy. Ravachol werd tot de guillotine veroordeeld.

Er ontstond een kettingreactie van repressie en aanslagen. Auguste Vaillant wierp een bom in de Kamer van Afgevaardigden in december 1893, als protest tegen de dood van Ravachol en tegen de corruptie van de parlementariers. Hoewel er alleen materiële schade was, werd hij tot de guillotine veroordeeld. De aanslag van Emile Henry op café Terminus in februari 1894, waarbij een dode viel en zeventien personen gewond raakten, wekte echter de afschuw op van de sociaal-anarchisten. De doelwitten waren nu niet meer de symbolen van een onderdrukkend systeem, want Emile Henry achtte en bloc de hele bourgeoisie schuldig.

ANARCHIE IN DE ANARCHIE

Vooraanstaande anarchisten als Jean Grave, Kropotkin, Malatesta en Pelloutier veroordeelden Emile Henry scherp. De anarchistische schrijver Octave Mirbeau beschouwde het effect van de aanslag van Emile Henry als een regelrechte aanslag op het anarchisme. Met de moord op de president van de Franse republiek, Sadi Carnot, in juni 1894 door Caserio, die hiermee de hoogste vertegenwoordiger van het onderdrukkende

systeem aanwees als symbool van een corrupte samenleving en die hij verantwoordelijk achtte voor de sociale ellende, werd een periode van anarchistisch terrorisme afgesloten.
Het resultaat van deze periode was een totaal fiasco. De aanslagen die bedoeld waren om de zwakte van het systeem bloot te leggen en het volk te bewegen om in opstand te komen, hadden alleen een genadeloze repressie tot gevolg, en de aanname van de zogeheten 'lois scélérates' (worgwetten) in 1894, waarbij elke anarchistische propaganda werd verboden, en die vooral gebruikt werden om elk verzet in de kiem te smoren. Jean Maîtron, specialist op het gebied van het anarchisme in Frankrijk, ziet dit fiasco als het begin van een sociaal-anarchistische beweging die het accent zou leggen op de organisatie van de arbeidersklasse en die zou uitmonden in het anarcho-syndicalisme.
In feite ontstond echter door Emile Henry een breuk in de anarchistische beweging – een anarchie in de anarchie – waardoor, naast een sociaal-anarchistische beweging, een individueel-anarchistische en illegalistische minderheidsstroming ontstond. In zijn slotverklaringen voor het gerechtshof in 1894 zegt hij: 'De bom in café Terminus is het antwoord op al uw schendingen van de vrijheid, op uw arrestaties, uw huiszoekingen, uw perswetten, uw massale uitzettingen van buitenlanders. Maar waarom zult u dan zeggen, worden dan vreedzame burgers aangevallen? Dat is heel simpel. Wij worden en bloc vervolgd, u wordt en bloc vervolgd'. Hij ziet zijn aanslag als een vergeldingsactie en niet als een daad waardoor het volk in opstand zou komen om het bestaande systeem omver te werpen. De grote massa is daar nog niet rijp voor. Hij maakt zich geen enkele illusie: 'Zelfs de arbeiders, voor wie ik veel strijd heb gevoerd, zijn door uw kranten op een dwaalspoor gebracht en geloven dat ik hun vijand ben.'
Emile Henry legde niet volledig de schuld van een onrechtvaardig en uitbuitend systeem bij de onderdrukkers maar ook bij de onderdrukten. Ieder individu beschouwde hij verantwoordelijk. In zijn verzet volgde hij liever zijn eigen inzicht en geweten, dan te luisteren naar vooraanstaande anarchisten die in een eerder stadium wel de oorlog verklaard hadden aan de maatschappij. 'Ik weet ook heel goed dat er personen zijn die zich anarchist noemen en luidkeels iedere solidariteit met de propagandisten door de daad afwijzen'. Vlak voor zijn dood schreef hij in zijn dodencel: 'Ik heb de mensen lief om hun menszijn en wat zij zouden moeten zijn, maar ik minacht hen om wat ze zijn.' En hij neemt met bitterheid en minachting afscheid van de maatschappij: 'Ik heb het recht het theater te verlaten als ik het toneelstuk onverdraaglijk vind en zelfs de deur met een harde klap achter mij te sluiten, zelfs als ik degenen die tevreden zijn, doe opschrikken.' Op 21 mei 1894 werd de 22-jarige Emile Henry geguillotineerd.
Elk jaar erna kwam bij zijn graf een groep mensen bij elkaar om hem te gedenken. Onder hen – vanaf 1897 – de individueel-anarchist Libertad, die een sleutelrol zal spelen in de vorming van een individueel-anarchistische en illegalistische beweging, waarin de opvattingen van Emile Henry een rol zullen spelen en de bende van Bonnot zijn wortels heeft.

INDIVIDUEEL-ANARCHISME

Libertad (pseudoniem van Albert Jo-

seph) werd in 1875 geboren in Bordeaux. Wie zijn ouders waren is onbekend. Hij groeide op in een weeshuis. Omdat hij aan beide benen kreupel was, kon hij geen handarbeider worden. Hij was echter een goede leerling en toen hij zestien was werd hij aangenomen als boekhouder op een kantoor. Hij werd al snel ontslagen, omdat hij een anarchistische bijeenkomst had georganiseerd in een café. Hij moest terug naar het weeshuis totdat hij meerderjarig werd.
In 1897 liep hij steunend op zijn twee krukken van Bordeaux naar Parijs. Hij leefde van bedelarij en werd verschillende keren gearresteerd wegens landloperij. Haveloos en uitgehongerd kwam hij in Parijs aan. In de basiliek de Sacré-Coeur, die juist was afgebouwd, konden armen een gratis maaltijd krijgen. Door de honger gedreven, wilde Libertad hiervan gebruik maken. Halverwege de mis werd hem dit te veel en schreeuwde hij dat hij geen zin had in dit geleuter voor een stuk brood. De priester en een groep gelovigen sleurden hem naar het politiebureau, ondanks zijn verzet met zijn krukken, die hij behendig wist te hanteren. Op het bureau verklaarde hij een bewonderaar te zijn van Ravachol en Emile Henry. Hij werd tot twee maanden cel veroordeeld, maar verwierf de sympathie van de anarchisten vanwege zijn moed.
Hij werd bekend door zijn strijdlust en welsprekendheid tijdens de bijeenkomsten en lezingen, de 'causeries populaires', die hij organiseerde. Hierin benadrukte hij – in de lijn van Emile Henry – dat er niet alleen externe maatschappelijke onderdrukkingsmechanismen zijn, maar ook verinnerlijkte, en dat beide bestreden moeten worden. Het regende boetes, gevangenisstraffen wegens belediging van agenten, het dragen van een wapen, opruiende propaganda etcetera. Maar niets hield hem tegen. Opstand was zijn leven. Hij raakte in contact met de zusters Mahé die zijn geliefden werden en met wie hij van beiden een kind kreeg.
In 1905 richtte hij met één van de zusters Mahé, het individueel-anarchistische blad *l'anarchie* op. Het blad werd een succes, het had rond vijfduizend abonnees. Ook de 'causeries populaires' trokken steeds meer mensen. Libertad kon nu een huis huren in de Rue du Chevalier de la Barre, vlakbij de Sacré-Coeur. Hierin stond de pers, was het redactielokaal van *l'anarchie*, een ruimte voor de lezingen en er waren vertrekken voor de commune. Er werden ook feesten gehouden met muziek en dans en gezamenlijke maaltijden georganiseerd. Volgens Libertad was 'dansen en plezier maken een uitstekend middel voor de propaganda'. Rirette Maîtrejean, de latere redactrice van *l'anarchie*, schreef dat, in tegenstelling tot andere socialistische clubs, vrouwen en mannen elkaars gelijken waren.

ILLEGALISME

Libertad pleitte voor een nieuwe vorm van 'propaganda door de daad', waarin strijd tegen de maatschappij en het bestrijden van innerlijke conditionering de kern was. Dit zou een voorbeeld kunnen zijn voor de toekomstige maatschappij. Woord en daad moesten samenvallen. Hij bepleitte een levensstijl die een totale breuk moest zijn met de maatschappij. Elke gesalarieerde arbeid beschouwde hij als een vorm van collaboratie met het bestaande systeem. Hij wees zelfs het anarcho-syndicalisme af omdat dit uiteindelijk zou verworden tot een vakbond die alleen een lotsverbetering van de arbeiders zou bewerk-

stelligen, zonder het bestaande systeem af te schaffen.
Solidariteit met de arbeiders was voor hem niet vanzelfsprekend. Zij vormden immers het draagvlak van dit systeem en waren daarom net zo schuldig aan hun eigen uitbuiting als het kapitalisme, de staat en de kerk die van hen profiteerden. Zij bouwden toch de villa`s en banken van de kapitalisten terwijl ze zelf in krotten woonden. Zij bouwden kerken voor een instituut dat hen dom hield en hen met illusies paaide om zichzelf immens te verrijken. Zij leverden de mensen aan een staat die een repressieapparaat kon opbouwen waarmee elk verzet in bloed gesmoord kon worden. Zij bouwden de kazernes, fabriceerden de wapens en lieten zich toch afslachten in oorlogen tussen kapitalistische staten. En de Revolutie? Niets anders dan de zoveelste illusie om de mens in slaap te sussen.

Nu als vrije mensen leven, zich in vrijheid ontwikkelen met kameraden, gelijkgezinden, zonder zich verplicht te voelen solidair te zijn met anderen die zich toch maar voegen naar het systeem en eigenlijk alleen maar het verlangen hebben ook geld en macht te hebben. Alleen een vrije en direct opzegbare associatie met gelijkgezinden is een leefmilieu dat de ontplooiing van het individu niet in de weg staat. De propaganda voor het anarchisme zal effectief zijn door niet alleen in woord en geschrift het anarchisme uit te dragen maar ook door als anarchist te leven. Dit propageerde Libertad tijdens zijn wekelijkse lezingen.
Daar sprak ook Emile Armand over de vrije liefde, 'l'amour plural' (de liefde voor meerdere partners), geboortebeperking, abortus, nudisme. Het antimilitarisme was een steeds terugkerend thema: bijna alle individueel-anarchisten waren dienstweigeraars en vegetariers, waren tegen alcoholgebruik en verwierpen het drinken van koffie en thee, en het gebruik van specerijen waarmee men het kolonialisme zou steunen. Hygiëne en lichaamsbeweging waren belangrijk. De kerk was ook regelmatig het doelwit van hun kritiek.
De individueel-anarchisten wilden in harmonie leven met de natuur en zo ontstonden de eerste anarchistische kolonies, die zoveel mogelijk leefden van hun eigen verbouwde producten en alleen met materialen uit de directe omgeving hun huis bouwden: het prille begin van een ecologische visie.
Ook het illegalisme deed zijn intrede. Hierbij werd het principe gehuldigd dat het terugpakken van datgene van wat men nodig had om te kunnen leven, geoorloofd was en niet beschouwd kon worden als diefstal. Maar al snel ontstond er een sterke stroming binnen de illegalisten die dit niet meer als middel zag om in leven te blijven, maar vooral als een revolutionaire strategie om het kapitalisme te verzwakken. Sommigen maakten vals geld en er gingen stemmen op bankovervallen te plegen om het kapitalistisch systeem in het hart te treffen. Deze vorm van illegalisme verdeelde de individueel-anarchisten, maar Libertad steunde de illegalisten. Hij verklaarde dat 'alles wat het gezag, het eigendom en het geld kan verminderen, een revolutionaire daad is.'
Het behoeft geen betoog dat de individueel-anarchisten door de politie nauwlettend in de gaten werden gehouden, er onophoudelijk willekeurige arrestaties en huiszoekingen plaatsvonden en er regelmatig vechtpartijen met de politie waren.

L'ANARCHIE

Op 1 mei 1908 brak er een staking uit in de zandgroeven van Vigneux-Draveil. De directie wilde het armzalige salaris verlagen van de voornamelijk buitenlandse arbeiders, die twaalf uur per dag in de erbarmelijkste omstandigheden moesten werken. De individueel-anarchisten steunden de staking. Zij vonden dat deze arbeiders nuttig werk deden. Zij groeven zand op dat gebruikt zou worden voor de renovatie van Parijs, waardoor vele krotten zouden verdwijnen. Er ontstonden vechtpartijen tussen stakers en werkwilligen van elders. De politie en het leger werden ingezet. Het zou de bloedigste onderdrukking worden tijdens La Belle Époque, 'het mooie tijdperk' zoals de bourgeoisie de beginperiode van de twintigste eeuw noemde: zes arbeiders werden vermoord en tweehonderd gewond, van wie velen ernstig.

Libertad werd ervan beschuldigd wapens aan de arbeiders te hebben geleverd om zich tegen het leger te verweren. Van nu af aan zette de politie alles op alles om hem te grazen te nemen. Op de trappen van de Sacré-Coeur werd hij zo ernstig mishandeld dat hij in een ziekenhuis overleed. Hij stond zijn lichaam af aan de medische wetenschap.

Mauricius en daarna Lorulot volgden hem op als redacteuren van *l'anarchie*. In 1909 verplaatste Lorulot de drukkerij en *l'anarchie* naar Romainville vlakbij Parijs. Lorulot legde het accent op het vegetarisme en alcohol- en tabakbestrijding. Al snel richtte hij een eigen blad op, *L' Idée libre*, en droeg de redactie van *l'anarchie* over aan Victor Kibaltchiche en Rirette Maîtrejean .

Victor Kibaltchiche, de latere Victor Serge, was een nieuwkomer in dit milieu. Zijn Russische outfit (hij was van Russische afkomst), zijn elegantie en intellectuele arrogantie, werden niet erg geapprecieerd. Hij dronk thee, hetgeen in strijd was met het principe dat er geen producten uit kolonies genuttigd mochten worden. Rirette Maîtrejean, die al vanaf het begin betrokken was bij *l'anarchie*, had aanvankelijk moeite met Victor, maar hun gemeenschappelijke belangstelling voor literatuur en een wat verfijnde levenswijze brachten hen bij elkaar. Victor kwam uit Brussel waar hij de redactie had gevoerd van *Le Révolté*, een tijdschrift met dezelfde uitgangspunten als *l'anarchie*.

Een groter contrast dan tussen Rirette, Victor Kibaltchiche en de groep illegalisten, was niet denkbaar. Dit waren arbeiders, die gezocht werden wegens dienstweigering, hun actieve rol bij stakingen, hun agitatie tegen de politie, zoals dienstweigeraar René Valet, verder Eugène Dieudonné en vroegere medewerkers van *Le Révolté* als Raymond Callemin, Edouard Carouy, Jean de Boë en Elie Monier. Zij zouden met Soudy de kerngroep vormen van de bende van Bonnot.

Zij hielden zich bezig met de groententuin, de pers, de distributie van *l'anarchie*, oefenden zich in schieten en deden aan lichaamsoefeningen. Victor voorzag in zijn levensonderhoud met vertalen en lesgeven. De anderen konden rondkomen van wat nu proletarisch winkelen wordt genoemd.

De discussies draaiden steeds om hetzelfde onderwerp. Victor en Rirette huldigden niet de gedachte dat illegale acties, zoals roofovervallen, het systeem ondermijnden. Zij vreesden de represailles van de staat. En Rirette kon daarover meepraten. Haar eerste echtgenoot, Maîtrejean, die om principiële redenen chocolademunten in omloop had ge-

bracht, was tot een zware straf veroordeeld.
De affaire Liabeuf verhardde de standpunten van de illegalisten. Liabeuf was een anarchistische schoenmaker die verliefd was geworden op een prostituee. Hij werd door de politie gearresteerd onder het mom dat hij haar gedwongen zou hebben zich voor hem te prostitueren. Hoewel zij voor de rechter verklaarde dat dit een leugen was, werd hij tot gevangenisstraf veroordeeld. Liabeuf kwam verbitterd uit de gevangenis. Hij wreekte zijn geliefde, door de twee agenten van de zedenpolitie die hem aangeklaagd hadden, neer te schieten. Hij werd tot de guillotine veroordeeld (4 mei 1910).
Onder de menigte die bij de Santé tegen zijn dood protesteerde, was ook de groep van *l'anarchie*. Gevoelens van haat, afkeer en machteloosheid maakten zich van hen meester. Met bajonetten gewapend hakte de politie in op de menigte: velen werden gewond en gearresteerd. Victor schrijft in *l'anarchie* (12 mei 1910): 'het simpele feit dat iemand een uur van zijn vrijheid beroofd wordt, rechtvaardigt hem tot het uiterste wraak te nemen.' En in *La Guerre sociale* kan men lezen: 'Let op, er is alleen maar bereikt dat de eeuwenlange haat tegen en minachting voor de politie in het hart van de arbeidersklasse zijn aangewakkerd en vertienvoudigd, en dat zelfs het bloedige tijdperk heropend is van de Ravachols, de Vaillants, de Emile Henry's en de Caserio's!' *l'anarchie* en *La Guerre Sociale* vertolkten exact de gevoelens van de leden van de toekomstige bende van Bonnot, die uiteindelijk een hopeloze en uitzichtloze strijd zouden aangaan tegen een extreem onrechtvaardige, corrupte en repressieve maatschappij.

SOCIAAL ANARCHISTEN

In januari 1911 vond een massale aanval van de Londense politie plaats op een groep illegalistische anarchisten in Sydney Street in Londen. De groep had zich verschanst in een woonwijk. Zij werden tot de laatste man gedood. Victor Kibaltchiche (onder het pseudoniem Le Rétif) schreef in *l'anarchie* een instemmend artikel over deze groep. Dit betekende echter niet dat er een toenadering ontstond tussen hem en de illegalisten. In oktober 1911 besloten Victor Kibaltchiche en Rirette Maîtrejean met de drukpers en *l'anarchie* naar Parijs te verhuizen, naar 42 Rue Fessart. De verhuizing hield verband met de steeds rigoureuzere standpunten van de anderen en Rirette – moeder van twee kinderen – was bevreesd dat de anderen tot actie zouden overgaan. Deze vermeden nu het contact met Rirette en Victor. Een nieuwkomer, de illegalist André Soudy, bezocht hen vaak en bleek zeer zorgzaam te zijn voor de kinderen.
De komst van Jules Bonnot echter, was de katalysator waardoor de groep illegalisten tot hun gewelddadige acties zou overgaan. Ook hij was door zijn anarchistische activiteiten, zonder werk geraakt. Van een anarchistische garagehouder had hij het vak van monteur en chauffeur geleerd. Toen hij vanuit Lyon in 1911 naar Parijs reed in gezelschap van de Italiaanse illegalist Plantano, werden zij aangehouden door de politie. Er ontstond een vuurgevecht en de politie trok zich terug. Door onhandigheid met zijn eigen wapen schoot Plantano zich door het hoofd. Hij was stervende en Bonnot besloot hem het genadeschot te geven. Daarna vluchtte Bonnot naar Parijs.
Dit is althans het verhaal dat Bonnot aan de individueel-anarchisten vertelde. De

EXCELSIOR

Journal Illustré Quotidien

Directeur : Pierre LAFITTE

88, Champs-Élysées, PARIS

Informations - Littérature - Sciences - Arts - Sports - Théâtres - Élégances

LA "BANDE TRAGIQUE" COMPARAITRA DEMAIN DEVANT LES ASSISES

ATTENTAT DE LA RUE ORDENER

LA TUERIE DE CHANTILLY

GARNIER

BONNOT

VALET

BELONIE

DIEUDONNÉ

SOUDY

REINER

RODRIGUEZ

DE BOE

KIBALTCHICHE

POYER

LA CAPTURE DE BONNOT

MONIER

ANNE MAITREJEAN

MARIE VUILLEMIN

BARBE LE CLERCH

ON FAIT SAUTER LA RETRAITE DE BONNOT

meesten geloofden zijn verhaal, Victor twijfelde. Het voorstel van Bonnot om nu eens af te zien van die kleine diefstalletjes en van het gebruik vals geld in omloop te brengen, vond gehoor bij de illegalisten: het kapitalistisch systeem moest bestreden worden door bankovervallen. Het meest geëigende middel daarvoor was de auto. De groep rond Bonnot was er van overtuigd dat het volk niet in opstand zou komen tegen de profiteurs van La Belle Époque.

Het was inderdaad een zorgeloze en plezierige tijd voor de bourgeoisie. Het ongebreidelde kapitalisme vierde hoogtij. De machthebbers traden echter genadeloos op tegen het volk dat in diepe armoede leefde. Gedreven door wanhoop, ongeduld, minachting en haat, begon de Bende van Bonnot een hopeloze strijd tegen de maatschappij. Voor hen was de keus slaaf te zijn of rebel. Zij besloten zich tot het uiterste te verzetten. Door hun suïcidaal protest van slechts enkele maanden (24 december 1911 - 14 mei 1912), werden zij niet voor niets de 'tragische bandieten,' of 'desperado's' genoemd.

Garnier schrijft in zijn open brief in *Le Matin* (19 maart 1912) onder andere: 'Ik weet dat deze strijd, die is ontstaan tussen het enorme arsenaal waarover de Maatschappij beschikt en mij, een einde zal hebben. Ik weet dat ik overwonnen zal zijn. Ik ben de zwakste, maar ik hoop dat u uw overwinning duur zal betalen. Met genoegen u te ontmoeten.'

En Bonnot noteert in zijn testament: 'Ik heb het recht te leven. Elk mens heeft dit en omdat uw stompzinnige en criminele maatschappij mij dat wil verbieden, welnu, des te erger voor u allen.'

Garnier schrijft in Choisy-le Roy, vlak voor de belegering: 'Elk mens dat op aarde komt heeft het recht om te leven, daar valt niet over te discussiëren, het is een wet van de natuur. Ik vraag me daarom af waarom er mensen zijn op deze aarde die denken dat zij alle rechten hebben. Waarom is de bezittende minderheid sterker dan de meerderheid die hun bezit vormt? Omdat de meerderheid van het volk onwetend is en zonder energie, verdraagt het alle grillen van de bezitters omdat het volk het hoofd buigt. Deze mensen zijn te laf om in opstand te komen, en erger, als er onder hen mensen zijn die zich aan de kudde willen onttrekken. trachten zij dit te verhinderen. Daarom ben ik in opstand gekomen, omdat ik niet meer wilde leven het leven van de huidige maatschappij en omdat ik niet wilde wachten dat ik dood zal zijn om te leven heb ik mij verdedigd tegen de onderdrukkers met alle middelen die mij ten dienste stonden.'

De sociaal-anarchisten, zoals Jean Grave, Sébastien Faure, Kropotkin en Malatesta veroordelen scherp de acties van de Bende van Bonnot. Het blad *l'anarchie* verdedigt deze echter volledig. Na de arrestatie van Rirette Maîtrejean wordt Armand redacteur. In *l'anarchie* van 9 mei 1912 verschijnt een hoofdartikel van Lionel (pseudoniem van Mauricius), dat een hulde is aan Bonnot. Hij schrijft onder andere: 'Diefstal, vooral als die gepaard gaat met geweld, is niet specifiek anarchistisch… maar zij wordt het als het een aanslag is op de fundamenten van het eigendom en op de macht van het gezag. Bonnot, die met zijn revolver in zijn vuist het geld van de burger afnam dat verborgen zat in de geldbuidel van de 'Société Générale' was een anarchist.' Mauricius wordt hiervoor bij verstek tot vijf jaar veroordeeld.

Op 13 februari 1913 werden de overle-

venden van de Bende van Bonnot berecht. De president van de rechtbank waarschuwde de juryleden als volgt: 'Heren van de jury. Het gaat er niet om dat, omdat deze mensen een beroep doen op enkele filosofische concepties, het een politiek proces zou zijn. We moeten een groep gevaarlijke misdadigers berechten die een serie criminele daden heeft gepleegd onder de meest afschuwelijke omstandigheden.'

De hoofdverdachten werden aangeklaagd voor de volgende zaken: Raymond Callemin vanwege zijn aandeel in alle roofovervallen, André Soudy als 'de man met de karabijn' van Chantilly, Etienne Monier als de schutter van Montgeron-Chantilly, Eugène Dieudonné als de schutter van de Rue Ordener, Antoine Gauzy als medeplichtige van de moord op Jouin, Edouard Carouy en Marius Metge als de moordenaars in Thiais.

Als getuigen à décharge traden onder anderen Séverine en Sébastien Faure op. Zij verdedigden het asielrecht, dat wil zeggen, de plicht onder anarchisten, om kameraden gastvrij te ontvangen. Hierop beriepen zich eveneens Victor Kibaltchiche en Rirette Maîtrejean. Zij werden echter door de rechter gezien als de ideologen achter de bende van Bonnot. Victor verwierp dit door er op te wijzen dat een verhuizing van Romainville naar de Rue Fessart voortkwam uit het feit dat hij het met de groep rond Bonnot totaal niet eens was. De verklaringen van Victor wekten de minachting op van de hoofdverdachten.

STRIJD

Dieudonné ontkende medeplichtig te zijn aan de roofoverval in de Rue Ordener. Bonnot en Garnier hadden dit veel eerder al verklaard. Carouy en Metge ontkenden de moorden in Thiais te hebben gepleegd: 'Wij zijn inbrekers, geen moordenaars.' De doodstraf werd uitgesproken tegen Callemin, Soudy, Monier en Dieudonné, levenslange dwangarbeid kregen Carouy en Metge. Antoine Gauzy, die zich op het asielrecht beriep, kreeg gevangenisstraf. De straf voor Dieudonné werd later omgezet in levenslange dwangarbeid. Rirette werd vrijgesproken, Victor kreeg vijf jaar opsluiting en een verblijfsverbod van vijf jaar in Frankrijk.

De veroordeelden werden opgesloten in de gevangenis La Conciergerie. Ondanks de zorgvuldige bewaking – de staat zette alles op alles om te voorkomen dat de veroordeelden zelfmoord konden plegen – doodde Carouy zichzelf: hij had een capsule cyaankali in de hak van zijn schoen verborgen.

Op 12 april werden de veroordeelden naar de gevangenis La Santé aan de Boulevard Arago overgebracht. Zij brachten hun tijd door met lezen, het opmaken van hun politiek testament en gymnastische oefeningen.

Op 22 april installeert Deibler, de beul van de staat, de guillotine op de openbare weg naast La Santé. Soudy werd als eerste geguillotineerd, zijn laatste woorden waren: 'Ik beef, maar dat komt omdat ik het koud heb.' De tweede was Callemin, zijn laatste woorden waren: 'Dat is mooi, hè, een mens te zien sterven.' Monier riep: 'Vaarwel u allen, heren, en ook de maatschappij.'

De linkse en de rechtse pers en ook de sociaal-anarchistische pers veroordeelden unaniem de bende van Bonnot. *Les Temps Nouveaux* van Jean Grave beschouwde hen als bandieten zonder enige anarchistische motivatie en als bourgeois. *Le Libertaire* schreef dat hun acties 'geen enkel element van sociale

bevrijding inhielden.’ Het anarcho-syndicalistische blad *Vie Ouvrière* verklaarde dat hun daden voortkwamen uit ‘een kapitalistische mentaliteit die ten doel had geld buit te maken en een parasitair leven te leiden.’ Samenvattend komen de conclusies op het volgende neer: zij beschouwden hen als ontoerekeningsvatbaar, potentiële zelfmoordenaars, op geld beluste criminelen zonder enkele politieke motivatie, als desperado’s. Alleen *l’anarchie* van Emile Armand en *L’ídée Libre* van Lorulot verloochenden hen niet.

Ontoerekeningsvatbaar? De psycholoog -socioloog Emile Michon kreeg toestemming de veroordeelden te bezoeken en bracht hierover een rapport uit. Hierin constateert hij tot zijn verbazing dat zij kalm, opgewekt en intelligent waren. Zij lazen gedichten en verdiepten zich in filosofische, literaire en wetenschappelijke geschriften, waarover zij graag discussieerden. Zij onderhielden hun gezondheid door vegetarisme, hygiëne en gymnastische oefeningen. Zij maakten een evenwichtige indruk.

Potentiële zelfmoordenaars? In al hun geschriften en nagelaten testamenten kan men lezen dat zij een enorme levensdrang hadden, zoals Bonnot in zijn testament bondig formuleerde: ‘Ik wil leven.’ Een maatschappij waarin een diepe kloof was tussen arm en rijk, elk verzet of staking ongehoord streng gestraft werd of in bloed gesmoord, maakte hen het leven onmogelijk. Hun suïcidaal verzet kan men zien als zelfmoord door de maatschappij.

Criminelen zonder politieke motivatie?

Zij beschouwden de banken als het hart en de meest criminele uiting van het kapitalisme. Door de banken te beroven wilden zij het hart van het kapitalisme treffen. Hierbij achtten zij allen die aan dit systeem meewerkten schuldig. In dit verband is het opmerkelijk dat Carouy en Metge niet tot de doodstraf zijn veroordeeld wegens de moord in Thiais, hetgeen de gangbare procedure was, maar tot levenslange dwangarbeid. Blijkbaar twijfelde de jury aan hun schuld. Carouy en Metge hebben altijd ontkend.

Desperado's? Ongetwijfeld. Zij streden een wanhopige strijd tegen het kapitalisme. Zij hadden geconstateerd dat de CGT (Confédération Générale du Travail), een vakbond die aanvankelijk revolutionair was, al snel, onder invloed van de Socialistische Partij, reformistisch was geworden. Bovendien kan hun verzet gezien worden tegen de achtergrond van de naderende oorlog. Frankrijk was sinds de nederlaag in de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) uit op een revanche tegen Duitsland. Met de verkiezing tot president van de oorlogszuchtige Poincaré in 1913, stevende Frankrijk naar een confrontatie met Duitsland. Op 7 juni 1913 werd de dienstplicht uitgebreid tot drie jaar.

In juli van dat jaar stelt de president de ministerraad voor een grensincident met Duitsland uit te lokken, om het te dwingen de oorlog te verklaren. In dezelfde maand roept de Socialistische Partij nog op tot een algemene werkstaking in geval van een oorlogsverklaring. De CGT neemt in hetzelfde jaar een motie aan met dezelfde strekking. De Franse regering volgt nu een strategie waarin de strijd tegen Duitsland prevaleert boven politieke en maatschappelijke tegenstellingen, de zogeheten 'Union Sacrée' (Heilige Eenheid). Hiermee poogt de regering de Franse arbeiders af te leiden van wat hun werkelijke vijand is: het kapitalisme.

Bij het uitbreken van de oorlog stelt de Socialistische Partij zich achter de regering. De door de politiek ondermijnde CGT doet hetzelfde. Zelfs een aantal vooraanstaande anarchisten onder wie Jean Grave, kiezen de kant van Frankrijk. De Franse regering kan nu steunen op een algemene consensus. De zinloze slachting kon beginnen. De Eerste Wereldoorlog (1914-1918) eiste alleen al aan de Franse kant naar schatting 1.398.000 doden en 4.266.000 gewonden.

BRONNEN EN LITERATUUR

Walter Badier, *Émile Henry*, Les Éditions Libertaires, St. Georges d`Oléron, 2007 – Pino Cacuci, *Without a Glimmer of Remorse*, Read and Noir Books, Hastings 2006 – Anton Constandse, *De Autobandieten*, BOO, Zandvoort 1935/Kelderuitgeverij-De Voouitgang, Utrecht/Amsterdam 2010 – A.L. Constandse, *Anarchisme van de daad*, Kruseman, Den Haag, 1969 – Frédéric Delacourt, *L'affaire Bande à Bonnot*, Editions De Vecchi, Paris 2000 – Dick Gevers, *Emile Henry, Anarchist van de daad*, Iris, Amsterdam 1991 – Gilbert Guilleminault/André Mahé, *L'épopée de la révolte*, Denoël, Paris, 1963 – Albert Libertad, Articles choisis, Ed.du groupe 'Libertad' de la Fédération Anarchiste, Paris 1983 – Albert Londres, *Uit het bagno ontsnapt*, De Wilde Roos, Brussel 1932 – Jean Maîtron, *Le mouvement anarchiste en France*, François Maspéro, Paris, 1975 – Richard Parry, *The Bonnot Gang*, Rebel Press, London, 1987 – Anne Steiner, *Les en-dehors*, L'échappée, Montreuil, 2008 – Bernard Thomas, *La Belle Epoque de la bande à Bonnot*, Fayard, Paris, 1989.

Dit artikel verscheen in eerdere versie als inleiding bij: Anton Constandse, *De Autobandieten*, Kelderuitgeverij/De Vooruitgang, Utrecht/Amsterdam 2010.

BONNOT ET COMPAGNIE, LA BANDE TRAGIQUE

Verslag van een tentoonstelling

Dick Gevers

Van juli tot en met december 2012 was in het Musée de Nogent-sur-Marne de expositie Bonnot et compagnie, La Bande tragique *te zien, georganiseerd omdat het een eeuw geleden was dat tijdens een spectaculaire belegering in de nacht van 14 op 15 mei 1912 Garnier en Valet gedood werden. Dit betekende het einde van de acties van de Autobandieten.*

Ik las toevallig de aankondiging van de expositie in *Le Monde* en was verrast, omdat ik juist bezig was met het verzamelen en vertalen van artikelen van voor- en tegenstanders van de Autobandieten, dit als aanvulling voor *de AS* op mijn voorwoord in *De Autobandieten* van Anton Constandse, de heruitgave van de uitgeverijen Kelder en De Vooruitgang (2010). Het criterium bij mijn werk was dat de bijdragen kritisch maar wel onderbouwd moesten zijn. De expositie was een goede gelegenheid om de huidige visie van de organisatoren te leren kennen op de gebeurtenissen van toen. Na telefonisch contact met het museum, stuurde men mij een uitgebreid perscommuniqué, dat ook stukken bevatte, die eveneens deel uitmaakten van de expositie, en een opmerkelijk genuanceerder en een terzakekundiger visie gaven op de Autobandieten dan ik had vermoed.

Door ziekte kon ik de reis naar Nogent-sur-Marne niet alleen maken. Gelukkig waren mijn zoon Theo en mijn schoondochter Anja zo welwillend mij met de auto erheen te brengen. Een verzoek van mij om een interview met de organisator van de expositie, François Scaglia, kon niet doorgaan wegens zijn bezigheden elders. De directeur van het museum, die ons ontving, waardeerde het zeer dat ik hem de heruitgave van het boek van Constandse aanbood.

De aankomst in het stadje was al een belevenis voor mij. Het eerste wat ik zag was het viaduct waaronder het huis zich bevond, waar Garnier en Valet zich schuilhielden. Vanaf dit viaduct werd in het begin van de belegering het huis met stenen bekogeld door de politie. Nogent-sur-Marne was van oudsher een stadje, dat door zijn pittoreske ligging aan de Marne een trekpleister was voor Parijzenaars en schilders en was gemakkelijk voor hen te bereiken omdat al in 1850 een treinverbinding met Parijs was aangelegd.

Het was een fascinerende expositie: foto's uit die tijd, prenten, affiches, ansichtkaarten, foto's van beelden uit films, toneelstukken en strips. Wat betreft de Autobandieten vroegen de makers van de tentoonstelling zich af hoe zij, die toch een voorbeeld waren van gastvrijheid, solidariteit, vrolijkheid, hygiëne en gezond leven, en respect voor de vrouw, konden komen tot zulke gewelddadigheden. Zij zoeken het in het

contrast tussen de diepe armoede waarin een groot deel van de bevolking leefde en de rijkdom van de bourgeoisie, die elke revolte met geweld onderdrukte.
De expositie opende met een afbeelding van *La Voix du Peuple*, het blad van de toen nog revolutionaire vakbond CGT, waarop het kapitalisme wordt voorgesteld als een grote brandkast, verdedigd door een overmacht van het leger, onder het waakzaam oog van de bourgeoisie. Het is niet toevallig dat de banken het voornaamste doelwit waren van de acties van de Autobandieten. Ook was het artikel *Mensen* van Mauricius, gepubliceerd in *l'anarchie* van 10 mei 1912, tentoongesteld, waarin hij Bonnot verdedigt. Eveneens was, naar aanleiding van het proces tegen de laatste Autobandieten, het artikel in *l'anarchie* van 13 februari 1913, de dag van het proces, opgenomen, waarin juist als enige misdaad de veroordeling door de rechters zelf, wordt genoemd. Dit artikel eindigt met de woorden: 'En deze mensen spreken over moraal, over eer! Zij veroordelen de misdadigers, dat wil zeggen de paria`s die door de maatschappij vermorzeld worden.'
De acties van de Autobandieten worden door de organisatoren van de tentoonstelling gezien als een voortzetting van de acties van anarchisten van de daad zoals Ravachol en Emile Henry, die twintig jaar daarvoor werden gepleegd. Er waren vanzelfsprekend ook prenten en teksten van de andere kant te zien, die van de gevestigde orde, zoals het veel gelezen geïllustreerde dagblad *Le Petit Journal*, waarin angst en haat werd gepredikt die tot een massapsychose leidde. Tevens werd er door de krant voortdurend druk uitgeoefend op de eis tot versterking van de politie. Een groot aantal aangrijpende foto's werd getoond van de belegeringen in zowel Choisy-le-Roy als Nogent-sur-Marne, waaruit de massahysterie eens te meer blijkt.
Het doel van dit verslag is om duidelijk te maken dat de organisatoren een zo onpartijdig mogelijke weergave van de gebeurtenissen hebben willen geven. Tijdens mijn aanwezigheid viel het mij op dat er veel belangstelling was voor de tentoonstelling.

HET ILLEGALISME

Over het oplossen van economische problemen

Marc Pierrot, Emile Armand

Sébastien Faure (1858-1942) publiceerde in 1934 L`Encyclopédie Anarchiste *waarin enkele artikelen over het illegalisme waren opgenomen. De bijdrage van Dr. Marc Pierrot (1871-1950), arts en propagandist voor het anarchisme en het revolutionair syndicalisme en medewerker van Jean Grave's* Les Temps Nouveaux, *is representatief voor de visie van de sociaal-anarchisten (onder anderen Jean Grave, Kropotkin en Malatesta). Zijn artikel is hieronder in zijn geheel opgenomen. De visie van de individualistische anarchist Emile Armand (1872-1963) is enigszins verkort opgenomen. (DG)*

1

De propaganda voor het illegalisme en de diefstal kan enige invloed hebben op jonge heethoofden. Diefstal is een tijdelijk, maar ook hachelijk middel, om te ontsnappen aan de honger en de dood. Wij weten trouwens dat het leven van de zogeheten brave burgers berust op diefstal en parasitisme. Het enige verschil is dat de diefstal door de bourgeoisie wettelijk geoorloofd is. Maar als van diefstal een filosofisch pricipe wordt gemaakt (het illegalisme), dan houdt dit in dat men het parasitisme aanvaardt en dat men een individueel middel om niet van honger om te komen, verheft tot een revolterende moraal, zonder dat het eigendomsprincipe daar enigszins onder lijdt.
Diefstal pakt niet de oorzaak van het eigendom aan. Diefstal pakt de rijkdom aan, of tenminste een zeer klein gedeelte daarvan. Maar niet het ontstaan, de ontwikkeling of de reproductie daarvan, integendeel. Het verlies dat de ondernemer lijdt door diefstal, drijft hem ertoe de arbeider nog meer uit te buiten.
Onder het voorwendsel dat de maatschappij slecht in elkaar zit, doen sommige dieven zich voor als kampioenen van de onderdrukten; zij slaan zich op de borst dat zij de rijkdommen die op een slinkse manier door de bourgeoisie verkregen zijn, terugpakken, maar zij veranderen niets aan de maatschappelijke orde. Hun activiteit neemt niet de oorzaak van het parasitisme weg, integendeel, zij profiteren ervan…
Diefstal maakt deel uit van de verlies en winstrekening van de kapitalistische onderneming, maar tenslotte zijn de arbeiders de dupe.
Dr. Pierrot

2

Het heeft geen zin om te verzwijgen dat, of men het erkent of niet, er anarchisten zijn die hun economische problemen oplossen buiten de wet, dat wil zeggen door handelingen die het eigendom aanpakken, door voortdurend of soms gebruik te maken van sommige vormen van geweld of sluwheid, of van sommige ambachten of beroepen die door de politie en de rechtbanken worden veroordeeld.
Het heeft geen zin dat degenen – maar niet allen – die zich strikt willen houden aan de leer van het anarcho-communisme zich niet solidair verklaren met de

‘illegalisten’, en te keer gaan tegen het principe dat het individu het recht zou hebben van de bourgeoisie terug te pakken wat hem ontnomen is. Dit gaat terug naar de heroïsche tijden van het anarchisme, die van Pini, Schouppe, Ortiz, Jacob. Het heeft geen zin dat doctrinaire aanhangers van het individualistische anarchisme, zoals Tucker, de anarchisten die zich ‘buiten de wet stellen’ bestrijden, want er zullen altijd theoretici zijn, die het anarchistische illegalisme verdedigen.
Ook moet gezegd worden dat de praktijk van het illegalisme niet aangeprezen of verbreid moet worden; het brengt ernstige risico’s met zich mee. Deze bevrijdt in economisch opzicht op geen enkele wijze de individuele illegalist. Men moet wel over een bijzonder karakter beschikken om geen maatschappelijke mislukkeling te worden. Maar moet daarom de kameraad die zijn dagelijks brood verkrijgt door een beroep uit te oefenen dat veroordeeld wordt door conventies, de wetten, ‘het recht’, niet ook behandeld worden als ‘kameraad’ door degene die zich laat uitbuiten door een baas?
In feite is toch elke anarchist, of hij zich nu aangepast heeft of niet, een illegalist, omdat hij de wetten verwerpt. Hij is illegalist en delinquent elke keer als hij meningen propageert die ingaan tegen de wet. Het verschil tussen de intellectuele illegalist en de economische illegalist is dat de laatste behoort tot een andere categorie. De wet beschermt zowel de uitgebuitene als de uitbuiter, degene die domineert en gedomineerd wordt. Zodra de anarchist zich onderwerpt aan de voorschriften van het ‘maatschappelijk contract’ maakt de wet geen onderscheid tussen hen. Of ze het nu willen of niet, anarchisten die zich onderwerpen, ambachtslieden, arbeiders, ambtenaren,

medewerkers, hebben de staatsmacht, de rechtbanken, maatschappelijke voorzieningen aan hun kant.

3

Dit in tegenstelling tot de totaalweigeraar, degene die niet gezagsgetrouw is aan het maatschappelijk contract, de illegalistische anarchist die zich geconfronteerd ziet met de gehele maatschappelijke organisatie als hij besluit 'zijn leven te leven'. Hij loopt daarmee een enorm risico en het is billijk dat dit risico wordt gecompenseerd door een onmiddellijk resultaat, als er een resultaat is. Degene die zich volledig onttrekt aan de economische slavernij, is, uit zelfbehoud, uit de behoefte en de wil om te leven, genoodzaakt zich een klein gedeelte van het eigendom van de ander toe te eigenen.

De illegalisten menen dat dit niet alleen een instinctieve reactie is, maar legitiem als men die vergelijkt met de kapitalistische verrijking, een verrijking die de kapitalist persoonlijk niet nodig heeft om te bestaan, een verrijking die totaal overbodig is.

Maar wie is dan die ander? Die 'anderen' zijn degenen die voorstanders zijn van de overheersing van een klasse of een kaste over de anderen, zij die de staat steunen, die monopolies of voorrechten begunstigt of handhaaft. Die anderen zijn in werkelijkheid de vijanden van elke anarchist. Op het moment dat de illegalistische anarchist de anderen economisch aanvalt, ziet hij in hen niets anders dan een instrument van het heersende regime.

Tot de revolutionaire anarchist die hem verwijt dat hij zijn economisch welzijn direct probeert te realiseren, antwoordt hij dat de revolutionair in feite niets anders doet. Hij verwacht van de revolutie een verbetering van zijn persoonlijke economische situatie, anders zou hij niet revolutionair zijn. Het is doodeenvoudig een kwestie van tijd. Zelfs als de economische kwestie geen rol speelt, maakt men geen revolutie als er geen persoonlijk gewin is, een religieus, politiek, intellectueel, ethisch voordeel. Elke revolutionair is een egoïst.

En men moet constateren dat de 'illegalisten' moedig zijn, een minachting hebben voor het meedogenloze gezag en zijn vertegenwoordigers, en een bijzondere volharding hebben in hun verzet tegen een systeem dat het individu verdrukt en afstompt, een gedrag dat men tevergeefs zoekt bij hen die zich aangepast hebben of zich houden aan beroepen die door de politie worden getolereerd.

Emile Armand

(Vertaling: *Dick Gevers*)

BONNOT DE ANARCHIST

Een herinnering en een verdediging

Mauricius

Mauricius (1886-1958), die met Lorulot na de dood van Libertad in 1908 de redactie vormde van l' anarchie, *schreef op 9 mei 1912 onder het pseudoniem Lionel een artikel in* l' anarchie *getiteld* Mensen, *ter verdediging van Bonnot en Dubois, die tijdens de belegering van hun schuilplaats in Choisy-Le-Roi op 28 april 1912 omkwamen. In 1911 nam Rirette Maîtrejean de redactie van het tijdschrift op zich. Onderstaand artikel verscheen onder redactie van Emile Armand (Rirette Maîtrejean was beschuldigd van medeplichtigheid en gearresteerd).*
Mauricius werd voor dit artikel – waarvan hier een vertaling verkort wordt weergegeven – bij verstek veroordeeld tot vijf jaar gevangenis en 3000 francs boete. Na een juridische strijd werd hij in 1914 vrijgesproken. (DG)

De neprevolutionairen die zich nog onlangs bezighielden met haarkloverijen over de vraag of Bonnot, Garnier en de anderen anarchisten waren, zijn blijkbaar vergeten dat eigendom diefstal is van de arbeid van de armen door de rijken, en dat 'diefstal' door de armen slechts een restitutie is, een logische daad.
Bonnot die met zijn revolver in de hand het goud van de rijke burger afpakte, dat zich in de schoudertas van de Société Générale bevond, was anarchist. Bonnot die maandenlang het gezag, vertegenwoordigd door de Guichards van de Veiligheidsdienst, voor de gek wist te houden, was anarchist. Bonnot die door zijn browning af te vuren zijn vrijheid verdedigde, was anarchist. Bonnot die op de barricade stond, oog in oog met het geboefte, alleen tegenover de smerissen, het leger, de rechterlijke macht en het schuim van fatsoenlijke mensen, was anarchist.

ILLUSTRATIES AUTOBANDIETEN

De illustratie op het omslag van dit nummer van *de AS* is afkomstig uit het rond 1910 populaire, geïllustreerde tijdschrift *Le Petit Journal*: de overval door de Autobandieten op 25 maart 1912 in het Forêt de Sénard. Pagina 10 toont in de eerste kolom politiefoto's van Raymond Callemin, Octave Garnier en Eduard Carouy, in de tweede kolom Jules Bonnot, René Valet en André Soudy. Op pagina 15 is afgebeeld de voorpagina van het tijdschrift *Excelsior* van 2 februari 1913, die aantoont hoe de Autobandieten de gemoederen in die tijd bezig hielden. Een getekend portret van Victor Serge op latere leeftijd staat op pagina 18. Pagina 21 toont een ansichtkaart uit 1912 van de belegering van het huis in Nogent-sur-Marne waar Garnier en Valet zich hadden verschanst (collectie Martin Smit). Een ansichtkaart van dezelfde gebeurtenis staat op pagina 23, afkomstig uit het boek *La bande à Bonnot* van Bernard Thomas (1968). Op begraafplaats Père Lachaise in Parijs is in het Columbarium de laatste rustplaats te vinden van Rirette Maîtrejean (foto: MS), pagina 27. Een getekende versie van de overval op de Société Général in Chantilly op 25 maart 1912, werd gepubliceerd op de voorpagina van *Le Petit Journal*, pagina 34. De afbeelding op pagina 37 is een uitsnede uit de tekening *Paris, 1911* van Flavio Constatini uit zijn boek *The Art of Anarchy* uit 1986. (MS)

En wanneer Bonnot, als zijn krot opgeblazen is door dynamiet, stervende is en zijn pen pakt en schrijft: 'Mevrouw Thollon is onschuldig, Gauzy ook, Dieudonné ook, Petit-Demange ook, de heer Thollon ook,' bereikt hij op dat moment de toppen van de morele schoonheid. En wat te denken van een Dubois, die, rustig, consciëntieus, eenvoudigweg, zijn leven geeft om een kameraad te verdedigen.
En als je de kranten leest, dan bekruipt je de walging. Het is het geschreeuw van het gespuis dat weet dat het beest uitgeschakeld is en krijst van vreugde om zich te kunnen werpen op de dampende ingewanden, omdat ze te laf zijn het dier – als het nog leeft – aan te vallen, en dat zich stort op het kadaver: de slaven- en knechtenmentaliteit van de mensenmassa's.
S. Faure en G. Hervé houden hardnekkig vol dat Bonnot en zijn vrienden te vergelijken zijn met officieren die weerloze mensen doden om in de bloedige modder van de slachting goud en roem te bemachtigen.
Er is tussen hen slechts één verschil: soldaten doden omdat het hun beroep is, of uit wellust, en Bonnot heeft gedood uit nood. Soldaten doden voor het vaderland, dat wil zeggen voor de verrijking van hun meesters. Bonnot heeft gedood voor zichzelf en voor ons en om de propaganda te steunen. Soldaten doden om de macht van het kapitaal te laten voortduren, die Bonnot aanvalt om te vernietigen. Soldaten doden volgens de geldende wetten, gedekt door het gezag, wat Bonnot in theorie en in de praktijk verwerpt, en waartegen hij streed met open vizier.
De anarchist handelt uit wettige zelfverdediging tegen de maatschappij. Nauwelijks geboren, verplettert deze hem onder een last van wetten, waarmee hij niet heeft ingestemd, die voor hem, zonder hem, tegen hem zijn gemaakt. Het kapitaal legt hem twee gedragingen op: of slaaf zijn of opstandige, en als hij de opstand kiest en, na overdenking, liever trots wil sterven, oog in oog met de vijand, in plaats van langzaam te sterven aan tuberculose, gebrek en ellende, zou u het dan aandurven hem te verloochenen?
Trouwens, is de revolutie die u predikt niet een collectieve revolte, een collectieve misdaad? En deze misdaad – de revolutie – die u gerechtvaardigd heeft in vele bewonderenswaardige theorieën, waarom keert u zich dan tegen de revolte van het individu? Als het logisch is dat de arbeiders het recht hebben, zelfs met geweld, de rijkdommen terug te pakken die men van hen steelt, hun leven te verdedigen, dat men hen wil ontnemen, zelfs door misdaad, moet het individu diezelfde rechten hebben.
En ziet u dan niet dat het verzet van de militante anarchist noodzakelijkerwijze leidt tot een openlijke revolte tegen het eigendom en zijn verdedigers, tegen het gezag en zijn onderdrukkers? En begrijpt u dan niet dat als er honderd Bonnots, duizend Bonnots waren, de wereld van de bourgeoisie niet méér zou zijn dan een hoofdstuk in de geschiedenis? En begrijpt u dan niet dat er mensen zijn die de bourgeoisie ontmaskeren en zo weten te sterven om de slaven de weg te wijzen, en óns aan te moedigen en aan te sporen hen na te volgen en hen te wreken?

(Vertaling: *Dick Gevers*)

JUBELENDE SMEERLAPPEN

De lafhartige moord op Bonnot

Léon Bloy

Léon Bloy (1846-1917), een gedreven katholieke pamflettist, die de bourgeoisie verafschuwde en de collaboratie van de katholieke kerk hekelde, schreef een opmerkelijk pamflet ter verdediging van Bonnot dat hier in zijn geheel volgt. Bloy was een bron van inspiratie voor de katholieke schrijver Georges Bernanos die het essay Les grands cimetières sous la lune *(1938) schreef waarin hij de massaexecuties van republikeinen en anarchisten op Majorca in 1936, na de overwinning van Franco, aan de kaak stelde alsmede de collaboratie van de kerk. Het verslag van de executie van Bonnot door Léon Bloy gaat volledig in tegen de verslaggeving in de pers van die dagen. (DG)*

'Ik moet zeggen dat ik nog nooit zo iets lafhartigs, zo totaal weerzinwekkends heb gezien als deze paniek van een dolgedraaide bourgeoisie. De kranten praten alleen maar over heldhaftigheid. Iedereen is heldhaftig geweest, behalve Bonnot. De hele bevolking heeft de wapenen opgenomen en schoot er op los terwijl zij dekking zocht, zonder zich iets aan te trekken van de wetten en de politieverordingen… Een roemrijke overwinning van tienduizend tegen één. Het land jubelt en een aantal smeerlappen zullen worden gedecoreerd. De infame burgers, die bang zijn dat zij zich niet meer vol kunnen vreten, hebben, amateuristisch, meegedaan aan de jacht. Het waren voor het merendeel eerbiedwaardige eigenaars die leven en zich vetmesten ten koste van de armen die gebrek en honger lijden. Elk van hen zou aangeklaagd moeten worden, voor de door hen veroorzaakte wanhoop en dood van een groot aantal armen. Maar omdat ze beschermd worden door de wetten, is hun schandelijke gedrag zonder enig risico. Zonder God, als Bonnot, hebben zij de hypocrisie en het geld die deze ongelukkige niet heeft. Ik beken dat mijn volledige sympathie uitgaat naar de wanhopige die zijn leven gaf om hen angst aan te jagen en ik denk dat God een streng oordeel over hen zal uitspreken.'

(Vertaling: *Dick Gevers*)

TERUG NAAR PARIJS

De lange weg van Eugène Dieudonné

Martin Smit

Op 12 juni 1963 overleed Antoine Gauzy, de man die in 1912 onderdak verleende aan de voortvluchtige Raymond Callemin. Daarvoor werd hij in 1913 tot een gevangenisstraf van achttien maanden veroordeeld. Hij was het laatste nog in leven zijnde lid van de 'bende van Bonnot.'
Jules Bonnot, Octave Garnier en René Valet waren in 1912 gedood tijdens de belegeringen in Choisy-le-Roi en Nogent-sur-Marne. Raymond Callemin, André Soudy en Etienne Monier stierven onder de guillotine. Eduard Carouy pleegde zelfmoord in zijn cel. Hoe verging het anderen uit kringen rond de Autobandieten, zoals Victor Kibaltchiche, Rirette Maîtrejean en Eugène Dieudonné? De laatste bereikte in de jaren dertig in Frankrijk bijna de status van beroemdheid.

Victor Kibaltchiche, die samen met Rirette Maîtrejaen enige tijd de redactie voerde van het tijdschrift *l'anarchie*, werd – hoewel hij niet direct deelgenomen had aan de activiteiten van de Autobandieten – in 1913 veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf. Na zijn vrijlating in 1917 vertrok hij naar Spanje, waar hij in Barcelona deelnam aan een syndicalistische opstand. Hierover publiceerde hij later onder het pseudoniem Victor Serge de roman *Naissance de notre force* (1931), niet in het Nederlands verschenen, wel in het Engels als *Birth of our Power*. Serge vertrok naar de Sovjet Unie en sloot zich aan bij de bolsjewistische revolutionairen. Hij steunde Trotski, waardoor zijn verblijf in de Sovjet Unie onder Stalin vrijwel onmogelijk werd. Hij werd uit de bolsjewistische partij gestoten. Hij publiceerde diverse romans die het stalinisme aan de kaak stelden, zoals (Nederlandse titels:) *De aanslag op kameraad Toeljajev* en *De jaren zonder genade* (beide 1975) en een verslag over Petrograd 1919: *Veroverde stad* (1978).
In het begin van de Tweede Wereldoorlog volgde hij Trotski naar Mexico. Verschillende malen werd door de geheime dienst van de Sovjet Unie een aanslag op zijn leven gepleegd. Hij overleed in Mexico in 1947 onder onopgehelderde omstandigheden.
Rirette Maîtrejean (geboren als Anna Estorges in 1887) nam in 1909, samen met Kibatchiche de redactie over van *l'anarchie*. Ze veroordeelde het illegalisme. Aan haar relatie met Kibatchiche kwam tijdens zijn gevangenschap een einde. Na de Eerste Wereldoorlog bleef ze actief in de anarchistische beweging. In de jaren dertig werd ze redactrice bij *La revue anarchiste*. Na de Tweede Wereldoorlog werkte ze als journaliste voor het tijdschrift *Liberté* en de kranten *Le Soir*, *Paris-Soir* en tot aan 1953 bij de krant *Libération*. Ze overleed in 1968. Haar laatste rustplaats is in het Columbarium op de Parijse begraafplaats Père Lachaise (Nr. 2440).
Marius Metge werd veroordeeld tot levenslange dwangarbeid voor zijn deelname aan de gewelddadige overval op

een bejaarde rentenier en diens huishoudster. Hij werd gedeporteerd naar de beruchte strafkolonie in Frans Guyana in Zuid-Amerika. Daar wist hij zijn straf iets te vergemakkelijken omdat hij de kans kreeg in de keuken van de gouverneur te werken. In 1931 kreeg hij toestemming om in een restaurant in de hoofdplaats Cayenne te werken. Hij zou Guyana niet meer verlaten, in 1933 bezweek hij als gevolg van hevige koorts.
De Belgische typograaf Jean de Boë, medewerker van het tijdschrift *Le Revolté* werd in 1913 tot tien jaar dwangarbeid in Frans Guyana veroordeeld. Hij bracht enkele jaren door op het voor de kust gelegen Ile du Diable – Duivelseiland, waarvan ontsnappen onmogelijk werd geacht – waar eerder de Franse kolonel Dreyfus, veroordeeld wegens spionage, jaren had doorgebracht. Na tien jaar zware arbeid in de strafkolonie had De Boë er genoeg van en besloot hij te vluchten.
In 1922 wist hij de rivier tussen Guyana en Suriname (Guyana hollandais) te bereiken en van daaruit naar België te komen. In Brussel nam zijn oude werkgever hem weer in dienst als drukker. Hij werd actief in de syndicalistische beweging in België en nam deel aan het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Met moeite wist hij uit handen van de Gestapo te blijven. Tot op hoge leeftijd bleef hij schrijven over het syndicalisme. In 1967 gaf hij in een artikel zijn levensdevies: ‘Lieg nooit! Verraad nooit! Geef nooit op!’ Hij overleed in 1974 in Brussel.

BAGNO

Tegelijkertijd met Jean de Boë werd Eugène Dieudonné naar de strafkolonie in Guyana gedeporteerd. Foto’s van De Boë en Dieudonné, genomen terwijl ze in het Franse La Rochelle aan boord gaan voor transport naar Guyana, werden zelfs als ansichtkaart uitgegeven. Dieudonné werd in 1913 ter dood veroordeeld voor deelname aan de overval op geldloper Caby in de Rue Ordener. Hoewel Dieudonné kon aantonen dat hij die dag helemaal niet in Parijs was maar in Nancy, meende Caby hem te herkennen als de man die hem neerschoot. In de laatste notities die Bonnot voor zijn dood schreef, stond dat Dieudonné onschuldig was aan de overval. Raymond Callemin verklaarde tijdens het proces tegen de bende dat Dieudonné onschuldig was en dat hij, Callemin, degene was geweest die Caby had neerschoten. Vlak voordat de executies van de Autobandieten plaatsvonden, werd de doodstraf van Dieudonné omgezet in levenslang.
De strafkolonie in Frans Guyana, in Frankrijk het bagno genoemd, was een enorm complex, waar tienduizenden gevangenen hun leven sleten. Het was de hel op aarde, verklaarden oud-gevangenen later. De temperatuur in het land was ondraaglijk, malaria en andere ziektes leidden tot de dood van duizenden. Ongeveer een derde van de gevangenen overleed voordat hun straf erop zat. Het slechte voedsel en de zware arbeid, zoals het aanleggen van wegen, speelde hierbij zeker een rol. Er zijn tientallen verhalen over ontsnappingspogingen uit de kolonie. Veel gevangenen werden tijdens hun ontsnappingspogingen gepakt. Als straf volgde een eenzame opsluiting van twee jaar, die bij de oorspronkelijke straf werd opgeteld. Recidivisten werden bestraft met meerdere jaren eenzame opsluiting of werden veroordeeld tot de guillotine. Ontsnappen door de jungle was onmogelijk. Wie wilde ontsnappen moest een

bootje zien te bemachtigen en proberen de rivier tussen Guyana en Suriname af te zakken. Lokale bewoners, maar ook gevangenbewaarders bleken maar al te vaak bereid mee te werken aan een ontsnapping, mits er maar een som geld tegenover stond. Veel gevangenen smokkelden voor dat doel geld mee.

Overtuigd van zijn onschuld diende Dieudonné diverse malen een gratieverzoek in, maar die werden telkens afgewezen.

In 1924 maakte de Franse journalist Albert Londres een reportage over het bagno. Hij sprak er met diverse gevangenen, ook met Dieudonné. Londres raakte overtuigd van de onschuld van Dieudonné en ging zich inzetten voor diens vrijlating. Omdat zijn gratieverzoeken steeds werden afgewezen, besloot Dieudonné te ontsnappen. Pas bij een derde poging in 1926, lukte dat. Na een lange tocht vol ontberingen over rivieren en door de jungle, wist hij Brazilië te bereiken. Albert Londres was er inmiddels in Frankrijk in geslaagd de zaak van Dieudonné door een succesvolle perscampagne onder de aandacht van justitie te brengen. Het resultaat was dat de straf van Dieudonné door de minister van justitie werd opgeheven en Dieudonné tot 'citoyen libre' werd verklaard. In 1927 bereikte hij samen met Londres Marseille, waar zijn vrouw op hem wachtte. Hij zette zijn oude beroep van meubelmaker weer voort, in de Rue du Faubourg-Saint-Antoine in Parijs.

De ontsnapping van Dieudonné werd door Albert Londres beschreven in *L'Homme qui s'évada*, in Nederland verschenen onder de titel *Uit het bagno ontsnapt* (De Arbeiderspers 1932, vertaling Nico Rost. In de Nederlandse vertaling is een brief van Dieudonné aan Rost opgenomen). Voor het in de jaren zeventig populaire (en verfilmde) boek *Papillon* van voormalig bagnogevangene Henri Charrière – die voor zijn boek ook verhalen van anderen overnam – lijkt het boek van Londres een belangrijke bron te zijn geweest.

Eugène Dieudonné overleed in 1944, vlak voor de bevrijding van Parijs.

INTERVIEW

Bij het verschijnen van de film *La Bande à Bonnot* in 1968 kwamen de Autobandieten opnieuw in de belangstelling te staan. Het Parijse weekblad *Paris-Dimanche* publiceerde op 3 november 1968 een interview met Pierre Dieudonné, een zoon van Eugène Dieudonne, over de wijze waarop zijn vader in de film werd voorgesteld. Enige citaten:

Wat is uw mening, in het algemeen, over de film van Philippe Fourastié? Vindt u dat de film een goed beeld geeft van het anarchistische milieu zoals u zich dat voorgesteld en begrepen hebt door de vertrouwelijke gesprekken met uw vader?

Pierre Diedonné: 'De film van Fourastié is voor mij een zeer goede en edelmoedige film die niet probeert de Bande à Bonnot te rehabiliteren, maar een poging doet hun gedrag te begrijpen. Als men in de film verwijst naar exacte feiten kan men aanvoeren dat het niet helemaal zo is gegaan of dat de anarchisten van de Bande à Bonnot niet precies zo waren. En ik benadruk: de anarchisten van de Bande à Bonnot, (...) zij waren anders. In ieder geval wordt in deze film de libertaire geest zoals ik deze heb leren kennen door mijn vader en door Rirette Maîtrejean, namelijk die van de illegalisten van die tijd, niet verraden.

Naast de 'tragische bandieten' is er trouwens een bijzondere anarchistische figuur, vertolkt door Michel Vitold in de

rol van Kibaltchiche, de latere Victor Serge. Hij vertegenwoordigde de zuivere anarchist, idealistisch, principieel, die ervan droomde de wereld te veranderen, niet door geweld maar door propaganda. We moeten zeker niet de vergissing begaan, zoals sommigen doen, om de anarchisten van de Bande à Bonnot te vergelijken met Bonnie en Clyde en andere gangsterverhalen in de Chicagostijl. De geest die hen bezielde was natuurlijk totaal anders en hun ideologie, zelfs als deze een 'afwijkende' was, bleef in essentie overeind staan. Het is betreurenswaardig en tragisch dat deze extremistische revolutionairen het nodig vonden geweld te gebruiken, zonder respect voor mensenlevens, op een wijze die uitmondde in moord en banditisme.'

Het portret dat men in de film van uw vader schetst, klopt dat?
'Als weerspiegeling van een idealistisch anarchist lijkt mij dat portret juist, maar fysiek herken ik hem niet.'

Was uw vader werkelijk en geheel onschuldig in de zaak van de Rue Ordener?
'Ik antwoord hierop met de grootste stelligheid. Mijn vader was onschuldig wat betreft de zaak van de Rue Ordener. Dat is mij bevestigd door zijn vrienden uit die tijd en hij heeft het mij bevestigd toen ik hem vroeg: "Was je nu wel of niet aanwezig in de Rue Ordener op de dag van het drama?" Hij antwoordde mij toen: "Ik was er niet. Ik was in Nancy, maar toen men mij arresteerde wilde de politie er niets van weten ondanks dat ik ontkende. Het ergste was dat ik maar een zwak alibi had, waardeloos in de ogen van de politie, terwijl het toch duidelijk is dat als ik daarbij betrokken zou zijn geweest, ik natuurlijk een alibi had verzonnen wat aannemelijk zou zijn."'

Toen uw vader eindelijk vrij kwam, is hij daarna anarchist gebleven? Sprak hij wel eens over de gebeurtenissen die hij had beleefd?
'Wat zijn ideeën aangaat is mijn vader anarchist gebleven, wat betreft de anarchistische moraal. Hij sprak weinig over zijn militante periode en nog minder over zijn lijden in het strafkamp. Hij wilde leven als *vrij* mens. Toen hij terugkwam, wat hij voor een groot deel te danken had aan de moedige actie van Albert Londres, werd hij geestdriftig ingehaald door alle mensen die gerechtigheid wilden en die in hem "de onschuldige dwangarbeider" zagen.'

Wat denkt u van het anarchisme? Bent u voor of tegen?
'Het is voor mij moeilijk te zeggen dat ik tegen het anarchisme ben, want dan zou ik de ideeën van mijn vader verloochenen, iets wat ik niet wil. Ik geloof in het anarchisme als moraal, maar ik twijfel of deze doeltreffend kan zijn op het sociale vlak, hoewel anarchistische acties in het verleden en nu vaak resultaat hebben gehad met betrekking tot de vrijheid van het individu, bijvoorbeeld wat betreft de dienstweigering.'
(Vertaling interview: *Dick Gevers*.)

TENTOONSTELLING AUTOBANDIETEN
In samenwerking met de Anarchistische Groep Amsterdam (AGA) geeft Dick Gevers te zijner tijd een presentatie van de expositie over de Autobandieten (zie pag, 20-21).

BONNOT IN BEELD

De Autobandieten in fictie

Martin Smit

Het was een middelmatige hit, maar ook een middelmatig nummer: de single La Bande à Bonnot *van de Franse chansonnier Joe Dassin, verschenen in het kielzog van de speelfilm* La Bande à Bonnot, *uitgebracht in 1968. De Autobandieten maakten toen blijkbaar nog steeds de tongen los, in ieder geval van het ridicule dameskoortje in het nummer van Dassin. De versie die het Franse rockduo Orange Macadam in 2008 (!) van hetzelfde nummer maakte, ligt aanzienlijk beter in het gehoor.*
Naast studies naar geschiedenis en achtergronden van de Autobandieten (zie de bronvermelding bij het artikel De Autobandieten *van Dick Gevers, elders in deze* AS*), verschenen een aantal romans, enkele stripverhalen, een elpee met chansons over de Autobandieten en zelfs een legpuzzel. In Nederland verscheen in honderd jaar tijd slechts één boek over de bende: Anton Constandses* De Autobandieten *(1935).*

De speelfilm *La Bande à Bonnot* uit 1968, geregisseerd door Phillipe Fourastié, verdient geen Oscar en ook geen vijf sterren, maar acceptabel is de film toch wel. Bruno Cremèr (later speelde hij Maigret in de gelijknamige tv-serie uit de jaren negentig) is te zien als Jules Bonnot. De rol van Raymond – Le Science – Callemin wordt, heel verrassend, gespeeld door zanger Jacques Brel, zijn tweede filmrol ooit. Hij schreef ook de muziek voor de film. Actrice Annie Girardot speelt Marie La Belge.
De film geeft een overtuigend sfeerbeeld van het illegalistische milieu van anarchistische activisten in Parijs en omstreken rond 1911, al is op kleding en haardacht van een aantal acteurs nog wel iets af te dingen. Die zijn soms iets te veel jaren-zestig, ongetwijfeld ingegeven door de revolutionaire sfeer in die jaren. De acties van de Autobandieten worden – voor zover het te beoordelen is – in de film waarheidsgetrouw in beeld gebracht, maar die momenten zijn natuurlijk ook aangepast aan de filmwerkelijkheid. Het is onduidelijk of de film ooit in Nederland in de bioscoop is vertoond. Wel in België, waar het volledig uitgeschreven filmscenario, met dialogen, verscheen in een luxueuze boekenreeks getiteld *Filmclub*, waarin scenario's van films werden gepubliceerd: Alexandre Le Roi, *De bende van Bonnot* (Uitg. Walter Beckers, Kalmthout-Antwerpen, z.j., waarschijnlijk 1968).
Opmerkelijk is dat er nooit, voor zover te achterhalen, een documentaire over de Autobandieten is gemaakt. Originele filmbeelden van de belegering van het huis waarin Garnier en Valet zich destijds verschansten, waren enige jaren geleden via internet te zien, maar blijken nu niet meer traceerbaar.

ROMANS

Het boek *La Bande à Bonnot* (1968) van de Franse auteur Bernard Thomas is een gefictionaliseerde versie van het verhaal van de Autobandieten, niet in het Nederlands vertaald, wel in het Duits: *Anarchisten, Ein Bericht* (1970). Thomas

verzon natuurlijk de dialogen, maar de historische lijn houdt hij correct aan. De roman *In Ogni Caso Nessum Rimorso* (1994) van de Italiaanse schrijver Pino Cacucci, in het Engels vertaald als *Without a Glimmer of Remorse* (Read and Noir Books, 2006), volgt op vergelijkbare wijze de historie, maar leest een stuk minder makkelijk.

Aan deze twee romanversies ging al lang daarvoor een eerste geromantiseerde versie van het verhaal van de Autobandieten vooraf: Anton Constandse publiceerde in 1935 *De Autobandieten*, nog steeds het enige in Nederland gepubliceerde boek over de groep.

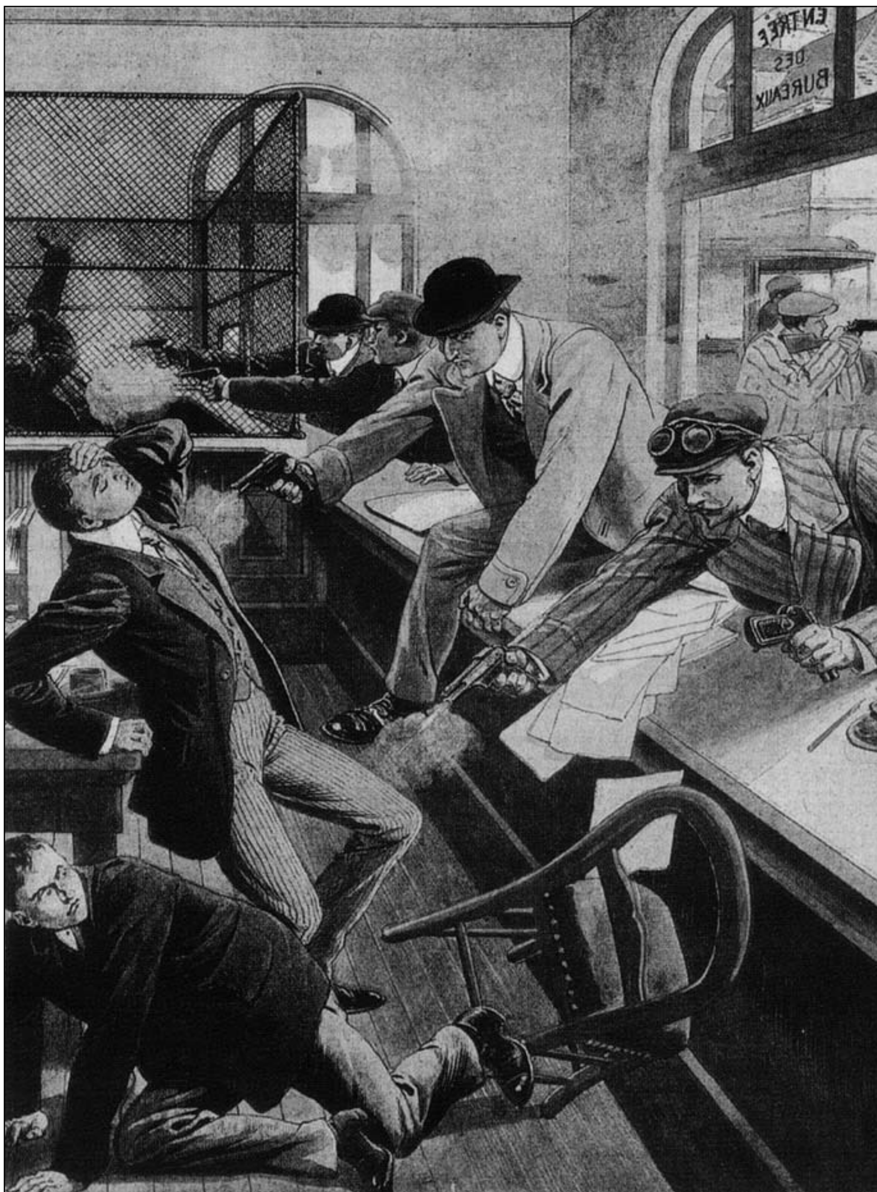
Het verscheen in 1935 bij de BOO te Zandvoort, de anarchistische Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling, voorheen de Roode Bibliotheek van uitgever Gerhard Rijnders. Rijnders was uitgever en redacteur van *De Vrije Socialist*. Hij gaf een breed fonds uit: (sociale) romans van onder meer Emile Zola, De Maupassant, Charles Dickens, Tolstoj, B. Traven en Jules Vallès, populair wetenschappelijke werken van onder meer de gebroeders Reclus, klassieke anarchistische teksten van Stirner, Kropotkin, Domela Nieuwenhuis en titels als *Het geslachtsleven van den man*, *De afstamming van den mensch* en *Liefde en huwelijk in het glanstijdperk der Oosterse beschaving*, meestal herdrukken of bewerkingen van eerder in het Nederlands verschenen uitgaven of door Rijnders gemaakte vertalingen. *De Autobandieten* was één van de weinige oorspronkelijke titels in het fonds van De Roode Bibliotheek en de BOO.

Dat Constandse voor de romanvorm koos, lag in het verlengde van de opzet van de uitgaven van de Roode Bibliotheek en de BOO: leesbare boeken voor iedereen. Een roman was voor veel lezers toegankelijker dan een biografie, een beschrijving van arbeidsomstandigheden of een verhandeling over sociale strijd. In de negentiende en twintigste eeuw, tot aan de Tweede Wereldoorlog, was de romanvorm een veel gebruikte wijze om sociale kwesties aan de orde te stellen. Het fonds van De Roode Bibliotheek/BOO is daarvan een bewijs.

In 1928 schreef Constandse de roman *De Schande* (Uitgeverij De Albatros, Den Haag), over een arbeider die de erbarmelijke omstandigheden waarin hij verkeert, niet langer kan verdragen. Deze poging tot fictie, beschouwde hij jaren later als volledig mislukt. In 1948 publiceerde Constandse een biografie van de Russische anarchist Bakoenin in romanvorm, zijn laatste oefening in dit genre: *Michael Bakoenin*, *Russisch rebel* (Uitgeverij Holdert & Co., Amsterdam).

In 1977 werd *De Autobandieten* heruitgegeven door Uitgeverij Pamflet, voorzien van een nieuw voorwoord van Constandse, maar met weglating van de Epiloog, omdat, volgens Constandse '… hij weer aangevuld zou moeten worden.' Een wat raadselachtige opmerking; mogelijk vond Constandse zijn boek en met name zijn epiloog, niet meer van die tijd. In 2010 verscheen opnieuw een herdruk, ditmaal wel met de Epiloog.

Constandse weet de sfeer in het Parijse anarchistische milieu goed te schetsen. Degelijk studiewerk voor dit boek moet hij zeker hebben verricht. Ondanks de daden van de Autobandieten, weet Constandse enige sympathie op te wekken voor een aantal leden van de bende, zoals voor de jonge Carouy, die vogeltjes kocht op de vogelmarkt, om ze vervolgens los te laten. Constandse begrijpt en beschrijft heel goed het tragische ele-

ENTRÉE
DES
BUREAUX

ment in de geschiedenis van de Autobandieten: in beginsel waren het goeie jongens en met hun ideeën was in oorsprong niks mis. Hun gewelddadige acties later, daar valt lang over te discussiëren. Constandses dialogen zijn uiteraard verzonnen. Van de entourage en sfeer rondom de Autobandieten geeft hij absoluut een waarheidsgetrouw beeld.

STRIPS

Maar wat is waarheidsgetrouw? De strip *La Banda a Bonnot* van de Spaanse makers Clavé en Godard (in het Duits verschenen als *Viel Blut für teures Geld*, Karin Kramer Verlag, 1990), geeft een bijna filmisch verslag van de affaire: de strip leest als een *storyboard* voor een film. Auto's, gebouwen en straatscènes zijn tot in detail perfect getekend, maar toch is en blijft het een afstandelijk verhaal, waarin personen niet echt tot leven komen.
Dat geldt ook voor het stripverhaal *Geen god, geen meester, Een avontuur van de Tijgerbrigades* van Harald Kivits (2006). Deze bewerking van een aflevering van de Franse televisieserie *Les brigades du Tigre*, is gebaseerd op een door de Franse premier Georges Clemenceau (1841-1929) – bijgenaamd Le Tigre – ingestelde politie-eenheid die recht en orde moest herstellen in het Frankrijk van begin vorige eeuw. In werkelijkheid heeft de Tijgerbrigade van Clemenceau nooit tegenover de Autobandieten gestaan.
Het dameskoortje bij Joe Dassin mag dan lekker doorzingen, in de chansons die de Franse schrijver, kunstenaar, trompettist en jazzcriticus Boris Vian (1920-1959) over de Autobandieten schreef, is sprake van een filosofischer en verhalender benadering van het fenomeen Autobandieten. Vian speelde of zong de chansons niet zelf. De teksten verschenen in 1975 op de elpee *La Bande à Bonnot*, op muziek gezet door Louis Bessières, in een prachtige uitklaphoes, met illustraties uit de strip van Clavé en Godard. Vian benadert de Autobandieten niet als een stelletje keiharde criminelen, maar plaatst hun verhaal juist in een sociale context. Zijn boodschap is duidelijk: de maatschappij is de oorzaak van de acties van de Autobandieten. Het nummer *L' enfant de Bonnot* illustreert dat.

**BORIS VIAN:
DE JEUGD VAN BONNOT**

In zijn doodsstrijd beleeft een man zijn verleden,
in de heldere ogen van zijn hond die naast hem stervende is,

In 1881, hij was toen vijf jaar, kende hij verdriet om de dood van zijn moeder,
en zijn vader sloeg hem zonder reden keer op keer,
zijn afkeer tegen onrechtvaardigheid werd alsmaar groter,

Zonder de minste tederheid,
zonder de geringste streling,
groeide hij op als onkruid dat gewied wordt tussen de stenen,

Zo ging hij door zijn kindertijd,
en vermoedde al dat om zich te verdedigen, zijn blote handen niet voldoende waren,

Geen enkele onderwijzer begreep hem, zelfs niet een beetje,
probeerden niet de oorzaken te kennen waarom hij zo'n ongelukkige indruk maakte,
Men zei al tegen hem: 'Je moet niet teveel praten…

Het is niet goed dat je hardop zegt wat
je denkt,'

De eerste knokpartij,
de buurman die hem verlinkt,
de smerige fabriek en het afstompende
werk,
De tijd van woede,
toen soldaten schoten op een menigte
die betoogde op een eerste mei,
Wat voorafgaat is niet genoeg om hem
te excuseren,
maar men vindt toch een verklaring
voor zijn wandaden,
dat in een onrechtvaardige maatschappij, waarin de vrijheid wegkwijnt,
De maatschappij heeft de criminelen die zij verdient.

(Vertaling chanson: *Dick Gevers*)

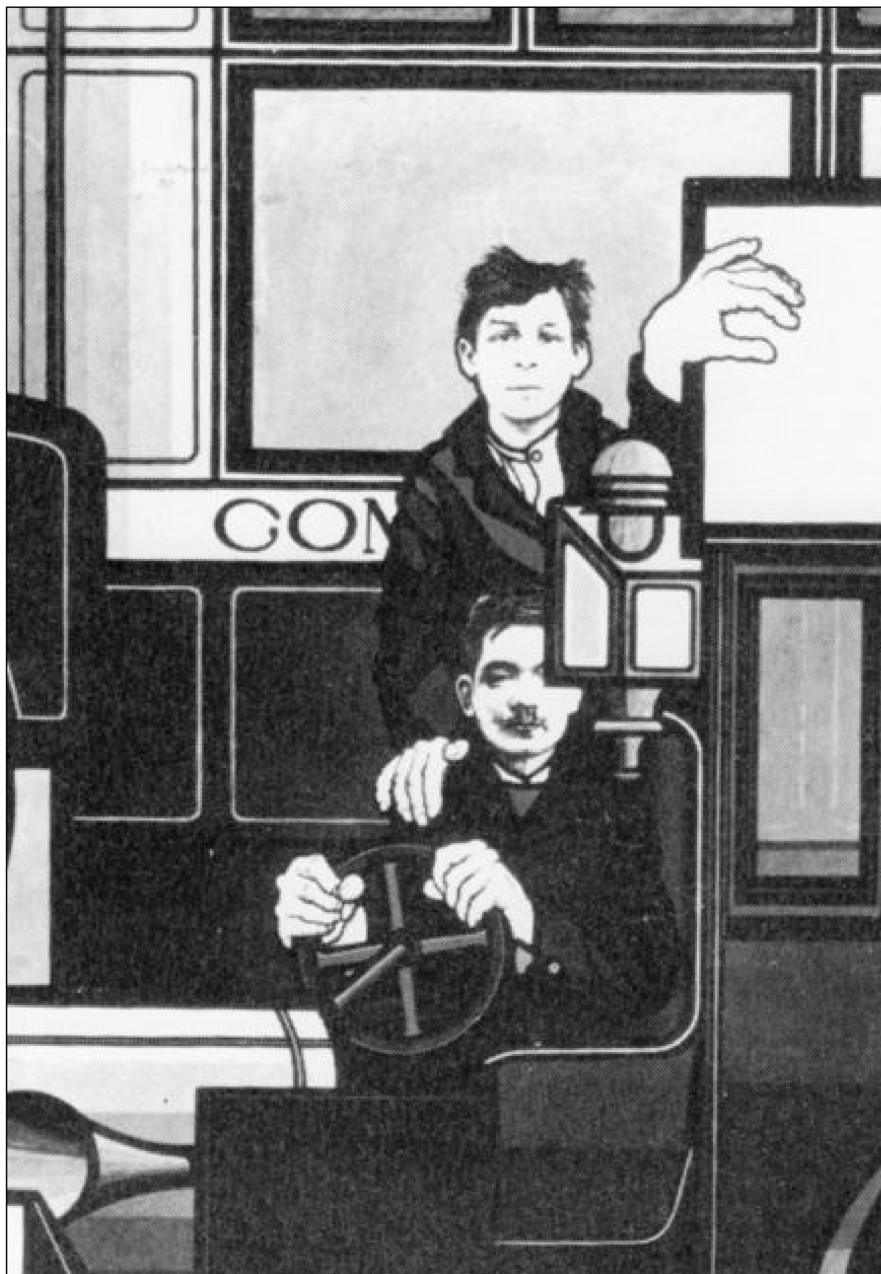
HOE DACHTEN ANARCHISTEN OVER DE AUTOBANDIETEN?

Zoals al te lezen valt in diverse artikelen in deze *AS* zou het onjuist zijn te denken dat door de toenmalige anarchistische beweging in Frankrijk (en daarbuiten) instemmend werd gereageerd op de gewelddadige acties van de Autobandieten. Vanzelfsprekend bestond die beweging uit verscheidene stromingen, waarbinnen weer van accentverschillen sprake was. Maar in zijn algemeenheid kan gesteld worden dat alleen kleine groepen indivueel-anarchisten en illegalisten geheel of gedeeltelijk dit soort acties in woord en geschrift verdedigden. Van die groepen was die rond het blad *l'anarchie* waarschijnlijk het bekendst.

Zo is het interessant om eens te kijken hoe Christiaan Cornelissen (1864-1942) enige decennia nadien terugblikte op de tijd van de Autobandieten. Cornelissen was van oorsprong onderwijzer. Hij sloot zich rond 1890 aan bij de Sociaal Democratische Bond, publiceerde in *Recht voor Allen* en was al spoedig Domela Nieuwenhuis' naaste medewerker. Cornelissen stond in 1893 aan de wieg van het Nationaal Arbeids-Secretariaat, de eerste revolutionaire vakbeweging in Nederland. Hij ontwikkelde zich steeds meer in syndicalistische richting (door Cornelissen 'revolutionair-communistisch' genoemd). In 1898 vestigde hij zich in Frankrijk, waar hij actief was als (anarchistisch en syndicalistisch) journalist en studies over theoretische economie schreef. Rond 1936 voltooide hij zijn persoonlijke herinneringen, getiteld 'Strijd, lief en leed in de Oude Socialistische beweging en de Vakorganisatie'. Ze zijn bezorgd en uitgegeven door Homme Wedman (Groningen 1991).

In die herinneringen zegt Cornelissen onder meer dat 'de leerlingen uit de school van het individualistische blaadje *l'anarchie*' zoals Bonnot, Vallet en Garnier niet kunnen worden vergeleken met anarchisten als Ravachol, Vaillant en Henry uit de periode 1893-1894. Deze pleegden zoals bekend in Parijs bomaanslagen, gericht tegen de bourgeoisie, waarbij doden en gewonden vielen. 'In die vroege periode' schrijft Cornelissen, 'gevoelde ieder onzer dat de strijd een onmiddellijk sociaal doel gold, dat hij in de grond een episode was in de kamp van de armen tegen de rijken. Geen van de mannen van 1893-1894 zocht onmiddellijk materieel voordeel bij hun aanslagen.'

'Hoe geheel anders was dat in de aanvang onzer eeuw! Garnier en de zijnen, zijn bende, werden in de Franse arbeidersbeweging niet anders beoordeeld dan Cartouche en zijn bende. Ik herinner me hoe een dagblad als *Bataille Syndicaliste*, het orgaan van de revolutionaire vakmannen, waaraan ik van de aanvang af medewerkte als redacteur (…), protest op protest ontving van zijn lezers, omdat het blad zich te neutraal hield en zich niet scherp genoeg uitsprak tegen de aanslagen. Juist onder de revolutionaire arbeiders van Frankrijk openbaarde zich een diepe weerzin tegen de "anarchistische moordenaars", omdat ze onze heiligste beginselen met voeten traden. Wanneer Bonnot en Garnier (…) een automobiel nodig hadden, schoten ze gemoedereerd de chauffeur ervan op een eenzame plek dood, zonder te bedenken dat deze toch niet voor zijn plezier op het voertuig zat. En in de bank in Chantilly maakten ze korte metten met twee employés en de boodschappenjongen omdat deze hun handen niet opstaken toen er Handen Omhoog werd gecommandeerd. Nimmer deden ze een aanval op de een of andere Rothschild, nimmer op de politie.' *Hans Ramaer*

GOM

TWINTIGSTE JAARBOEK ANARCHISME

Redactioneel

Dit is al weer het twintigste Jaarboek Anarchisme*, dat zoals vaker in combinatie met een themanummer van* de AS *verschijnt. In deze editie onder meer een artikel van Rudolf de Jong over de verschillende visies op Latijns-Amerika en de Verenigde Staten van de anarchisten Anton Constandse, Noam Chomsky en Louis Mercier Vega. Deze tekst vormde in 1999 de dertiende Anton Constandse-lezing van De Vrije Gedachte.*
Verder een artikel van Bert Altena over de internationale anarchist en zijn nationale herkomst. Hij beschrijft een belangrijk aspect van de anarchistische bewegingen in de periode 1870-1914. Vervolgens gaat Thom Holterman in zijn artikel in op de vraag of de door sommige libertairen gepresenteerde hedendaagse sociaal-politieke en filosofische elementen bijdragen aan ondersteuning, verbreding en verdieping van bestaande anarchistische inzichten. Het doel is immers om het anarchisme levend te houden. Ron Blom blikt terug op de jaren tachtig in het Zuid-Hollandse boomkwekersdorp Boskoop. En Martin Smit las een gids naar utopia's.
De tweede serie artikelen in het jaarboek betreft de teksten van de lezingen die op de geanimeerde jubileumbijeenkomst van de AS *op 15 februari jongstleden in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam te beluisteren waren. Het gaat om de bijdragen van Roel van Duijn, Roger Jacobs en Weia Reinboud. Ook kunnen de lezers kennis nemen van het slotwoord op die middag. Redacteur Boudewijn Chorus heeft die tekst opgenomen in zijn rubriek Sterke Verhalen.*
Zo'n zestig lezers en lezeressen en andere belangstellenden bezochten deze bijeenkomst van het nu veertig jaar oude tijdschrift. Helaas was er door het strakke tijdschema niet veel gelegenheid voor debat. Maar daar stond tegenover dat er naast de geplande muzikale intermezzo's van de Atalanta's en het Trias Poetica nog ruimte was voor een gastoptreden van de Spaanse zangeres Almudena en haar begeleider Alex op gitaar. Veel dank dus aan iedereen die bijdroeg aan het succes van deze bijeenkomst. Tot het volgende jubileum! (HR)

DE INTERNATIONALE ANARCHIST EN ZIJN NATIONALE HERKOMST

Bert Altena

Het is gebruikelijk om over het anarchisme te denken in termen van een tegenbeweging of tegencultuur. Anarchisten laten zich aan de gebruiken in de wereld waarin ze leven en aan de verhoudingen in die wereld weinig gelegen liggen. Zij leven naar de principes van hun toekomstmaatschappij.[1] *Dat geldt niet in de laatste plaats voor hun verhouding tot hun vaderland en de wereld als geheel. Eugène Pottier laat de Franse revolutionairen zingen: 'Groupons nous et demain L'Internationale sera le genre humain.' Verenigen we ons en de Internationale zal morgen de mensheid zijn (oftewel de mensheid zal morgen internationaal zijn). De wereld is ons vaderland: zo zagen de anarchisten het het liefst.*
In de decennia tussen 1870 en 1918 leek dat ideaal wat de anarchistische beweging betreft nabij. In deze periode van de 'eerste globalisering' waaierden anarchisten over de hele wereld uit. De anarchistische beweging werd transnationaal: haar netwerken strekten zich dwars door staatsgrenzen uit naar heel andere landen.

De laatste tijd wordt in het historisch onderzoek nogal de nadruk gelegd op dit transnationale karakter van de anarchistische beweging, zozeer dat het lijkt alsof de anarchistische beweging toen vooral een niet-nationale, maar een transnationale beweging was. Deze nadruk wordt gestimuleerd door de hausse die transnationaliteit op dit moment in het historisch onderzoek überhaupt doormaakt. Het wordt daarom tijd om te vragen hoe sterk die transnationaliteit nu eigenlijk was en of de anarchisten van toen inderdaad al in het stadium verkeerden waarin Pottier eenmaal *le genre humain* hoopte te vinden: dat van de internationale wereldburger.
Deze vragen stonden vorig jaar centraal op een tweetal sessies tijdens de *European Social History Conference* die in het Schotse Glasgow gehouden werd. Ze werden vooral gesteld met het oog op de vraag hoe je nu precies de geschiedenis van het anarchisme moet schrijven als het transnationale element daarin zo belangrijk is. Wat is dan het relatieve belang van lokale, regionale en nationale dimensies in die geschiedenis?
Hoe ontstond die transnationaliteit? Een aantal factoren kunnen genoemd worden. Ten eerste werd door de ontwikkeling van de transportmiddelen het reizen goedkoper. Grenzen waren ten tweede vaak zeer poreus en in ieder geval niet direct bedoeld om vreedzame buitenlanders buiten de deur te houden. Enorme migratiestromen kwamen zodoende op gang tussen het Europese, Aziatische en Amerikaanse continent. De mogelijkheden om elders een nieuw bestaan op te bouwen werden ten derde vaak versterkt door het zich alsmaar over de wereld uitbreidend imperialisme. Dat leverde niet zelden banen in verre oorden op.
De Amerikaanse historicus Kirwin Shaffer heeft laten zien hoe Amerikaans imperialisme in het Caraibisch gebied en Midden-Amerika allerlei anarchisten op zoek naar werk in haar kielzog mee-

trok.[2] Een tweede oorzaak achter de anarchistische diaspora was politieke repressie. Anarchisten werden met regelmaat in landen als Italië, Spanje, Frankrijk en Duitsland vervolgd. Sommige anarchisten werden dientengevolge ware wereldreizigers. De bekendste onder hen is ongetwijfeld Malatesta, die heel wat van de wereld gezien heeft, zolang als het hem onmogelijk was terug te keren naar Italië.

AMBACHTSLIEDEN

Tenslotte heeft ongetwijfeld de traditie onder ambachtslieden om op tour te gaan een rol gespeeld. Daarbij deden ze vaak vakgenoten in het buitenland aan. De Nederlandse socialist Hendrik Gerhard werkte bijvoorbeeld een tijd in België, Frankrijk en Zwitserland. Zelfs wilde hij via Istanboel naar Jeruzalem.[3] De jonge mandenmaker Jan Hoving trok heel Duitsland door.[4] Wie onderweg met zijn vak zijn brood kon verdienen, reisde gemakkelijk. De Oostenrijkse anarchist Josef Peukert en de Duitser Johann Most trokken op die manier door Europa, ondertussen zich overal met politiek bezighoudend.[5] Pas wanneer het onmogelijk bleek een baantje te vinden, moest je weer terug naar je plaats van herkomst. Dat overkwam de Rotterdammer Piet Honig in Parijs.[6]

Vriendennetwerken vormden vaak de basis van transnationale bewegingen, als steunpunten voor rondtrekkende kameraden, maar ook als hulpwegen voor kameraden in nood. Piet Honig werd door allerlei kameraden op de weg naar Parijs voortgeholpen, omgekeerd zou hij later Joseph Thioulouse, die uit de beruchte gevangenis Montjuich bij Barcelona vrijgelaten was, verder helpen naar Nederlandse kameraden. Waar anarchisten zich vestigden, konden konden kolonies ontstaan (als ze al niet bestonden), zoals in Londen, New York, San Francisco of Buenos Aires. Die kolonies fungeerden niet zelden als financiele hulpbronnen voor de in eigen land achterblijvende kameraden, maar ook als denktanks, die zich bezighielden met programmatische ontwikkelingen en stategieën. Ze speelden op die manier een vaak cruciale rol voor het voortbestaan van de beweging in het vaderland.[7]

Hoe belangrijk zijn nu die transnationale, nationale, regionale en lokale dimensies van de anarchistische bewegingen geweest? Voor de Amerikaanse historicus Kenyon Zimmer was het duidelijk: je hebt slechts een lokale en een transnationale dimensie. Hij liet zien welke belangrijke rol San Francisco speelde in anarchistische verbindingen met Japan, China en India aan de overzijde van de Stille Oceaan en met allerlei plaatsen in Latijns Amerika. Daaruit concludeerde hij dat voor het hedendaagse onderzoek de nationale dimensie van geen enkel belang was.

Aan de andere kant meende zijn landgenoot Thai Jones, dat de grote zwakte van de Amerikaanse anarchisten was dat ze zich zo weinig aan de stad gelegen hadden laten liggen. Emma Goldman en Alexander Berkman zagen alleen maar de grote vragen en de wereldbeweging, maar gingen voorbij aan positieve opbouw van anarchisme in de stad. Was voor Zimmer het nationale totaal onbelangrijk, voor Jones ging de transnationale blikrichting ten koste van inzicht, toen en nu, in de noodzakelijkheid van lokale worteling van de anarchistische beweging. Bij de één was de stad anarchistische rijkdom bij de andere armoe.

Multatuli's 'Misschien is niets geheel

waar, en zelfs dàt niet' gaat voor beide bijdragen op. Zimmer liet zien hoe vanaf de jaren 1880 een steeds repressiever Amerikaanse immigratiepolitiek vooral Aziaten trof. Japanse anarchisten hadden daarnaast ook in de VS te lijden onder repressie door de Japanse staat. Hij had daarnaast de reactie van de federale staat op de moord op president McKinley kunnen vermelden. Hoe transnationaal een beweging ook is, altijd zijn er nationale kaders die een rol spelen in de geschiedenis van het anarchisme of het nu gaat om repressie of om immigratiebeperkende maatregelen.
Thai Jones heeft gelijk dat ook de meest transnationale anarchistische beweging lokaal geworteld moet zijn en zich dus óók moet bekommeren om lokale verhoudingen en problemen. Overigens gaat zijn visie misschien op voor Berkman en Goldman, maar zeker niet voor alle Amerikaanse anarchisten en zeker ook niet voor de Europese anarchisten.

Migratie is voor transnationale bewegingen belangrijk en dat geldt ook voor de anarchistische. Nooit was de wereld in de gouden tijd van het anarchisme, zeg 1870-1914, die dus tevens de periode van de eerste globaliseringsgolf was, internationaler en nooit trokken meer mensen naar andere landen en continenten dan toen. Het einde van de migratiehausse kwam pas na de Eerste Wereldoorlog, toen het ene na het andere land de grenzen voor buitenlanders sloot. Dat heeft ongetwijfeld ook het transnationalisme van anarchisten ingeperkt, al bleven transnationale netwerken nog steeds belangrijk als het ging om hulp aan anarchisten in fascistisch Italië, nazistisch Duitsland en franquistisch Spanje.

LIEUX DE MÉMOIRE

Over migrerende anarchisten had de Italiaans-Franse historica Isabelle Felici een interessante bijdrage. Zij ging zeer precies na welke ervaringen zo'n migrant tijdens de verhuizing had: de vervreemdende ervaring van de reis op een volgestouwde boot, het zien van het *Statue of Liberty* bij Staten Island (New York) en de verwachtingen die dat beeld symboliseerde. Ze wees en passant echter ook op verrassende elementen in die ervaringen. Niet de minste was de hardnekkigheid van nationale bindingen. Die werden juist versterkt, doordat de anarchisten zich veelal vestigden in kolonies van landgenoten.
Net als migranten in Nederland nu, bouwden deze kolonies allerlei plekken op, die we met recht *lieux de mémoire* mogen noemen: winkels met producten uit het vaderland, kranten in de eigen taal met veel berichten over het vaderland, café's waar je landgenoten trof en eigen politieke en culturele verenigingen. Pietro DiPaola liet zien dat dergelijke kolonies in Londen een belangrijke binding met het vaderland vormden.
Constance Bantman had dat trouwens in haar proefschrift ook al aangetoond.[8] Om echt wereldburger te worden, traden de Italiaanse en Franse anarchisten in Parijs te weinig buiten de eigen kolonie. Het is dus niet zo vreemd dat ondanks transnationale migratie nationale bindingen bleven bestaan.[9]
Felici liet zien dat Italiaanse anarchisten die Italië verlieten, toch dieper verbonden waren met de normen van hun land dan je zou denken. Er waren onder hen mensen die eigenlijk beledigd waren door hun land. Zij waren met hun idealen en activiteiten eigenlijk de beste vaderlanders en nu moesten ze Italië verlaten omdat zij er geen werk konden

krijgen of omdat ze politiek gedwongen werden zich buiten de grenzen te bewegen. Geen transnationaler anarchist dan Malatesta, maar ook zijn hart lag toch in eerste instantie bij zijn geboorteland. Hoezo: de arbeiders hebben geen vaderland?

In zijn boven aangehaalde artikel laat Davide Turcato overtuigend zien dat het Italiaanse anarchisme dankzij transnationale verbanden met Italiaanse anarchisten elders kon blijven bestaan. De keerzijde van die vaststelling is echter, dat dit alleen maar mogelijk was doordat deze anarchisten nog steeds een grote band met hun vaderland voelden. Of die band nostalgisch van aard was of vooral politiek engagement uitdrukte, laat ik in het midden.

Het idee de betere vaderlander te zijn, kwam ook naar voren in de bijdrage van de Zwitserse historicus Nino Kühnis, die zich vooral bezighield met nationale symbolen en nationale verhalen. Terwijl begrippen als ‘vaderland’ voortdurend tussen aanhalingstekens werden gezet en een voor anarchisten relevant vaderland werd ontkend, maakten de Zwitserse anarchisten niettemin dankbaar gebruik van nationale symbolen en verhalen. Wilhelm Tell werd bijvoorbeeld graag voorgesteld als oer-anarchist. De ruwheid die de burgerlijke pers zo verafschuwde bij stakingen, werd neergezet als een oer-Zwitserse eigenschap zonder welke de Zwitsers nooit hun onafhankelijkheid hadden bereikt. Op die manier ontstond in de hoofden van de mensen een merkwaardige mengelmoes van anarchistische nieuwheid, die verpakt was in en verbonden met nationale tradities.

Dat zo’n mengelmoes tot verrassende uitkomsten kon leiden, liet de Duitse Spanjekenner Martin Baxmeier zien.[10] Hij behandelde anarchistische proza en poezie tijdens de Spaanse burgeroorlog en kwam met een aantal verrassende vaststellingen. In de omstandigheden van die burgeroorlog leidden het besef de eigenlijke bloem der natie te zijn en de eigenlijke schatbewaarder van de nationale onafhankelijkheid en roem tot het schokkende resultaat dat anarchistische publicisten niet alleen zeer nationalistische taal konden uitslaan, maar dat ze bovendien niet terugschrokken voor regelrecht racisme.

Het nationalisme hing natuurlijk samen met het feit dat de anarchisten de Republiek verdedigden tegen Franco en zijn opstandelingen. Het racisme was gericht tegen de Marokkaanse soldaten die door Franco en de zijnen waren gerecruteerd. Deze soldaten waren in de verbeelding van anarchistische dichters primitieve rovers en vrouwenverkrachters. De dichters gebruikten karakteriseringen van de Moren die diep in de Spaanse cultuur waren geworteld. De felheid van de uitingen en hun frequentie frappeerden. Als we Baxmeier moeten geloven ging het hier bepaald niet om een enkele afwijking. Al met al documenteren ze in ieder geval de grote emotionele spanning die de burgeroorlog aan anarchistische kant begeleidde. Tegelijkertijd vraag je je echter af of dergelijke ideeën en beelden niet altijd ergens in het achterhoofd van deze anarchisten aanwezig waren geweest.

VOLKEREN EN STATEN

Zelf had ik me op Max Nettlau gestort. Omdat ik een relatieve vreemde in Nettlau-land was, kwam het voor mij als een verrassing te zien dat ook deze grote en nauwgezette geleerde geenszins vrij was van nationalistische vooroordelen. Hij mocht zich als Duitser dan

wel internationalist in het Habsburgse Rijk noemen, een aantal nationalistische opvattingen van de Duits-sprekende minderheid in dat Rijk deelde hij met overtuiging. Die opvattingen golden vooral de Slavische volkeren en werden nog versterkt toen het Rijk in 1919 werd opgedeeld in allerlei nationale staten. Dat sommige anarchisten zich konden vinden in het idee dat elk volk een eigen staat moest hebben, verbijsterde hem. Hoe kon je als anarchist nu zo'n vermeerdering van staten goedkeuren?

En wat voor staten? Het ging vrijwel voortdurend om staten voor Slavische volkeren en ze werden in de meeste gevallen gesticht ten nadele van voormalig Oostenrijk. Deze Slavische volkeren waren in zijn ogen en in die van veel Duits-Oostenrijkers de parasieten in de Europese geschiedenis, volkeren die niets konden en waar je niets aan had. Het is niet moeilijk een aantal zeer negatieve beoordelingen van Slavische volkeren te vinden in de geschriften van Nettlau. Die hebben zijn *Geschichte der Anarchie* en zelfs zijn beoordeling van Bakoenin en Kropotkin beïnvloed.

Speelde bij de Italianen gekrenkte trots als Italiaan een belangrijke rol en bij de Spanjaarden het behoud van de Republiek, bij Nettlau ging het waarschijnlijk vooral om vooruitgang in cultuur en anarchisme. Dan moet je geschichtslose Völker, om een term van Hegel en Engels te gebruiken, niet bevoordelen en het aantal staten niet moedwillig vermeerderen.

Het bewustzijn van al deze anarchisten had een diepere laag, die nog niet was opgenomen in hun streven naar tegencultuur. Misschien is dat niet zo vreemd, want het nationale, regionale en lokale zitten diep in ons geworteld. Het gaat om de plek waar je opgroeide, waar je met je ouders en verdere familie woonde, het dialect en de taal die je sprak, de eetgewoontes, de feesten, de natuur. We zijn ons van al die verbanden nooit ten volle bewust, maar ze verbinden ons ook met gedachtegoed, waarvan we bewust afscheid wilden nemen. Dat lukt kennelijk nooit helemaal.

Van de sessies zal hopelijk eind dit jaar of volgend voorjaar een boek verschijnen.[11]

NOTEN

(1) Zie het klassiek geworden: Sharif Gemie, 'Counter Community: an aspect of anarchist political culture', *Journal of Contemporary History* 29; 1994, 349-367 – (2) Daarover: Kirwin Shaffer, '*¿Bolivarianismo anarquista?* Transnational Anarchists in Panama and Their Vision of Anarchist Pan-Americanism, 1914-1925'; Paper prepared for the European Social Science History Conference, April 2012, Glasgow, Scotland UK – (3) Dirk Nas, *Koerier van een nieuwe tijd. Hendrik Gerhard en de ontwikkeling van de internationale arbeidersbeweging*; Den Haag 2002, 38-41 – (4) J. Hoving, *Levensherinneringen van een vrijdenker. Jeugd;* Antwerpen 1934, 137-267 – (5) Josef Peukert, *Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung*; Berlijn 1931; herdruk: Frankfurt/M 2002. Rudolf Rocker, *Johann Most. Das Leben eines Rebellen*; Berlijn 1924, 15-17; John Most, *Memoiren;* New York 1903; herdruk: Wenen 2002, 36 e.v. – (6) Piet Honig, *Herinneringen van een Rotterdams Revolutionair. Bezorgd door Bert Altena*; Utrecht 2005, 195-259 – (7) Een zeer goede analyse is: Davide Turcato, 'Italian anarchism as a transnational movement, 1885-1915', *International Review of Social History* 52; 2007, 407-444. – (8) Constance Bantman, *Anarchismes et anarchistes en France et en Grande-Bretagne, 1880-1914: Echanges, Représentations, Transferts*; proefschrift Paris XIII 2007 – (9) Zie voor Italiaanse anarchisten in Brazilië: Jacy Alves de Seixas, *Mémoire et oubli. Anarchisme et syndicalisme révolutionnaire au Brésil*; Parijs 1992, 7-13 – (10) Uitvoerig in zijn proefschrift dat afgelopen najaar verschenen is: *Martin Baxmeier, Das ewige Spanien der Anarchie. Die anarchistische Literatur des Bürgerkriegs (1936-1939) und ihr Spanienbild*; Berlijn 2012, m.n. 478-519 – (11)

Titels van de papers: Kenyon Zimmer, 'Local, national and global histories of anarchism: the case of San Francisco, 1894-1940'; Thai Jones, ''The anarchist city'; Isabelle Felici, 'Anarchists as emigrants'; Pietro DiPaola, 'The game of the goose. Italian anarchism: national or international perspective?'; Nino Kühnis, 'The national in anarchist studies: more than just a contradiction'; Martin Baxmeier, '"Mother Spain, we love you!" Neonationalism in Anarchist Literature during the Spanish Civil War (1936-1939)'; Bert Altena, 'The transnational, the national and the patriot-ic in and around Max Nettlau's *Geschichte der Anarchie*'; In het boek zullen ook bijdragen worden opgenomen van Ruth Kinna (over Kropotkin), Davide Turcato (over Malatesta), Raymond Craib (de Spaans-Chileense anarchist Casimiro Barríos Fernandez en het concept van 'misplaatste ideeën') en Constance Bantman (xenofobie in de Franse anarchistische beweging).

IN MEMORIAM HENC VAN MAARSEVEEN (1926-2012)

Eind november vorig jaar overleed op vijfentachtigjarige leeftijd de jurist en graficus Henc van Maarseveen. Hij mengde zich in de discussie in *de AS* over de 'libertaire staat' (nummer 67, 1984), welke discussie gestart was in nummer 66 (1984). In die tijd was hij hoogleraar staatsrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR). Dit maakt hem niet meteen anarchist. Maar hij was wel door het anarchisme begeesterd. Want bij mijn weten is er geen andere Nederlandse hoogleraar staatsrecht geweest dan Henc van Maarseveen, die het initiatief heeft genomen tot het organiseren van een internationaal symposium over 'Anarchisme en Recht' (gerealiseerd in januari 1979). Ik bevond mij in de bevoorrechte positie hem daarin bij te staan.

Dat er in het staatsrecht in die tijd iets in de kritische zin te beleven was, is voor een niet onbelangrijk deel aan hem te danken. Is het niet vreemd dit op te merken in een anarchistisch tijdschrift? Neen. Het afwijzen van de staat (een van de elementen van het anarchisme), betekent nog niet ontslagen zijn van nadenken over andersoortige organisatorische maatschappelijke verbanden en hun samenhang. Van Maarseveen deed dat, bijvoorbeeld door het 'Politiek recht' te introduceren als opvolger van het staatsrecht (1971). Natuurlijk zagen de meeste van zijn collega's daar niets in.

Een aantal elementen waarvoor hij met zijn *politiek recht* aandacht vroeg, is inmiddels binnen andere sociaal-wetenschappelijke, politicologische en bestuurstheoretische kaders terug te vinden. Het staatsrecht is uitgespeeld en vervolgens in een drassig gebied achtergebleven. Het mag bijvoorbeeld iets zeggen over hoe, gelet de grondwet, een troonswisseling verloopt.

Van Maarseveen maakte van heel wat zaken een punt. Zo was nam hij een antimonarchaal standpunt in. Maar hij maakt ook duidelijk in zijn 'Het onwaardige koningschap – een repliek' (*Civis Mundi*, 1976, nr. 1), dat de discussie hierover politiek zinloos is. Waarbij hij overigens aanvult: 'Politieke haalbaarheid is gelukkig niet de maatstaf aller dingen'. Een andere zaak dan: het huwelijk. Dat moet de rechtsorde uit. Niemand heeft er iets mee te maken hoe mensen willen samenleven. Op die wijze was hij continu in de weer met emancipatievraagstukken.

Nog een andere zaak: leeftijdsdiscriminatie. Per 1 januari 1992 werd hij tegen zijn wil wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd als hoogleraar aan de EUR ontslagen. Hij heeft dat op grond van leeftijdsdiscriminatie tot aan de hoogste rechter bestreden (en verloren). Hij was in veel zaken gewoon zijn tijd vooruit.

Van Maarseveen was naast jurist ook graficus. Na zijn ontslag heeft hij radicaal met het staatsrecht gebroken en zijn werk als graficus weer opgepakt. Vergeet echter niet dat hij ooit, in 1960, met twee andere grafici het werkverband *De Luis* heeft opgericht. Zij wilden de luis in de pels van de moderne kunst zijn. Die functie is hem aldoor blijven motiveren.

Was Henc een anarchist? Hij wees dat met kracht van de hand, want hij vond dat een te moeilijke positie om consequent in te nemen, zo zei hij mij. Maar wat maakt dat uit. Geen anarchist zijnde, vervulde hij wel een anarchiserende rol, door zijn voortdurende stimulans in de richting van het emancipatiestreven.

Een inspirerend man is definitief opgestapt. Maar wie inspiratie wil opdoen, kan nog altijd bij hem terecht in de bundel *Expositie Van Maarseveen* (Zwolle, 1991), hem aangeboden bij zijn afscheid van het staatsrecht.

Thom Holterman

ANARCHISME-ANNO-NU

Thom Holterman

In het Franse anarchistische weekblad Le Monde libertaire *(nr. 1695 van 17-25 januari 2013) treft men een artikel aan van Brian Morris over de geschiedenis van de libertaire beweging. Aan het eind maakt hij gewag van moderne vormen van anarchisme. Een aantal van die vormen wordt door hem afgewezen. De vraag is dan of afvalt wat zich als 'modern' aandient.*
Voor het beantwoorden van die vraag is het interessant ook te kijken naar een bijdrage van Hugo Durieux getiteld 'Subsidiarity, Anarchism, and the Governance of Complexity', opgenomen in de bundel van Jan Loisen en Ferdi De Ville, Subsidiarity and Multi-level Governance *(Contactforum 12 oktober 2011, p. 15-26). Hieronder bespreek ik beide artikelen afzonderlijk, waarna ik aan het eind ze op elkaar betrek.*

Hoe zit het met de coherentie van de kern van het anarchisme? Het antwoord daarop komt in feite aan de orde als Morris een aantal beginselen van de antiautoritaire Internationale (Saint-Imier, 1872) bespreekt.
Het anarchisme dat ijvert voor de sociale revolutie kent vier kernbeginselen. Het eerste heeft betrekking op de verwerping van de staat en daarmee van elke vorm van hiërarchie en onderdrukking. Dit leidt tot een kritiek op alle vormen van macht en opgelegd gezag, die de vrijheid van het individu belemmeren. Hier niet genoemd, maar het is wel duidelijk: ook kerk en religie vallen hier onder.
Het tweede beginsel ziet op de verwerping van de kapitalistische markteconomie, evenals het loonarbeidsysteem, de private eigendom, zijn ethiek van wedijver en de ideologie van uitzinnig individualisme. Waar de eerste anarchisten voor strijden is fervent antikapitalistisch. Loonarbeid bestempelen zij als 'loonslavernij'.
Het derde beginsel houdt verband met een visie op de samenleving die gebaseerd zal zijn op wederkerige dienstverlening en vrijwillige coöperatie. Het beeld ervan is een vorm van sociale organisatie die de uitdrukking zal zijn van de meest complete menselijke vrijheid, waarbij alle vormen van sociaal leven zich ontwikkelen, onafhankelijk van staat en kapitalisme. Het zal gaan om 'maatschappijen zonder opgelegde regering'.
Het vierde beginsel heeft betrekking op elementen uit de Verlichting: nadruk op het belang van de kritische rede en de empirische wetenschappen; een verwerping van alle dogma's die gebaseerd zijn op traditie, mystiek en de heilige openbaring; het onderschrijven van menselijke universele waarden als vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Het zijn deze elementen die Brian Morris hanteert om zijn visie te geven op de verschillende anarchismevarianten die 'modern' heten.
De laatste jaren verschijnen er teksten waarin wordt beweerd dat het 'klassieke' anarchisme versleten of 'oudmodisch' is. Aan het eind van de twintigste eeuw komt daarom een 'modern', een 'nieuw' anarchisme opzetten. Daarbij is regelmatig ook het libertarisme van

Rothbard of van Ayn Rand aan te treffen of vormen van radicaal individualisme (met verwijzingen naar Nietzsche, Stirner). Daarnaast is door Amerikaanse universitair geschoolden, die kennelijk om een onderwerp verlegen zaten, het zogeheten 'post-anarchisme' ontwikkeld. Zij ontlenen hun visie aan Franse universitaire 'mandarijnen', zoals Morris ze noemt, onder wie Derrida, Lyotard, Foucault en Deleuze.
Morris vat dit alles samen met de opmerking dat er niets nieuws of origineels in die verschillende gedachten is te vinden. In feite, zegt hij, gaat het enerzijds nog steeds om wat die 'oude' anarchisten, ook wel 'libertair socialisten', leerden. Anderzijds treft men in een aantal vormen van nieuwlichterij – die hij koppelt aan de gepretendeerde moderniteit – aan wat anarchisten juist verwerpen: de zogeheten democratische staat, de kapitalistische markteconomie en het abstracte individu uit de burgerlijke filosofie. Het gaat dus om de herkenning van toetsstenen wil een 'modern' anarchisme wel of niet een aansluiting vinden met het 'klassieke' anarchisme. Morris ontkent niet de mogelijkheid daarvan.

Maar laten we wel zijn: elke periode kent zo zijn eigen 'neo-anarchisme'.
In 1905 bijvoorbeeld, spreekt J. Loopuit over het neo-anarchisme van… Kropotkin (die wij nu een klassieke anarchist noemen). Vele jaren later besteedt T.P. van der Kooy in een afscheidsrede aandacht aan het 'neo-anarchisme en de toekomst der samenleving' (1970). De in dit geval relevant geachte literatuur betreft teksten van N. Chomsky, Constant Nieuwenhuis, R. van Duyn en D. Guérin. In 1971 heet Daniel Cohn-Bendit een neo-anarchist (*Freedom* 1971, nr. 32).
Kortom, tussen 'klassiek en modern' ligt bijna 150 jaar aan tijdsverschil en er is sindsdien nogal wat veranderd. En er is ook discussie over. In dit verband beveel ik aandacht aan voor wat bijvoorbeeld de Israëlische anarchist, activist en sociale wetenschapper Uri Gordon te berde brengt in zijn *Anarchy Alive*!
Het blijkt dan dat de discussie niet zo zeer gaat over de vraag 'klassiek' of 'modern', maar over de kwestie van het nut van gepresenteerde hedendaagse sociaal-politieke en filosofische elementen. De vraag is dan aan de orde of die elementen bijdragen aan ondersteuning, verbreding en verdieping van anarchistische inzichten. Het doel daarvan is het anarchisme als levend te laten verschijnen, om zo een anarchisme-anno-nu te creëren. In dat geval kan, als voorbeeld, de bijdrage van Hugo Durieux, getiteld 'Subsidiarity, Anarchism, and the Governance of Complexity' bekeken worden. Waar is hij naar op zoek geweest?

ORGANISATORISCHE ASPECTEN

Gelet op de titel van zijn bijdrage betreft het een speurtocht naar bij het anarchisme passende organisatievormen. Het probleem is evenwel dat de term anarchisme, zelfs als je het niet negatief benadert ('wanorde'), een term is met een variërende 'geometrie'. Die wordt mede bepaald door de typen organisatorische constructies die door anarchisten worden voorgestaan. Is subsidiariteit daarmee in relatie te brengen?
Om daarover iets te zeggen, zet Durieux de bestuurlijke en technocratische benadering van subsidiariteit en een bestuur dat uit meer lagen en knooppunten bestaat, naast die van de klassiek anarchistische theorieën over de constructie van gefedereerde samenlevingen en beslis-

singsmodellen. Welke betekenis heeft de betreffende benadering van subsidiariteit niet alleen voor het hedendaagse anarchisme, maar ook voor het hedendaagse kapitalisme? Hij plaatst die twee 'ideologieën' naast elkaar omdat beide complexiteit voor één van de karakteristieken van een constructie van onze wereld houden.
Durieux beschrijft vervolgens wat men aan verschillende maatschappelijke opties tegen komt als het begrip 'subsidiariteit' wordt geïntroduceerd. Dit begrip dekt een maatschappelijk-organisatorische uitwerking waarbij de kleinere eenheid de taken uitvoert, die passen bij haar schaal en dat de grotere eenheid pas in de plaats treedt van de kleinere, als die een bepaalde taak niet kan uitvoeren. Aldus heeft zich een structurering van 'complexiteit' voorgedaan.
Maar bij wie ligt het initiatief voor een dergelijke structurering? In een anarchistische gedachtegang ligt dat per definitie bij de kleinere eenheden. Gezamenlijk zullen die in een groter federatief verband de taak uitvoeren, die niet door de afzonderlijke eenheden uitgevoerd kan worden. Hier gaat het dus om federeren van onderaf. Durieux laat vervolgens zien voor welke andere doeleinden naast en tegengesteld aan anarchisme het begrip 'subsidiariteit' is ingezet.

KLASSIEK ANARCHISME

Om daar duidelijkheid over te krijgen bespreekt hij opvattingen over organisatie die samenhangen met het klassieke anarchisme. In dat geval kan hij opmerken dat er een anarchistische traditie bestaat van subsidiariteit (hoewel dat nooit zo genoemd is). Daarbij ligt de nadruk op een bottom-up benadering van de maatschappelijke organisatie. Durieux wijst erop dat we dit al tegen komen bij Proudhon, Bakoenin en Kropotkin.
Hij herhaalt ook nog maar eens dat in de gedachte van Bakoenin het de autonome gemeenten zijn, die de federatieve provincies en die weer de grotere federaties instellen. Het doel is te komen tot een integraal federalisme, zoals ook Proudhon al bepleit had: een politiek systeem waarin mensen de beslissingsmacht delegeren aan een 'hoger niveau' alleen wanneer de 'natuur' van de problemen het oplossen ervan vereist. Het moge duidelijk zijn dat Durieux hier onderdelen van de verschillende elementen, die ook Brian Morris tot de kernelementen van het anarchisme rekent, nader beschrijft.
Ook een antikapitalistisch ingestelde maatschappij, zoals een libertaire, zal een complexe zijn. Het is dus niet zo vreemd om aandacht aan het besturen van die complexiteit te besteden. Dat gaat Durieux dan ook doen.
Uitgebreid gaat hij in op de wijze waarop complexe systemen worden omschreven in de literatuur van filosofische en bestuurstheoretische aard. Hij beschrijft hoe in de ontwikkeling van maatschappelijke activiteiten de inbreng van de staat vermindert. Die moet toestaan dat ook niet statelijke partners delen van het besturen in de maatschappij op zich nemen (van de staat overnemen) of dat er assemblages van besturen ontstaan die van publiek/privaat karakter zijn. Men is dat in het Engels gaan uitdrukken met de term 'governance' (dus niet meer met 'government', wat naar het statelijke 'regering' verwijst).
Meer en meer wordt in de literatuur gesproken in termen van bestuurstypen die niet-lineair, niet-centristisch en ge-

fragmenteerd zijn. In dat geval is het niet vreemd dat Durieux ook wijst op andersoortige bronnen voor het recht dan de staat, zoals dat in rechtspluralisme en met semi-autonome velden tot uitdrukking komt (ik vroeg voor dit soort zaken ruime aandacht in *de AS* nr. 179).

De organisatorische vormen die men hier vindt, hebben een 'anarchistisch' karakter. Maar leveren die tezamen een libertaire samenleving op? Neen, want al die vormen zijn bedacht voor verwerking van problemen die zich in een maatschappij met een kapitalistische markteconomie voordoen. Die organisatorische vormen hebben dus niet tot doel het kapitalistisch stelsel aan te tasten. Toch laat dit ruimte voor het ingaan op de vraag of de behandelde organisatorische vormen geen toepassing zouden kunnen vinden – voor zover wenselijk en nuttig – in een libertaire samenleving. Het lijkt me dat Durieux zich iets soortgelijks heeft afgevraagd, want op dit punt gekomen gaat hij opnieuw aandacht besteden aan het anarchisme.

Hij komt nu ondermeer te spreken over het Wereld Sociaal Forum (WSF). Binnen dit Forum treft men andersglobalisten aan en mensen die tegen het neoliberalisme zijn, tegen de overheersing van de wereld door het kapitaal en tegen elke vorm van imperialisme. Hij bespreekt hoe in de Braziliaanse stad Porto Alegre, in 1989, ideeën zijn uitgedacht die in 2001 een belangrijke bron van inspiratie voor het WSF zijn geworden.

Een en ander leverde een begin van een lokale gemeentelijke beweging op. Het idee was om op gemeentelijk of lokaal niveau een systeem van budgetbeheersing te introduceren, waardoor al die groepen mensen die traditioneel buiten de politieke beslissingen worden gehouden, daarin nu volledig zouden kunnen deelnemen. Op die manier zou een ieder de uitkomst van de beslissingen mee kunnen bepalen. Al vanaf het begin ging het overigens over meer dan een gemeentelijke beweging. Het doel was namelijk het initiëren van een soort 'solidair federalisme' van beneden af opgebouwd. Inmiddels zijn er wereldwijd zo'n 15.300 gemeentes over alle continenten verspreid, die deze methode van budgetbeheersing hanteren.

Durieux voert dan een aantal klassieke anarchisten op, die over een dergelijke omvorming van maatschappelijke basisinvloed hebben nagedacht. Want zegt hij: het gaat om zelforganisatie, zelfbestuur, wederkerige dienstverlening (Peter Kropotkin!), lokale geldsystemen (lets), gift economie (Fernand Pelloutier!), enzovoort. Kortom, in hun verzet tegen de desastreuze effecten van het ongebreidelde kapitalisme, geven verschillende instituties van collectieve acties een terugverwijzing te zien naar klassieke anarchistische voorstellen: zelforganisatie, federalisme, onderlinge steun, bottom-up constructie van kringen van zelfbestuur.

Op een ander plan ziet men eveneens een groeiende belangstelling in de herontdekking en verdediging van wat ooit de 'commons' waren (gemeenschappelijk beheerd 'collectief eigendom'; een voorbeeld ervan zijn de communale weides voor begrazing). Op grond van dat eeuwen geleden gehanteerde beheerssysteem worden nieuwe vormen van autonoom zelfbestuur ontwikkeld. Ondermeer Elinor Ostrom en de Workshop in Political Theory and Policy Analysis aan de Indiana Universiteit heeft daar een aanzet toe gedaan. Wat zij laat zien is dat mensen in staat zijn

zichzelf te organiseren, onafhankelijk van de staat en van de 'markt', om hun levensbronnen, voedselsystemen en collectieve goederen te beheren, zo beschrijft Durieux.

In organisatorisch-bestuurlijke zin is er een 'moderne' terminologie ontwikkeld. Dit betekent dat wat bijvoorbeeld Proudhon ooit 'positieve anarchie' noemde, in hedendaagse termen wordt aangeduid als assemblage of velden van immanentie of verdichting. Maar aan het eind van het nieuwe liedje komt het neer op een theoretisch en praktisch project van vrije associatie van hen, die samenwerking gestalte geven met het algemene doel een maximum aan vrijheid te produceren.

En als er dus sprake is van 'subsidiariteit', dan zal de vraag zijn: hoe wordt er met dit beginsel om gesprongen? Zal het een hervormingsinstrument zijn om de liberale staat en opgelegde vormen van 'governance' te legitimeren, of zal het een revolutionair beginsel zijn om wereldwijd uitdrukking te geven aan het intellect, de gevoelens, de productiviteit en de verlangens van de verzamelde menigte (de 99 procent van Occupy, bijvoorbeeld).

In die zin, zo vat Durieux zijn betoog samen, is anarchisme enerzijds een kritiek op de bestaande maatschappelijke structuren en anderzijds een toetssteen voor niet-statelijke, niet-heteronome gemeenschaprelaties.

ZANDLOPER

De twee besproken bijdragen verschillen aanmerkelijk van elkaar. Maar ik zie ze in de vorm van de twee helften van een zandloper wel degelijk op elkaar passen. Morris ontwikkelt uit het klassieke anarchisme enkele toetsstenen en kritiseert van daaruit hetgeen allemaal onder 'modern' anarchisme wordt gebracht, om daarna een selectie te maken. Durieux bespreekt een aantal moderne vormen van bestuurstheoretische aard (en het eraan gekoppelde jargon) en weegt dan de binnen die vormen ontwikkelde bestuursgedachten aan de hand van klassiek anarchistische elementen (die gelijklopen met die van Morris).

In eerste instantie lijkt het dan dat die bestuurstheoretische gedachten verwijzingen naar het anarchisme opleveren, maar bij nader inzien wordt dat verworpen. Er wordt namelijk niet aan intrinsieke voorwaarden voldaan die het anarchisme kenmerken, zoals die van het antikapitalisme. Daarmee wordt duidelijk dat ook hier niet 'moderniteit' de reden is om tot verwerping te besluiten. Het draait om het soort intrinsieke 'missie' en die van het anarchisme is fundamenteel anders dan die van het kapitalisme.

Dat laatste heeft (nog steeds) de overhand. In dat licht zal het anarchisme een functie van kritische theorie vervullen, waarin tegelijk prefiguratieve elementen worden meegenomen die de 'moderniteit' voorbij zullen streven. Of zeg het in de woorden van de Duitse anarchist Uwe Timm: 'De anarchisten kunnen heden niet meer voor een revolutie werken zoals vroeger mogelijk was, maar wel kunnen zij permanent aan een vrijheidslievende en sociale evolutie hun krachten geven' (Timm in augustus 1964 in een toespraak op Internationale conferentie van Anarchisten te Bückeburg; opgenomen in *Recht voor Allen*, 1965, nr. 574).

DRIE LIBERTAIREN EN AMERIKA

Constandse, Chomsky en Mercier

Rudolf de Jong

In 1999 redigeerde Rudolf de Jong samen met Pieter Edelman en Bert Gasenbeek van het Humanistisch Verbond een mooie bundel over het leven en werk van de anarchist, vrijdenker en humanist Anton Constandse. Rudolf droeg ook enkele biografische essays aan deze bundel bij (Anton Constandse, Leven tegen de stroom in*).*
Bij de presentatie van dit boek in Utrecht sprak Rudolf de dertiende zogeheten Anton Constandselezing – een initiatief van vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte – uit. Deze lezing verscheen in druk in het julinummer 2000 van het vrijdenkersblad De Vrije Gedachte*, waaraan wij de hierna volgende publicatie ontlenen. (Red.)*

1

Ik wil in deze dertiende Anton Constandselezing een vergelijking maken tussen de geschriften van drie libertaire publicisten die zich intens met Amerika hebben beziggehouden. Met Amerika bedoel ik zowel Latijns Amerika als de Verenigde Staten, althans de politiek van de Verenigde Staten ten aanzien van Latijns Amerika. De drie libertairen zijn Anton Constandse (hetgeen u niet verbazen zal), Noam Chomsky en Louis Mercier Vega.
Constandse hoef ik hier niet bij u te introduceren. In de bundel over hem die vandaag wordt aangeboden kunt u alles over hem vinden. Zelfs een artikel over Constandses betrokkenheid bij Latijns Amerika, dat zeker niet het minste is in de publicatie.[1]
Ook de naam Noam Chomsky mag ik als bekend veronderstellen. De taalgeleerde en filosoof die zich al jaar en dag – zeker vanaf de Vietnamoorlog – bezighoudt met het uiterst kritisch volgen en analyseren van de Amerikaanse buitenlandse politiek.
Mercier zal voor de meeste van u een onbekende zijn. Ondanks mijn vriendschap met hem wist ik zelf betrekkelijk weinig van zijn leven, dat wel zeer enerverend was. Zijn oorspronkelijke naam was Charles Cortvrint, het aantal pseudoniemen dat hij gebruikte was legio. Van Belgische komaf heeft hij zijn leven grotendeels in Frankrijk doorgebracht en vertoefde hij een aantal jaren onder andere in Chili. Hij was de enige 'echte' Latijns Amerikanist van het drietal. In Parijs organiseerde hij een wetenschappelijk instituut voor Latijns Amerika met het tijdschrift *Aportes*.[2]
Laat ik beginnen met een viertal punten te noemen die de drie gemeen hebben. Alledrie zijn libertairen. Ze gingen uit van een libertair referentiekader, al moet ik hier direct aan toevoegen dat anarchistische denkramen zeer uiteen kunnen lopen.
Ten tweede hadden zij hun belangstelling gemeen voor de Spaanssprekende wereld. Niet alleen voor Latijns Amerika, ook voor Spanje. Constandse was in 1937, tijdens de burgeroorlog als journalist in Spanje en schreef een uitgebreide reportage over zijn ervaringen en over de anarchistische beweging. Chomsky schreef een belangrijke wetenschappelij-

ke literatuurstudie over de burgeroorlog waarin hij op de rol en de betekenis wees van de libertaire volksbeweging en de collectivisaties. Mercier tenslotte heeft meegevochten in de anarchistische militie, in de colonne Durruti.
Een derde punt is hun kritiek op het establishment en hun kritiek op, althans hun kritische houding, tegenover *linkse* establishments. Tenslotte: ze hebben alle drie meer geschreven dan ik van hen gelezen heb.
Verschillen tussen hen zijn er eveneens. Ik noem er drie. Binnen het libertaire referentiekader liepen hun opvattingen uiteen. Mercier stond in de anarchosyndicalistische traditie. Hij legde steeds de nadruk op het zelfdoen van arbeiders, op zelforganisatie van de mensen, van bewegingen aan de basis. Constandse heeft deze syndicalistische traditie aanvankelijk fel bestreden en is er steeds kritisch tegenover blijven staan. Hij stond dichter bij de individualistische stromingen in het anarchisme en bleef altijd de propagandist-onderwijzer. Chomsky is een typische intellectuele anarchist.
Een ander punt van verschil is het volgende. Bij Constandse stond de internationale politiek zeer centraal. Zo benaderde hij ook Latijns Amerika. Mercier was, zoals gezegd, de enige uitgesproken Latijns Amerikanist van de drie en hij bekeek de ontwikkelingen in Amerika vanuit deze invalshoek. Bij Chomsky vormen de Verenigde Staten en de belangenpolitiek van Washington altijd als een uitgangspunt.
Vervolgens is er de tijd en het verschil in generatie. Mercier, die in 1940 voor het eerst naar Latijns Amerika ging stierf, 63 jaar oud, in 1977. Anton Constandse stierf in 1985 en wij herdenken met ons boek zijn honderdste geboortedag. Chomsky, die zich pas na de Vietnamoorlog intens voor Latijns Amerika ging interesseren, is nog volop actief. De drie hebben zich dus in deels uiteenlopende periodes beziggehouden met ons onderwerp.

2

Ik wil nu trachten hun verschillende benaderingen nader uit te werken. Bij Mercier[3] staat de kritiek op links, op linkse modes, op linkse sjablonen zeer centraal. Deze kritiek richtte zich zowel op linkse intellectuelen in Europa en Noord-Amerika als op linkse intellectuelen en linkse bewegingen in Latijns merika zelf. Hij ziet ze veelal als 'zogenaamd' linkse, maar in feite autoritaire, bewegingen. Zijn verwijt is dat links uitgaat van en denkt vanuit schema's, vanuit reeds vaststaande standpunten en opvattingen die men wil bevestigen. Mercier stelt hiertegenover de noodzaak om de feiten te zoeken en vanuit de feiten te analyseren. Daarbij stelt hij de samenlevingen in de landen met hun onderlinge en interne verscheidenheid, voorop en centraal en niet de politiek.
Le Monde, het Franse dagblad dat veel over Latijns Amerika schreef en dat in de ogen van Constandse de best geïnformeerde krant was vond Mercier vrij waardeloos in zijn Latijns Amerikaanse berichtgeving. Marcel Niedergang, de correspondent die voor deze berichtgeving verantwoordelijk was, gold voor velen als autoriteit en leidsman op zijn gebied. Mercier had absoluut geen hoge pet van hem op. Een man van linkse modes en vooroordelen. Hij raadde mij eens aan liever *La Vanquardia* uit Barcelona te lezen. Hoewel deze krant toen verscheen onder de dictatuur en de censuur van Franco was de feitelijke informatie over Latijns Amerika beter.

Hoewel hij de rol van de Verenigde Staten niet ontkent, vind je heel weinig over die rol in Merciers geschriften. Links en vrijwel iedereen houdt zich in Latijns Amerika bezig met de vraag hoe aan de macht te komen en niet met de vraag hoe de samenleving te veranderen. Of beter: de vraag hoe de samenleving te veranderen vernauwt zich tot de vraag hoe aan de macht te komen. De gevolgen van deze verkeerde benadering zijn: oversimplificatie van heel complexe realiteiten; miskenning van de grote verscheidenheid binnen Latijns Amerika; illusies en na-aperij van revoluties die elders in de wereld mislukt zijn, zoals de Russische; oppervlakkig en goedkoop anti-Amerikanisme en anti-imperialisme.
Al deze kritiek had Mercier ook, ja juist, op de ideologie van de guerillabewegingen en op een figuur als Che Guevara. Die ideologie en de persoon welke in de jaren zestig door zoveel linkse jongeren in Europa respectievelijk als dé weg naar revolutionaire vernieuwing in de derde wereld en als hun idool werd gezien. Zijn boek over de guerilla's in Latijns Amerika heeft de veelzeggende titel *Techniek van de contra-staat*.
Tegenover de techniek van de contra-staat stelt Mercier het anarchosyndicalistische ideaal: de opbouw van een tegen-maatschappij, van onderop, vanuit basisbewegingen, vanuit het volk zelf. Deze strijd, de zelforganisatie in de krottenwijken, op het platteland, met acties voor heel concrete materiële belangen waarin de arme mensen niet afwachten op hun bevrijding van bovenaf maar zelf actief zijn, is voor Mercier de werkelijk belangrijke factor in de sociale strijd.
'Zelfs als de moderne partijen (in Latijns Amerika) op het theoretische vlak de betekenis begrijpen van een werkelijke participatie – vrijwillig, verantwoord en bewust – van arbeiders en boerenorganisaties zijn hun werkelijke inspanningen gericht op het opbouwen van instrumenten en middelen waarmee de staat veroverd kan worden en niet op het geduldige en moeizame werk zelforganisatie van de grond te krijgen op de arbeidsplaatsn en in het dagelijks leven van de mensen.'[4]
In het laatste stelt Mercier juist zijn vertrouwen. In zijn postuum verschenen boek *De revolutie door de staat* betoogt hij dat in Latijns Amerika een moderniseringsproces plaats vindt waarbij de staat de functie en de rol overneemt die het particuliere eigendom elders in het kapitalistische moderniseringsproces vervulde. In dit proces is sprake van een nieuwe dominantie, door een nieuwe heersende klasse, een staatsklasse, die over het staatsapparaat kan beschikken. Zo brengt Mercier zowel – zonder overigens hun verschillen te verbloemen – linkse en rechtse regimes op een gemeenschappelijke noemer: de staat. Voor het volk is geen zelfstandige rol weggelegd.
Het Chili van Allende ontkwam niet aan deze kritiek. De mensen waren niet zelfstandig gemaakt. Integendeel, de autonome maatschappelijke krachten en organisaties zoals de vakbewegingen werden onderworpen aan de staat. Hierdoor was er in Chili in 1973, anders dan in Spanje toen in 1936 Franco en het leger naar de macht grepen, geen breed verzet vanuit het volk mogelijk toen Pinochet (die zich graag met Franco vergeleek) in 1973 zijn moorddadige staatsgreep uitvoerde.
Toch ligt in de gebeurtenissen in Chili, het land dat hij het beste kende in Latijns Amerika, een punt van kritiek op

Mercier, hetgeen hijzelf ook inzag. Hij had de staatsgreep niet verwacht. Tot het laatst toe meende hij dat het politieke bestel overeind zou blijven. Zijn visie was dat het uithollingsproces van het bewind van Allende, dat reeds ver was gevorderd, zou doorgaan zonder dat de formele democratie zou worden vernietigd. 'Iedereen onderhandelt met iedereen', zei hij mij nog kort voor het gewelddadige einde van Allende en de Chileense democratie. Dat hij zich zo vergist had trok hij zich zeer aan.
Wellicht hing die vergissing samen met zijn onderschatting van de rol van de Verenigde Staten. Terecht kritiseerde hij degenen die overal de hand van Washington in zagen. (Jan de Kievid verwijt dit ook Constandse en daar ben ik het mee eens.) Dat naast interne factoren en machtsfactoren de hand van de CIA aanwezig was en een zeer grote rol speelde in het Chileense drama was van meet af aan buiten kijf.

3

Hiermee verlaat ik Mercier en kom ik bij Chomsky, voor wie de rol van de Verenigde Staten zo centraal staat als het over Latijns Amerika gaat.[5] Chomsky gaat uit van twee verschillende concepties van de democratie. De eerste is die van een werkelijke participatie zoals die in de jaren zestig leefde onder brede lagen van de studerende jeugd en onder andere tot uiting kwam in de strijd tegen de Vietnam-oorlog en democratiseringsacties op de universiteiten. Het is de democratie waarbij de mensen greep hebben op hun maatschappelijke leven, op hun maatschappelijk zijn en op hun menszijn.
De tweede conceptie is die van de politieke werkelijkheid van het Amerikaanse staatssysteem. Die werkelijkheid is: het in stand houden van de bestaande machten, de bestaande machtsverhoudingen; het in stand houden van de ongelijkheid, van het kapitalistische en het politieke establishment.
Chomsky wijst in dit verband op een intern document van het Amerikaanse ministerie van buitenlandse zaken uit 1948, opgesteld door George Kennan die nog steeds voor een nogal progressief man doorgaat. Uitgangspunt van Kennan was het feit dat in de Verenigde Staten zes procent van de wereldbevolking leefde en dat het land over vijftig procent van de rijkdom in de wereld beschikte. Deze positie dient volgens hem gehadhaafd te worden en daarover moet men niet sentimenteel doen. Altruïsme kunnen de Verenigde Staten zich niet permitteren. 'We moeten ophouden met praten over vage en (…) onrealistische doeleinden zoals mensenrechten, verbetering van de levensstandaard en democratisering.'[6]
Deze visie doet in Chomsky's ogen nog steeds opgeld. Om het doel te bereiken zie je het volgende gebeuren:
– Het buitensluiten van het volk van de politiek;
– Atomisering van de mensen, het losweken van de publieke zaak;
– Misleiding en verdraaiing van feiten en gebeurtenissen. Er ontstaat een Orwelliaanse firma van leugen en bedrog. Wat betreft dit laatste wijs ik er tussendoor nog even op dat Anton Constandse een van zijn boeken over de internationale politiek sinds 1945 de titel *De jaren der verleugening* meegaf.
Chomsky is bitter over de intellectuelen, evenals over alles wat zich 'liberal' (progressief, maar binnen het kader van het establishment) noemt. Zij staan of stellen zich in dienst van de firma leugen en bedrog. 'De indoctrinatie is ongetwijfeld

effectief, in het bijzonder onder dat deel van de bevolking dat behoorlijk onderwijs heeft gevolgd,'[7] schrijft hij.

De anti-liberal positie is heel essentieel bij Chomsky en het sluit volledig aan bij de anarchistische traditie. Het kapitalistische systeem dient ontmaskerd en bestreden te worden. We vinden de kritiek op de liberals, de duiven, ook terug in zijn studie over de Spaanse burgeroorlog en in zijn beroemde geschrift over Vietnam.[8] Het staat centraal in zijn geschriften over Latijns Amerika en de derde wereld.

Chomsky benadert Latijns Amerika dus vooral vanuit zijn afwijzen van de politiek van de Verenigde Staten. En van meer dan de politiek alleen, want die politiek is het gevolg, de consequentie van het Amerikaanse staatssysteem, dat erop gericht is de bestaande kapitalistische orde te handhaven.

Typerend is dat in de ondertitel van zijn boek *Turning the tide. The U.S. and Latin America* de U.S. voorop staan en niet Latin America. En Latijns Amerika is hier vooral Midden Amerika. Nicaragua, Honduras en Guatemala waar, mede door het optreden van de Verenigde Staten tienduizenden doden vielen onder de arme bevolking. In de grotere landen is de rol van Washington relatief geringer.

Geheel anders dan Mercier kijkt hij ook niet zo naar de maatschappelijke krachten en ontwikkelingen in Latijns Amerika zelf. Hij keert zich voor alles tegen de interventies van de Noord Amerikanen.

Zijn hoop vestigt hij op de krachten die in de Verenigde Staten opkomen voor de eerste vorm van democratie zoals ik die hierboven noemde, die van de participatie. De sombere opmerking over de effectiviteit van de indoctrinatie onder goed opgeleide Amerikanen welke ik citeerde heeft nog een gevolg achter de komma: 'maar het systeem van het beheersen van het denken van de mensen is gebaseerd op stelregels die doorzichtig en oneerlijk zijn en heel snel in kunnen storten zoals in de Vietnamoorlog gebeurde met gevolgen die vandaag de dag nog doorwerken.'

Hij wijst er dan ook op dat sinds Vietnam het ingrijpen vanuit Washington en door de CIA de Amerikaanse bevolking en zelfs het congres door de strot moeten worden geduwd met behulp van misleiding en leugens. De kracht van Chomsky is dat hij zich vrijwel uitsluitend baseert op documenten van zijn tegenstanders. Bijna al zijn bronnen zijn Amerikaanse regeringsdocumenten en memoires van regeringsdienaren.

4

En dan kom ik nu bij Anton Constandse.[9] Het zal u al wel duidelijk zijn dat zijn benadering van Latijns Amerika dichter bij die van Chomsky dan bij die van Mercier staat. Wel is Constandse veel meer de journalist. Hij baseerde zich veelal op kranten en veel minder op de bronnen die Chomsky gebruikte. En in veel opzichten behoort hij tot de progressieven die van Mercier het verwijt kregen dat hun engagement met Latijns Amerika te zeer doortrokken was van gemakkelijk en oppervlakkig anti-Amerikanisme en anti-imperialisme.

Inderdaad had Constandse enigszins de reputatie overal de hand van Washington en van de imperialistische belangen te zien. Daarom lijkt het mij goed om eraan te herinneren dat hij in de tijd dat hij nog als journalist werkzaam was heel andere geluiden over Latijns Amerika heeft laten horen. En nog wel in zijn

meest serieuze geschriften zoals zijn boek over Mexico en Midden Amerika uit 1957. Hierin staat onder andere:
'In verscheidene opzichten is het ingrijpen van de VS en is het opleggen van de "pax americana" heilzaam geweest. Er werd orde gesteld op de financiën; de economische ontwikkeling werd aangemoedigd; de burgeroorlogen werden minder veelvuldig. Maar ook de nadelen lieten zich gelden. Het weren van Europese belangen maakte de genoemde staten tot vrijwel exclusieve operatieterreinen van het Noordamerikaanse kapitaal. Het daarvan afkerige Latijnse nationalisme laaide fel op. (…) … dat de V.S. wel degelijk worden beschouwd als beschermers tegen van buiten dreigende gevaren kan men moeilijk ontkennen.'[10]
In 1954 was in Guatemala een democratisch gekozen en hervormingsgezinde regering (je zou van een zeer gematigd Allendebeleid kunnen spreken) ten val gebracht door militairen die de hulp van Washington hadden en een rechtse dictatuur vestigden. Over de 'onverhulde sympathie' die de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken met de rechtse rebellen had, lezen wij, dat dit: 'verlerlei verdenkingen van hernieuwde interventie (heeft) gewekt. Doch men vergete dat het hier ging om het weren van Russische invloeden, die ook in de tijd van Monroe (…) werden weerstaan,'
Deze uitspraken doen eerder denken aan een Amerikaanse liberaal waar Chomsky zo'n hekel aan heeft dan aan de later zo felle bestrijder van het Amerikaanse imperialisme in Latijns Amerika. Hoe is het één met het ander te rijmen?
Ik zoek het in Constandses visie op de wereldpolitiek en op zijn journalist zijn. In die visie en in dit beroep was Constandse een voorbeeld van nuchterheid, een op de feiten gerichte nuchterheid. In dit verband vraag ik uw aandacht voor een bijdrage van hem over *Nederland en de Sovjet-Unie* in een boek uit 1962 over de Nederlandse buitenlandse politiek.[11]
Het is een van de meest lucide studies die ik van Constandse gelezen heb. Constandse toont zich hier een uiterst realistisch beoordelaar van internationale verhoudingen. Dit realisme valt overigens mede te verklaren uit zijn anarchistische achtergrond. Een anarchist heeft nu eenmaal weinig of geen positieve verwachtingen van de macht en van machtsuitoefening. Bovendien had hij de internationale ontwikkelingen levenslang gevolgd. Na de Tweede Wereldoorlog was hij redacteur buitenland van het Algemeen Handelsblad geworden. Tussen 1920 en 1940 had hij in feite dezelfde functie vervuld bij tal van anarchistische periodieken en zich daarbij geen enkele illusie gemaakt over 'progressieve' of 'revolutionaire' regeringen.
Uitgangspunt in de beschouwing over Nederland en de Sovjet Unie is de tegenstelling tussen de zeemogendheden (Amerika, vroeger Engeland) en de landmogendheden (Rusland, vroeger Duitsland, Frankrijk). Constandse ziet de tegenstelling als heel reëel en blijvend. Ook als de Verenigde Staten communistisch zouden worden zouden ze voortduren (of als Rusland kapitalistisch wordt, kunnen we er nu aan toevoegen). Dat Nederland, dat steeds afhankelijk was van de zeemogendheden lid van de NATO is, acht Constandse hier vanzelfsprekend. Overigens ziet hij de Sovjet-Unie niet als oorlogszuchtig. Wel zou zij het worden als er geen

machtsevenwicht was.
Constandse wil de tegenstelling los zien van ideologie. Ideologie geeft aan de reële tegenstellingen een hysterisch en irrationeel karakter. Hier schuilt het gevaar. Als daarentegen de tegenstellingen nuchter onder het oog worden gezien dan kan er mee geleefd worden. Uitbreiding van de economische en culturele contacten is daarom van groot belang en Constandse zal dat altijd warm bepleiten.
Constandse was anti-communist maar hij verwierp het anti-communisme als ideologie. En hij verwijt de westerse politieke elite dat deze niet boven ideologie en hysterie staan. Onvermogen is het gevolg. Als voorbeeld van onvermogen noemt hij de Franse politieke elite van de vierde republiek die niet in staat was het Algerijnse vraagstuk (dit land streed voor onafhankelijkheid) op te lossen.
In Frankrijk 'waren de partijleiders niet meer in staat de nieuwe tijd te verstaan. Zij meenden in overeenstemming te handelen met "de wil der kiezers" door immobilistisch te verstarren of traag te reageren op de revolutionaire veranderingen in de wereld. Zij hielden op de leiders te zijn om administrateurs te worden in een failliete zaak.' Het resultaat was dat De Gaulle aan de macht kwam, de vijfde republiek vestigde en in Algerije en Afrika 'volbracht wat zij (de vierde republiek) had nagelaten.'[12]
Constandse verlangde dus – voor een anarchist is dat overigens op het eerste gezicht merkwaardig – een realistische politieke elite die zich boven ideologie kon verheffen. 'Men kan niet meer ontkomen aan de vraag *hoe een democratie een elite kan kweken* die wijzer is dan de menigte.'[13]
Constandse had zich met het probleem van de elite al voor de oorlog beziggehouden. En wel op een manier die aansloot bij zijn anarchisme. Hij dacht toen niet zozeer aan een machtselite alswel aan een culturele elite die een voortrekkersrol zou spelen in de verheffing van de meerderheid en ook in de verheffing van de politieke cultuur. En 'verheffing' is een sleutelwoord in het anarchisme en voor Constandse zelf. Na 1945 hoopt hij op een democratische politieke elite die zijn meerwaarde weet om te zetten in beleid en weet over te dragen naar de mensen toe.
Ik bleef hier zo lang bij stil staan omdat hier naar mijn mening een sleutel ligt om Constandses latere zo veel fellere anti-Amerikanisme te begrijpen, evenals zijn kijk op Latijns Amerika. Van een democratische elite die wijzer was dan de menigte is immers niets gekomen. Het tegenovergestelde is eerder het geval geweest. Zeker als wij kijken naar de Amerikaanse politiek ten aanzien van de derde wereld en wel heel in het bijzonder ten aanzien van Latijns Amerika.
Constandse zag hoe in deze politiek de koude oorlog kunstmatig en bewust in stand werd gehouden. Kapitalistische belangen, kortzichtigheid, een denken dat op wel heel korte termijn en vooral ideologische verkramptheid tegenover en hysterische reacties op elke ontwikkeling, elke verandering die maar enigszins de kant op leek te gaan naar sociale verbetering en structurele wijziging.
Dit alles moet Constandse heel hoog hebben gezeten. Niet alleen was hij hier bitter over. Hij vreesde dat de ideologische verblindheid de kans op een derde wereldoorlog vergrootte. Hij zag hoe door de politiek van Washington de waarden waarvoor het westen en de Verenigde Staten altijd beweren te staan

– vrijheid, democratie, ontwikkeling, meer welvaart – juist vertrapt worden in Latijns Amerika.
Misschien is uit de teleurstelling hierover te verklaren dat de nuchterheid waarmee hij doorgaans het wereldgebeuren gadesloeg wel eens in het gedrang kwam als het over Latijns Amerika en de rol van de Verenigde Staten ging.
Waarbij anderzijds dient te worden opgemerkt dat hij nooit kritiekloos stond tegenover revolutionaire processen in Latijns Amerika. Over hetgeen op Cuba tot stand was gekomen op het gebied van onderwijs en volksgezondheid was hij heel positief. Van adoratie van de persoon van Castro of diens regime was nimmer sprake. Voorts, hetgeen er sinds Constandses dood uit documenten bekend is geworden over de betrokkenheid van de Verenigde Staten bij contrarevolutionaire activiteiten stellen hem – en Chomsky – veelal in het gelijk wat betreft hun kritiek op Washington.

5

Ik kom aan het einde van mijn betoog. De drie libertairen die ik behandeld heb lopen behoorlijk uiteen in hun zienswijze op Latijns Amerika. Die van Mercier is in zekere zin de meest anarchistische. Hij probeert uit te gaan van de samenlevingen in Latijns Amerika, abstraheert zo min mogelijk maar analyseert wel. Van de drie kende hij Latijns Amerika het best, zowel als wetenschapper als uit eigen ervaringen. Geheel in de lijn van het anarchistische denken gaat zijn interesse uit naar het zelf doen van de mensen die het slachtoffer zijn van de sociale structuren, maar zich niet alleen maar slachtoffer voelen. Zij vechten voor lotsverbetering, een lotsverbetering die zij niet van buitenaf of van bovenaf – de staat, de politiek – verwachten, maar door zelforganisatie en door zelf actie te voeren. Hij kritiseert eveneens in anarchistische geest allen die het 'volk' , de 'massa' als een passieve sociale categorie benaderen. 'Passiviteit kan men Mercier echter verwijten ten aanzien van de rol van de Verenigde Staten en van alles waar deze voor staan. Hij ziet die wel maar doet er te weinig mee bij zijn analyses.
Chomsky gaat het evenals Mercier om

de 'mechanismen van de macht'. Maar niet in de eerste plaats die in Latijns Amerika zelf, maar die in de kapitalistische Verenigde Staten. Hij ontmaskert de realiteit van de Amerikaanse politiek en wat daarvan de directe gevolgen zijn voor en in Latijns Amerika. Zijn analyses van deze politiek en de Amerikaanse samenleving voert hem tot libertaire conclusies ten aanzien van zijn eigen samenleving.

Bij Constandse zien wij veranderingen in zijn kijk op Latijns Amerika. In zijn zuiver anarchistische periode voor de Tweede Wereldoorlog zal hij Latijns Amerika op traditioneel anarchistische wijze bekeken hebben: als een deel van de kapitalistische wereld die door arbeidersstrijd vernietigd moet worden om plaats te maken voor een libertaire samenleving. Na de Tweede Wereldoorlog bekijkt hij Latijns Amerika aanvankelijk door een 'objectieve' journalistieke bril op een manier die eerder aan de door Chomsky zo verfoeide 'liberal' doet denken dan aan een libertair. Meer en meer zien we hem echter opschuiven in de richting van Chomsky. In vergelijking met Mercier heeft Constandse een veel grotere waardering voor revoluties als de Cubaanse en voor pogingen tot ingrijpende hervormingen van bovenaf zoals die van Allende in Chili.

Erg optimistisch waren zij niet. De humanist J.P. van Praag heeft echter eens gezegd: 'pessimisme is geen antwoord'. Het drietal bevestigt deze uitspraak in hun geschriften. Er er is nog één ding dat de drie gemeen hebben. Laat ik hiervoor, na zo lang over mannen gepraat te hebben, eerst het woord geven aan een 'grand dame' van het anarchisme, Emma Goldman.

Ik bezit een button met een uitspraak van haar: 'The most violent element in society is ignorance.' Het meest gewelddadige element in de maatschappij is onwetendheid. Tegen onwetendheid in Latijns Amerika en het onrecht in Latijns Amerika hebben onze drie libertairen, ieder op zijn eigen manier, op indrukwekkende wijze gestreden.

NOTEN

(1) Anton Constandse. *Leven tegen de stroom in*, onder redactie van Bert Gasenbeek, Rudolf de Jong, Pieter Edelman, Uitgeverij Papieren Tijger Breda en Het Humanistisch Archief Utrecht, 1999. De bijdrage over Anton Constandse en Latijns Amerika is van de hand van Jan de Kievid. – (2) In 1997 werd, twintig jaar na zijn vrijwillige dood, een studiedag over Mercier gehouden in Parijs. Bijdragen op deze studiedag werden gebundeld in David Berry, Amadeo Bertoli, Sylvain Boulouque e.a. *Présence de Louis Mercier*, 1999, Atelier de création libertaire Lyon. – (3) Ik baseer mij voor hem vooral op zijn volgende boeken: *Mécanismes du pouvoir en Amérique Latine*, Belfond, Paris 1967; *Technique du contre-Etat. Les guérillas en Amérique du Sud*, Belfond, Paris 1968 en het posthuum verschenen *La Révolution par l'Etat. Une nouvelle classe dirigeante en Amérique Latine*, Payot, Paris 1978. (4) *Mécanismes du pouvoir* p. 227. – (5) Van de geschriften van Chomsky noem ik hier slechts: *Turning the tide. The U.S. and Latin Amerika*, 2 ed. Black Rose Books, Montreal-New York 1987 en *The Chomsky Reader* ed. by James Peck, 1969. – (6) *Turning the Tide*, p. 48. Kennan had toen het oog op de landen in Oost-Azië. – (7) Idem, p. 246. – (8) Deze studies – *Objectivity and liberal scholarship* over de Spaanse burgeroorlog en *The responsability of intellectuals* over Vietnam – zijn opgenomen in Chomsky's *American Power and the New Mandarins*, Pantheon Books 1969 en als Pelican Book, Middlesex Eng. – (9) Voor Constandses vele publicaties over Latijns Amerika verwijs ik naar de beredeneerde bibliografie in *Anton Constandse. Leven tegen de stroom in*. – (10) *Mexico en Midden-Amerika. Erflanden van Maja's en Azteken*, Boom, Meppel 1957, p. 198. Het volgende ditaat sluit hierbij aan. – (11) *Nederland en de Sowjet-Unie*, pag. 7-68 in Dr. A.L. Constandse, Mr. J.L. Heldring, Paul van't Veer, *Gelijk hebben en krijgen. Commentaren op Nederlands buitenlandse politiek*, Bezige Bij, Amsterdam 1962. – (12) *Gelijk hebben*, p. 66. – (13) Idem.

ALBERT LEDDER (1945-2012) OVERLEDEN

Onverwacht overleed op 4 december 2012 Albert Ledder op 67-jarige leeftijd. Ik kreeg daarvan te horen op de anarchistische boekenmarkt in Utrecht, anderhalve maand later. In de laatste decennia van zijn leven was hij een onvermoeibare propagandist van de anarchie, maar deed dat in zijn eentje met ingezonden stukken en blogs naar vooraanstaande politici en opiniebladen. Het was namelijk zijn overtuiging dat als iedereen maar voldoende theoretisch was onderlegd en overtuigd anarchist, hij of zij in staat was door het debat anderen met argumenten van de noodzaak van anarchie te overtuigen.

Dat was ook zijn positie toen in 1971 de Federatie van Vrije Socialisten – met het orgaan *Recht voor Allen*, waarin Albert publiceerde – samenging met de anarchisten rond het onafhankelijke maandblad *De Vrije*. Hij was toen lid van de Amsterdamse afdeling van de federatie, die snel was gegroeid doordat jongeren uit de omgeving van Provo en de Kabouterpartij definitief voor de strijd tegen de staat hadden gekozen. Binnen deze federatie vervulde hij een belangrijke rol. Zo functioneerde hij het eerste jaar als mederedacteur van het fusieblad *De Vrije Socialist*. In zijn opvattingen benaderde hij het sociaalanarchisme van Bakoenin, waaraan hij tal van eigentijdse ideeën en gedachten wilde toevoegen.

Albert Ledder was een gedreven persoonlijkheid met een grote vernieuwingsdrang, die met zijn standpunten steeds knuppels in het hoenderhok van de federatie gooide. ‘Nooit heeft hij iemand kwaad gedaan, met grote inzet heeft hij vele jaren gewerkt aan wat hij als de goede zaak zag’, schrijft Tom Welschen mij. Dat klopt, maar de federatie was een gezelschap waar veel mensen met andere principiële knuppels rondliepen en zich evenmin van enig kwaad bewust waren. En een beroep op de klassenstrijd in een gezelschap dat voor een groot deel de voorafspiegeling van een geweldloze wereld zonder oorlog als moraal predikte, was zo’n knuppel. Albert heeft zijn redacteurschap maar kort volgehouden, mede omdat het blad te klein was voor alle ingekomen kopij en – ondanks toezeggingen dat elke bijdrage zou worden geplaatst – artikelen moest weigeren.

Alberts voornaamste rol was het organiseren van congressen, lezingen, propagandabijeenkomsten. Moest er propaganda worden gevoerd, geplakt, gestencild, dan was hij erbij, met name binnen de afdeling Amsterdam, waar het koffiehuis Roodmerk in de Bethaniendwarsstraat in de Nieuwmarktbuurt het hoofdkwartier was. Waarschijnlijk zijn belangrijkste dagen daar waren die in 1975, toen de hele straat plat moest voor de metroaanleg en de wijk zich daartegen verzette. De groep Amsterdam verspreidde de stencils, deed de oproepen, voerde debatten. Ik zie Albert nog na de ME-bestorming met een megafoon de straat staan toespreken vanaf de eerste verdieping van het pand Roodmerk, waarvan de voorgevel reeds was gesloopt.

In datzelfde jaar geraakte de federatie in een crisis: in Eindhoven was een soort schertsguerilla aan de gang, waar de maoïstische Rode Jeugd krijgertje speelde met de afluisterpolitie door te doen alsof ze ergens bommen aan het plaatsen was. De agenten werden naar alle hoeken van de stad gestuurd – kêjje lache! Diezelfde Rode Jeugd wilde samenwerken met de federatie. Maar daar kwam niets van terecht, omdat met name Albert Ledder zich verzette: de Rode Jeugd was een clandestiene organisatie en dat zou zijn streven naar een open organisatie doorkruisen, met name omdat de geheime dienst dan kon infiltreren. De discussie begon onaangename trekken te vertonen toen Albert de federatie wilde zuiveren van iedere verdenking van sympathie met de stadsguerrilla, met name de Rote Armee Fraktion. Beschuldigingen en contraverdenkingen – waarschijnlijk allemaal ongegrond – leidden daarop tot een vertrouwensbreuk tussen Ledder en andere leden van het secretariaat en dus tot een breuk in de federatie, waardoor er een einde kwam aan de landelijke eenheid.

Nadien is Albert niet meer aan het front van het landelijke anarchisme verschenen, de coördinatie van de landelijke beweging was – zeker na de opheffing van de federatie in 1978 – in handen van jongere generaties. Maar zijn nadruk op theorievorming bleek nog steeds uit zijn uitgebreide correspondentie waarin hij grote nadruk legde op belezenheid en zijn lezers stimuleerde om dezelfde of andere filosofische kennis te verwerven. Want eenmaal zou de anarchie, gewapend met het gedachtegoed van de wereld, het debat met staat en kapitaal winnen.

Jan Bervoets

ZIT HIER ONKRUIT?*

Jongerencultuur in een agrarisch dorp

Ron Blom

Het kleine agrarische dorpje Boskoop vormde in de jaren tachtig van de vorige eeuw een interessante biotoop van radicaal-linkse jongeren. De behoudende politieke partijen vormden hier de hegemoniale krachten. Hiertegenover stond het samenwerkingsverband Boskoop 2000. De pacifistische socialisten van de PSP werkten hierin samen met onder andere de PvdA. Zij waren over het algemeen jong en legden een grote mate van spectaculaire activiteiten aan de dag. Kraak(acties) tegen de woningnood, vele discussieavonden met bijvoorbeeld PSP-kamerlid Fred van der Spek, en grootse éénmeibijeenkomsten waar een paar honderd mensen op af kwamen. Door de aanwezigheid van de middelbare en hogere tuinbouwschool was er een zeer actieve, kritische studentenpopulatie, de 'tuinbouwgaiten'.
Daarnaast was er de groep jongeren die samenwerkten onder de naam 'Open uw Huis'. Zij deden klusjes voor ouderen en anderen die hulp nodig hadden. De Boskoopse Courant *schreef dat Piet Reckman – radicaal politiek activist en alternatieve docent aan de Sociale Academie De Horst in Driebergen – nu vanuit Boskoop ageerde.*

Eén van de docenten van de Boskoopse tuinbouwschool – Lex Spaans – zat enkele jaren als PSP-er voor Boskoop 2000 in de gemeenteraad en groeide later ook uit tot een bekend gezicht van de Nederlandse flikkerbeweging. Samen met enkele PSP-kornuiten (allen afkomstig van de tuinbouwschool) startte hij een coöperatieve drukkerij-uitgeverij onder de veelzeggende naam *De Woelrat*: een zeer schadelijk knaagdiertje. Vanuit De Woelrat ontwikkelde zich een heel netwerk van acties en initiatieven, zoals solidariteitsacties met de Derde Wereld, antiracisme en de progressieve boekhandel *De Vijfde Kolonne*. Deze 'woelratten' slaagden er in om voor een aantal jaren hun stempel te drukken op het dorpsleven en daarbuiten. Het is mijn bescheiden mening dat het de moeite waard is om een rondgang te maken door deze lokale sociale geschiedenis.

ROOIE VAN BOSKOOP

Vanzelfsprekend zal ik enkele van de opvallende en meest spraakmakende voorbeelden er uit lichten. Ik zal dat doen aan de hand van De Woelrat, toch min of meer het epicentrum van de koortsachtige activiteiten in Boskoop. Hierbij zal ik gebruik maken van de *input* die ik heb gekregen van andere medespelers uit die tijd, die ik op de hoogte heb gebracht van mijn plannen om deze geschiedenis te boekstaven. Opmerkelijk daarbij is dat zij soms zaken noemden die mij volledig verrasten of die ik al weer vergeten was. Zoals de door Jacqueline en Arjen Knijff gememoreerde actie rond de eerste 'Van Dam' oftewel HAT eenheden (Huizen voor Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens genoemd naar staatssecretaris Marcel van Dam) die in Boskoop gebouwd werden. Wethouder Trijntje

*Dit artikel is gebaseerd op de inleiding gehouden op de Anarchistische Pinksterlanddagen in 2011

Stellingwerf en staatssecretaris Gerrit Brokx van Volkshuisvesting, werden bij de feestelijke oplevering ervan geconfronteerd met een symbolische kraak van een gebouw tegenover het gemeentehuis.
Ik wist natuurlijk van Willy Esser dat die zich interesseerde voor het totaalweigeren en via een postbus contact had gelegd met antimilitaristen van Onkruit in Zoetermeer, die opereerde onder het welsprekende motto Eerste Hulp Bij Oproepen (EHBO, refererend aan de oproep voor de militaire dienst). Zij hielden zich voornamelijk bezig met voorlichting op scholen en ondersteunden een pas opgepakte totaalweigeraar. Ook in Boskoop was er een groep actief onder de naam Onkruit. Ze, waaronder ik, protesteerden bij een plaatselijke christelijke kerk, waar vrede werd gepredikt terwijl de Derde Wereldoorlog aanstaande was. Zoiets las hij, Willy, in het dorpsblad. Voor radicaliserende Willy was het een geschenk uit de hemel. Op de een of andere manier had hij het vermoeden dat ze in een pand in de Nieuwstraat moesten zitten. Op een dag had hij letterlijk de stoute schoenen aangetrokken en was hij op dat adres naar binnen gestapt bij wat De Woelrat bleek te zijn, met de vraag: 'Zit hier Onkruit?' Vreemde vraag natuurlijk in een boomkwekersdorp…
De Woelrat bleek een coöperatieve drukkerij en uitgeverij te zijn, gestart door Arjen Knijff, Hans de Bruin, Lex Spaans en Gerrit Middelbeek. Het was mij volstrekt onduidelijk wat een coöperatie was. Dit functioneerde heus heel anders dan die andere bedrijven die ik kende. En leek in opzet zeker niet op de boomkwekerij aan het Tweede LaagBoskoop waar ik in mijn vrije tijd een zakcentje verdiende.
Deze kweker en zelf verklaarde 'vrije jongen' daagde me tijdens de schaft graag uit door de dikke zaterdaguitgave van *De Telegraaf* voor zich uit te spreiden en zijn in chocoladeletters en hapklare brokken aangegeven frases provocerend aan mij voor te leggen. Als ik hem dan stevig en deskundig van repliek diende, trachtte hij me te overrompelen met de waarschuwing dat men mij de 'rooie van Boskoop' noemde. Daarbij doelde hij niet op de bekende plaatselijke appelsoort. Het hoeft geen verder betoog dat dit mij eerder aanmoedigde dan weerhield van links *engagement*.
Vele jaren later hoorde ik dat hij door de politie gepakt was voor de illegale teelt van wiet in zijn kas. Dat verbaasde mij natuurlijk wel enigszins, want drugs hoorde net als buitenlanders en werklozen tot de categorie waar hij tijdens de schaft zijn afschuw over pleegde uit te spreken.

PSP-AFDELING

De eerste keer dat ik bij De Woelrat naar binnen wandelde was in verband met een ledenvergadering van de PSP. De afdeling bleek te bestaan uit radicale jonge boomkwekers, studenten, pacifisten, antiautoritaire anarchisten, flikkeractivisten en feministen. Na de ordelijk verlopen ledenvergadering (onze afdeling behoorde overigens landelijk steevast tot de linkervleugel) was er altijd nog tijd en discussiestof over om naar het café te gaan: *De Landbouw*, maar meestal het onder de hefbrug gelegen *Lion d'Or*. Of we verspreidden aan de vooravond van koninginnedag antimonarchistische prentbriefkaarten van Albert Hahn 'Socialisten vieren geen koninginnedag!'. Deze waren dan zojuist in het holst van de nacht van de drukpers gerold. Ook staat me nog bij een inspirerende lezing

bij door Fred van der Spek over als ik het wel heb de Navo.
De Woelrat fungeerde als een broedplaats vanwaar allerlei initiatieven werden genomen. Er liepen lijnen naar de plaatselijke, door Hans de Bruin gerunde progressieve filmclub, die bijvoorbeeld *Metropolis* vertoonde van Fritz Lang.
Met de opkomst in de jaren tachtig van de Centrumpartij van Hans Janmaat besloten we net als elders in den lande ook hier een comité op te richten: het Boskoops Anti-Fascisme Komitee (BAFK). De kransleggingen op 5 mei door radicale antifascisten schuurden nogal met die van de gebruikelijke aanwezigen bij deze plechtigheid, zoals Joost Jongerden zich weet te herinneren. Ook waren we betrokken bij een 'mislukte' antifascismetentoonstelling in de plaatselijke bibliotheek, omdat het bestuur vond dat fascisme ophield na de Tweede Wereldoorlog. In het jongerencentrum *De Tunnel* organiseerden we een festival tegen extreemrechts, waarbij goede vriend Jan Blom (geen familie), namens het COC in het forum zat en een lans brak voor vrouwenrechten.
De afdeling van de PSP in Boskoop was landelijk gezien een relatief grote afdeling met zo'n vijfentwintig leden en vormde een belangrijke politieke schakel tussen allerlei activiteiten omdat de meeste leden ook in andere groepen actief waren. Het pandje van De Woelrat fungeerde tevens als een soort afdelingskantoor van de PSP.
De PSP-afdeling was tamelijk strak georganiseerd. Op ledenvergaderingen kwamen vrijwel alle leden en daar werden ook de vergaderingen voorbereid van het samenwerkingsverband Boskoop 2000. Ook die vergaderingen werden door de meeste leden van de PSP (verplicht) bezocht en door het hanteren van een strakke stemdiscipline (die werd voorbereid op de eigen PSP-vergaderingen) wist de PSP een sterk polariserend links stempel te drukken op Boskoop 2000, wat met name binnen de PvdA tot nogal wat irritaties leidde.
Met Lex Spaans (en later ook nog Gerard Houterman) had de PSP een gemeenteraadslid, wat voor zo'n agrarisch dorp zeer opmerkelijk genoemd mag worden. Nog steeds haalt GroenLinks in Boskoop overigens nog twee raadszetels!
Veel van wat daar in De Woelrat van de persen kwam las ik. Heel belangrijk was het drukken van *De Groene Boskoper*, een knipoog naar de oudere Amsterdamse zus. Een jaar lang werd het links kritische blad *De Groene Boskoper* gratis huis-aan-huis bezorgd door vele vrijwilligers (die het ook financierden). Later verscheen het blad in een kleinere oplage (abonnementen en losse verkoop), maar wist zich politiek toch wel op de voorgrond te zetten door als spreekbuis te fungeren voor onder meer Boskoop 2000. De status van het blad was zo serieus dat zelfs raadsleden van de VVD en het CDA en ook de burgemeester zich lieten interviewen.

ARBEIDERSZELFBESTUUR

De coöperatieve opzet van De Woelrat stamde nog uit de jaren dat arbeiderszelfbestuur een serieuze discussie was. De vier oprichters wilden niet als bazen c.q. ondernemers gezien worden. Het was een ideologische keus.
Toen de drukkerij/uitgeverij langzamerhand ook qua omzet wat serieuzer werd en er regelmatig mensen gingen meehelpen met de drukwerkproductie kwam de vraag op hoe ze tegen deze hulpjes aan moesten kijken. Sommigen

vonden dat iedereen die werk verrichtte ook in gelijke mate beloond moest worden, in de winst moest meedelen, al maakten ze helemaal geen winst in die tijd. Het kostte geld. Maar in feite investeerde dus iedereen mee in het bedrijf en daarmee waren de productiemiddelen ook van iedereen. Dat was het standpunt.

Ze hebben daar vele malen uitgebreid en langdurig over gediscussieerd, waarbij het meest opmerkelijke was dat in feite iedereen die wel eens meehielp af wilde zien van die rechten. De vraag om gewerkte uren te noteren werd massaal genegeerd. Iedereen vond dat de vier oprichters toch de feitelijke zeggenschap moesten hebben en houden. Ik heb er nog stage gelopen en daar een informatief verslag over geschreven. De bovengenoemde discussie werd hierin geboekstaafd. Kort na de verhuizing naar Den Haag klapte De Woelrat uit elkaar. Wijs geworden door de vruchteloze discussie in Boskoop over het arbeiderszelfbeheer werd toen maar gekozen voor de stichtingsvorm.

Op lokaal vlak in de regio Boskoop-Waddinxveen-Gouda maakte ik deel uit van een groep die actie voerde tegen de Krugerrand, symbool van de Zuid-Afrikaanse Apartheid. Op 5 februari 1985 voerden we als antiracistische groep actie in de Rabobankvestiging in Waddinxveen. Zes van de vijftien activisten hadden zich vastgeketend aan een pilaar in de hal van het bankgebouw. De overigen deelden pamfletten uit. De actievoerders vroegen om een onderhoud met de directeur van de vestiging, maar deze waarschuwde na zijn opkomst snel de politie. De actie werd gadegeslagen door de burgemeester. Na aankomst in het gebouw ging de grote politiemacht eerst op zoek naar een ijzerzaag om de kettingen waarmee de demonstranten zich hadden geketend door te zagen. Zes van hen werden aangehouden en meegenomen naar het politiebureau wegens huisvredebreuk.

Joost blijkt zich achteraf de bezetting in Waddinxveen nog goed te herinneren. Hij zat met de doorgeknipte ketting in zijn cel, en heeft die met hulp van anderen na zijn vrijlating in de nachtelijke uren moeten doorzagen. Een hele klus. Overigens werd de aanklacht tegen ons geseponeerd. De directeur wilde geen klacht indienen, uit een gesprek bleek hij ergens wel sympathie met de actievoerders te hebben.

We trokken er regelmatig op uit met emmer en kwast. Zo werd ik een keer gepakt, omdat we kranten plakten. We wisten dat de plaatselijke Hermandad op de loer lag en toen ze ons aanhielden bleken we tot hun stomme verbazing geen affiches bij ons te dragen. We kregen overigens wel een boete ofschoon we bij het voorkomen van de zaak nog een principieel betoog afstaken over de vrijheid van meningsuiting en zo.

Na enige jaren was het plaatselijk activisme over zijn hoogtepunt heen. De Woelrat viel uit elkaar, waarna de coöperatie door twee leden (Lex Spaans en Hans de Bruin) voortgezet werd in het gekraakte Haagse belastingkantoor *De Blauwe Aanslag* en een ander (Gerrit Middelbeek) verder ging als drukkerij Macula. Macula verzorgde gedurende een periode van een jaar of tien het drukwerk van *de AS* en van de antikernenergie beweging, maar ook de boekjes van het zogeheten Kronstadt Kollektief rolden hier van de drukpersen. Een van de eerste uitgaven was het door Joost en mij uit het Duits vertaalde boekje *Commune van Parijs* met teksten van

Bakoenin en Kropotkin.
Een deel van de activisten zwierf uit over in de provincie gelegen grotere plaatsen als Gouda, Leiden, Zoetermeer en Den Haag. Maar ook buiten de provincie, in bijvoorbeeld Wageningen zouden ze zich vestigen. Ze werden daar actief in de kraakbeweging en sommigen speelden een belangrijke rol in het regionale kraak- en autonomenblad *De Zwarte*. De oude Boskoop-connectie bleef een belangrijke rol spelen.
Na een jaar in vaste dienst gewerkt te hebben als boomkweker vond ik het tijd om naar wat anders om te zien. Ik ging naar de Haagse Sociale Academie en na die met goed gevolg afgerond te hebben ging ik als antimilitaristisch dienstplichtige het leger in. Werd actief in de soldatenvakbond VVDM en demonstreerde enige malen in uniform bij antikernwapenmanifestaties.
Het waren bijzondere vormende jaren voor mij als arbeidersjongere. Er stond altijd ergens een deur open om een boom op te zetten over iets dat je net in de krant of in een boek gelezen had en dacht te begrijpen. Het heeft mij in ieder geval gestimuleerd om me verder te verdiepen in de historie. Want wie het verleden niet kent, gaat het heden weerloos tegemoet.

UTOPIA LIGT OM DE HOEK!*

Martin Smit

Wat hebben het collectief Dakdokters in Amsterdam, het Capital Bee Initiative in Londen, het Streetdinner in het Italiaanse Ferrara, het Betahaus in Berlijn, pop-up-restaurants in Londen en het voormalige vliegveld Tempelhof in Berlijn met elkaar gemeen?
Hier zijn particuliere, idealistisch getinte initiatieven gaande die streven naar een prettiger en leefbaarder woon- en werkomgeving in steden. Door toenemende luchtvervuiling, verkeerstoename en cityvorming dreigen veel steden onleefbaar te worden. Verhuizen naar het wellicht nog ietwat ongerepte en misschien voor sommigen idyllische platteland is voor miljoenen stadsbewoners echter geen haalbare optie. In honderden steden op de wereld proberen stadsbewoners hun directe leefomgeving te verbeteren. Tientallen van dit soort projecten worden beschreven in A Smart Guide to Utopia*: een gids langs instant utopia's.*

De boodschap van deze gids is eigenlijk vrij simpel: probeer de stad waar je woont of werkt leefbaarder te maken.
Het bestaan van miljoenen mensen is gekoppeld aan hun leven in de stad. De stad uitvluchten kan incidenteel, maar meestal niet structureel. Door klimaatverandering, de natuur die – ook door uitbreidende steden – wordt teruggedrongen, verkrotting, overheidsbezuinigingen, verkeerschaos, kantoorbouw, dreigt de leefbaarheid daar steeds meer in het gedrang te komen. In plaats van te wachten op initiatieven van de overheid of op resultaten van trage ambtelijke molens, kiezen veel stadsbewoners er voor direct iets te doen aan verbetering van hun woon- en werkomgeving en zelf een initiatief in die richting te ontplooien, juist vaak op milieuvriendelijke wijze. Dergelijke initiatieven bevorderen het zelfbewustzijn van de stadsbewoner en stimuleren de saamhorigheid in een buurt, aldus het internationale gezelschap auteurs van het gidsje.
Opmerkelijk is de verscheidenheid van de honderdelf gesignaleerde projecten: van het aanleggen van daktuinen (zoals door de Dakdokters), een opleiding tot imker voor het houden van bijen in een stad, mens- en buurtvriendelijke afvalverwerking, tot het creëren van flexibele werkplekken (voor iedereen toegankelijk, zoals het Betahaus), mensvriendelijke architectuur en het organiseren van collectieve straatmaaltijden tot het realiseren van *open spaces* (Tempelhof) waar allerlei educatieve en sportactiviteiten worden gehouden.
Bij al deze projecten en initiatieven – of het nu *open-air restaurants*, een non-profit supermarkt, of het voor een nieuw doel in gebruik nemen van verlaten gebouwen betreft – staat voor veel initiatiefnemers mens- en milieuvriendelijkheid en duurzaamheid hoog in het vaandel. Stuk voor stuk ontstijgen ze het niveau van de ooit in eerdere decennia met dit soort projecten geassocieerde geitenwollensokkenmentaliteit: alternatieve milieuplannen en -voorstellen waar in die tijd nogal lacherig over gedaan werd. Gelukkig zijn veel van dergelijke ideeën inmiddels geaccepteerd.

*A Smart Guide to Utopia, Uitg. Le Cool (z.p.) 2012, 160 p., ca. 25,- euro

Sterker nog, ze lijken gemeengoed te worden. Steeds meer overheden en bedrijven spannen zich in toenemende mate in, om niet alleen een 'groene' uitstraling te hebben, maar om ook daadwerkelijk actie te ondernemen.
Maar voor veel stadsbewoners duurt deze weg te lang. Liever nemen zij zelf het heft in handen en proberen zij op korte termijn de leefbaarheid van hun buurt of stad te vergroten. Waarom inderdaad wachten op anderen tot je idealen zijn bereikt? Of wachten tot de samenleving zich heeft omgevormd tot een voor iedereen ideale vorm? Genoemde projecten zijn voorbeelden van een *pragmatisch idealisme*: geef direct vorm aan je idealen en breng ze in de praktijk.
Die methode kwam in de vorige eeuw in opkomst, nadat in de negentiende eeuw het streven naar een ideale samenleving, naar de utopie, vooral leek te bestaan uit het fantaseren over die droomwereld. De socialistische beweging, met name die in Europa, schetste maar al te graag een ideaalbeeld van een maatschappij waarin alle ongelijkheid was opgeheven, er prettig kon worden gewoond en gewerkt, oorlogen en geweld niet bestonden, en er door iedereen zonder zorgen kon worden geleefd. Auteurs als Edward Bellamy – met *Looking Backward* (1887) – en William Morris met *News from Nowhere* (1890), brachten die ideeën in romanvorm uit. In de toenmalige socialistische beweging werden het bestsellers.
Dat streven van negentiende eeuwse socialisten was op zich niets nieuws en zeker niet hun uitvinding. Al eeuwen werd er door filosofen en denkers geschreven over een utopia. Thomas More (1478-1535) introduceerde als eerste het woord Utopia als benaming van een ideaal geachte samenleving in zijn in 1516 gepubliceerde boek met die titel, een beschrijving van een collectieve gemeenschap die het land beheert en bestuurt: op het eiland Utopia – ergens tussen Brazilië en India – bestaat geen privébezit, de bevolkingsgemeenschap beheert gezamenlijk het land, waardoor er geen eigenbelang bestaat. Mannen en vrouwen worden gelijkwaardig opgevoed en onderwezen en er bestaat religieuze vrijheid, hoewel atheïsme niet wordt toegestaan.

EXPERIMENTEN

De honderden imaginaire beschrijvingen van utopia's die in de loop der eeuwen verschenen, betroffen soms eilanden, soms steden of landschappen of denkbeeldige landen maar ook een planeet, zoals in Ursela Le Guin's sciencefictionroman *The Dispossessed* (1974).
Maar er waren ook praktijkvoorbeelden van geconstrueerde utopieën. De Engelsman Robert Owen, eigenaar van een grote spinnerij, probeerde in het begin van de negentiende eeuw een zelfvoorzienende gemeenschap op te zetten, waar onderwijs, wonen en arbeid, door de bewoners zelf zou moeten worden geregeld. Niet alleen in Nederland (onder anderen Frederik van Eedens Walden), maar ook elders, zoals in het Zwitserse Ascona, werd geprobeerd – weliswaar op kleine schaal – een ideale samenlevingsvorm te vinden, maar het betrof hier voornamelijk experimenten die zich buiten steden, op het platteland, afspeelden.
De Franse architect Le Corbusier dacht wel na over een ideale stad. De stad van de twintigste eeuw zou vooral een stad worden van massapopulatie en automatisering, zo was de verwachting. Het menselijke aspect van het leven in een

dergelijke grootschalige gemeenschap leek hij echter te vergeten. Dat geldt eveneens voor de Amerikaanse anarchist Paul Goodman, die in zijn boek *Communitas* (1947) een ideale stad schetst, maar zich voornamelijk concentreert op hoogbouw en verkeersstromen en nauwelijks aandacht heeft voor menselijke interactie en gemeenschapszin.
Heel utopisch waren de denkbeelden van de Russische anarchist Peter Kropotkin (1842-1921), die fabrieksarbeid, landbouw en handarbeid juist wilde laten integreren in een samenleving die een uitwisseling moest zijn tussen stad en platteland.
Het verschil tussen de in vroeger tijden geschetste fantasie-utopieën en de werkelijkheid van de hedendaagse utopische praktijkvoorbeelden is te vinden in de schaal waarop ze worden gepresenteerd. Niet dromen over grootschalige stedelijke initiatieven zoals in de negentiende eeuw, of wachten op een wereldomwenteling of een wereldrevolutie, of het in één klap willen veranderen van de samenleving of wachten op een eventueel ingrijpen van de hand van God. De nieuwe initiatiefnemers willen juist nu verandering en zijn daar volop mee bezig.
De voorbeelden in *A Smart Guide to Utopia* zijn een representatieve selectie van de initiatieven die er wereldwijd plaatsvinden, niet gekoppeld aan een politieke richting of een geloofsovertuiging, maar juist gedreven door de eigen beleving van de woon- en werkomgeving, de wens deze op ecologische en bij voorkeur milieuvriendelijke wijze te verbeteren, de gemeenschapszin te bevorderen en de leefomgeving 'groener' te maken, dat alles in de breedste zin van het woord.
De gids wil natuurlijk niet alleen een beschrijving zijn hiervan, maar de samenstellers hopen uiteraard dat lezers er inspiratie uit opdoen en ook overgaan tot vergelijkbare, vernieuwende initiatieven.

YOURS IN SOLIDARITY

Veel lezers van *de AS* zullen hem hebben gekend: Karl Max Kreuger. Hij was steevast aanwezig bij anarchistische bijeenkomsten, met een koffer vol boeken, sprak met iedereen en onderhield (ook als internationaal correspondent van De Vrije Bond) contact met anarchisten over de hele wereld. Na zijn dood in 1999 hebben vrienden ervoor gezorgd dat zijn uitgebreide correspondentie bij het IISG terecht kwam. Tien jaar later kon het archief worden geopend.
Kunstenares en anarchiste Nicoline van Harskamp bestudeerde de brieven en probeerde zich de schrijvers ervan voor te stellen. Ze koos er een veertigtal uit en gaf ze een pseudoniem. Delen van brieven schreef ze over, andere typte ze uit en voorzag ze van aantekeningen; namen maakte ze onherkenbaar. Dit alles is nu tentoongesteld, maar er is meer. Voor elk van de veertig briefschrijvers zocht ze een acteur, die samen met haar een bij de brieven passend personage bedacht (met de leeftijd die hij of zij nu zou hebben) en van karakter, biografie en meningen voorzag. Voor de meesten van deze acteurs geldt dat ze van te voren niet bekend waren met het anarchisme. Van interviews met die nieuwgecreëerde personages maakte Van Harskamp films en geluidsopnamen. Tot slot zette ze deze mensen bij elkaar in een een grote 'vergadering' waarin over de geschiedenis en de toekomst van het anarchisme werd gedebatteerd. Op drie schermen tegelijk is die discussie ye volgen, maar de films lopen niet synchroon; het blijft tenslotte kunst. Zeer de moeite waard. Nog tot 19 mei te zien, te horen en te lezen. (RW)
Yours in Solidarity, NASA, Arie Biemondstraat 101, Amsterdam, dagelijks van 12.00 tot 22 uur, entree 4,50 euro.

BEROEPSREVOLUTIONAIR, KUN JE DAT NOG WORDEN?*

Roel van Duijn

Wat heeft al onze anarchistische actie van een halve eeuw nu opgeleverd? Het begon in 1961. Wij, jongens en meisjes van het Haagse Montessorilyceum, legden op een ochtend het spitsverkeer stil met een sitdowndemonstratie tegen de atoombom. Het was toen dat het verband ontstond tussen de oude anarchistische arbeidersbeweging en de jongerenbeweging van de jaren zestig. De man die dit verband legde was Wim de Lobel. De ondernemende bouwer die het afgematte blad De Vrije Socialist *van Domela Nieuwenhuis en Rijnders had overgenomen. Ineens stond hij voor ons met de boodschap dat wat wij wilden 'anarchisme' heette en dat dit een lange historische en filosofische achtergrond had. Een wereld ging voor ons open en via de bibliotheek in het zijkamertje van Wim stortten wij ons op het anarchisme.*

1

Wim nodigde mijn schoolvriend en mij uit om deel te nemen aan de redactie van het blad *De Vrije*. Ik was intussen nog dieper geschokt over de mentaliteit van de toenmalige autoriteiten, omdat zelfs de leiding van het lyceum ons van school getrapt had wegens het organiseren van vredesdemonstraties. De samenwerking in *De Vrije* beloofde glansrijk te worden. En toch boterde het al snel niet.

Waarom is interessant, want hier ligt ook de breuk tussen het oude arbeidersanarchisme en dat wat nu ging komen. Ik was naar Amsterdam verhuisd en was daar in contact gekomen met poëtische en experimentele eenlingen als Robert-Jasper Grootveld en Nicolaas Kroese. Mensen die gekke streken uithaalden en shockerende abacadabra uitdroegen in het holst van de nacht.

Dit moet de klassiek-anarchistische redactieleden van *De Vrije* als een afdwaling zijn voorgekomen. Zo scheidden zich onze wegen, maar we bleven familie. Wij waren nu de stoute, in de asfaltjungle verdwaalde neefjes.

We abonneerden ons op *Buiten de perken*, maar daarin werden we niet opgenomen. Dat blad was voortgekomen uit de anarchosyndicalistische arbeidersbeweging en daarom was het blijkbaar logischer een verstoten communist in de redactie op te nemen dan jongens die misschien wel konden terugvallen in kleinburgerlijke dromerijen.

2

Ik werd daarom liever iets wat ik zelf uitvond, een *provo*. Ik ging in de Amstelbrouwerij aan de lopende band doppen op flessen schroeven om het geld voor een schrijfmachine te verdienen. Toen ik de schrijfmachine eenmaal had, flitsten de pamfletten en manifesten mijn huis uit. We organiseerden nachtelijke happenings tegen de verslaafde consument van morgen en gaven het anarchisme een nieuw leven.

---

*Tekst van een lezing op de jubileumbijeenkomst van *de AS* op 15 februari 2013 in Amsterdam.

In het eerste nummer van *Provo* plakte ik een klappertje, in alle driehonderd exemplaren. 'Pak een hamertje en maak met een ontploffing een begin van de revolutie in je eigen leven!' schreef ik eronder. Meteen stond de politie voor de deur. Wegens opruiing werd de voorraad, inclusief de stencilmachine in beslag genomen. Van nu af konden we de vraag naar ons nieuwe blad niet meer bijbenen.
We lanceerden het Witte Fietsenplan. Een plan om duizenden leenfietsen op straat te zetten, voor iedereen beschikbaar. Maar toen wij de eerste fietsen op straat publiekelijk, bij het Lieverdje, wit schilderden, nam de politie ze in beslag.
Ik word regelmatig benaderd door studenten die een werkstuk maken over *Provo* en ik blijf hen die verhalen vertellen, vanuit een soort van revolutionair plichtsbesef. De boodschap moet doorgegeven worden. Geamuseerd luisteren ze en vaak krijg ik ook een soort spijt te horen dat mijn studenten zoveel later geboren zijn en daarom niet konden deelnemen aan dit mooie avontuur. Maar dat amusement en die spijt zijn gemengd met een verbazing. Hoe kan het dat iemand op het idee komt om beroepsrevolutionair te worden?
Ik herinner me dat het niet ongewoon was dat iemand tegen je zei: 'Als de revolutie komt, dan…' In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw was het geen alledaags begrip, maar de notie bestond nog. Echo van revolutionaire gebeurtenissen die zich hadden voltrokken in de jeugd van oudere mensen. Op bijeenkomsten zoals in de Raamstraat, op vrijdagavond, kon je er Anton Constandse en Jef Last horen vertellen, alsof zij zelf aanwezig waren geweest bij de Russische of de Duitse revoluties. Bij de anarchistische revolutie in Catalonië waren ze ècht geweest.
Maar nu? Wat kan ik de jongeren van nu over de revolutie vertellen? Over een droom van de revolutie, over een utopie, die niet werkelijk bestaan had, maar die ons toch inspireerde omdat enkelen van ons een boek over de anarchistische beweging hadden gelezen, of over de matrozen van Kronstadt. Maar dat is nu geschiedenis en dat verklaart ook waarom de meeste anarchisten die ik ken vrijwel allemaal een soort historici zijn.
Ik vraag aan mijn werkstukkenmakers waar hun consternatie over mijn generatie met beroepsrevolutionairen vandaan komt. Hoe kom je op het idee om revolutie te willen? Het is toch heerlijk om te leven in een land waar de Ipads voor het opscheppen liggen, waar het 'crisis' heet als zeven of acht procent van de mensen werkloos is? Ja, vul ik dan aan: hoe kunnen jongeren aan revolutie denken als een van hun belangrijkste problemen is dat ze te dik worden? O ja, wij zijn de 'Verslaafde Consumenten van morgen', waar jullie al bij het Lieverdje voor hebben gewaarschuwd, hoor ik wel eens als wijs commentaar van de werkstukkenschrijvers.
In de Amstelbrouwerij werkte ik om het geld voor een schrijfmachine te verdienen. Van de anarchisten had ik geleerd dat de arbeidersklasse de revolutie brengen zou. Maar toen ik mijn nieuwe collega's vroeg hoe zij het zouden vinden hun geld thuis gestuurd te krijgen zonder ervoor te hoeven arbeiden, stelde hun antwoord me teleur. Zij zouden hun werk, hun levenszin, missen… Met het proletariaat maken we geen revolutie, concludeerde ik. We hebben daarvoor iets anders nodig: het provotariaat. De massa van opstandige jongeren, dat voor geen relletje terugdeinst.

Ja, wie wil er nog revolutie? Toen al wilde de Nederlandse arbeidersklasse dat niet. Ik herinner me een discussie in *Buiten de perken* in 1965, waarin redacteur Ger Harmsen ons fel beschuldigde van verraad en arrogantie tegenover de arbeidersklasse , terwijl Rudolf de Jong toen nog begrip voor zijn standpunt had. Maar wie vandaag zegt dat de arbeidersklasse niet meer revolutionair is moet zich eerst nog verweren tegen de vraag of de arbeidersklasse in Nederland wel bestáát.

Sterker nog, is er nog wel een revolutionair provotariaat? Leeft 'het slaghoedje van de revolutie', zoals ik het toen noemde, nog? Die anonieme menigte van subversieve elementen, economisch ongebonden jongeren met een opstandige mentaliteit? Die zou, als gevolg van de toenemende vrije tijd, toch steeds groter worden?

3

Wij verwachten niet dat wij de winnaars zullen zijn, maar de kans om nog eenmaal klappen uit te delen zullen wij ons niet laten ontgaan. Het is niet de hoop, maar de wanhoop die de revolutie maakt, schreef ik in *Provo* 1.

En toch hebben wij veel meer bereikt dan ik toen verwachtte. Meer democratie, meer milieubesef.

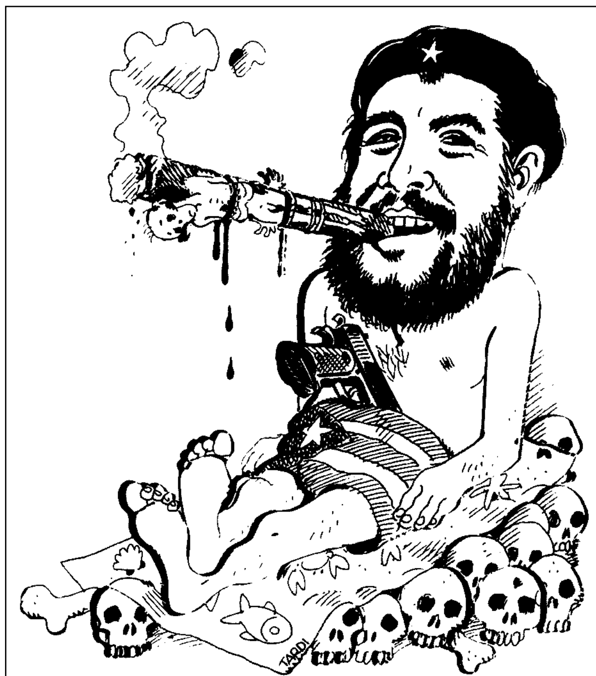
Valt er nu nog te demonstreren tegen de inbeslagname van subversieve krantjes, omdat er bijvoorbeeld een klappertje in geplakt is, zoals in het eerste nummer van *Provo*? Nee, want in de wereldranglijst van landen qua persvrijheid staat Nederland op de tweede plaats. Er is mede door de invloed van de anarchistische beweging in de jaren zestig en zeventig echt wel wat verbeterd in Nederland. En onaangekondigd happenen bij het Lieverdje kan. Ik heb zelf, bij een verkiezingscampagne, de proef op de som genomen. Weliswaar is het nog steeds niet gemakkelijk om op de Dam te protesteren tegen de erfopvolging in het koningschap en is er onlangs een meisje door de politie in Utrecht opgepakt omdat zij met een beschaafde kreet op een beschaafd stuk karton Nederland er op attent wilde maken dat wij in 2013 leven, maar toch voelt het provotariaat nu weinig aanleiding om zijn energie te ontladen in protesten tegen een gebrek aan vrijheid.

Het is waar dat de subversieve inslag van hedendaagse jongeren zwaar gebonden wordt. Terwijl wij vroeger waarschuwden om niet verslaafd te raken aan ijskasten, elektrische slagroomkloppers en auto's is daar nu geen beginnen meer aan. De smartphones, merkkleding en plasma-tv's vliegen hen om de oren en ogen. Actie voeren, actie voor maatschappelijke, laat staan politieke verandering is een zeldzaamheid. Als ik in de trein zit hoor je de jongeren niet telefoneren over acties.

Toch is het zo dat wanneer er sprake is van opstand in de wereld, het meestal komt van de kant van de minder gebonden jongeren. Je zag het in de Arabische lente. En degenen die nu in Egypte het verzet volhouden zijn ook weer de opstandige jongeren, duizendkoppig op de pleinen. Je zag het bij de band Pussy Riot, tegen het rechts-extremistische bewind van Poetin.

4

Beroepsrevolutionair, kan je dat nog worden? Niet dat het toen gewoon was, maar het was binnen de kringen van provo's, kabouters en andere linkse mensen iets waar opwinding van uitging en daarom was ik het graag. Een beroepsrevolutionair ontleende zijn aan-

zien niet alleen aan het houden van vlammende redevoeringen, opruiende artikelen en het bijeenroepen van demonstraties en happenings. Er hoorde bij dat je van tijd tot tijd in de gevangenis zat, vanwege het organiseren van verboden bijeenkomsten of het opruien tot subversief gedrag. Bijvoorbeeld omdat je bij wijze van happening op straat krenten uitgedeeld had. Of omdat je met een blanco spandoek op straat gelopen had, terwijl demonstreren nu eenmaal verboden was. Of omdat je een rookbom naar de koets van een trouwende prinses geworpen had.
In 2003 heeft de koningin mij een onderscheiding aangeboden voor mijn inzet voor de democratie. Collega-leden van de Provinciale Staten (van Noord Holland) legden me uit dat ik dat niet moest weigeren, maar moest zien als een teken van maatschappelijke waardering en dat het me nog goed van pas zou kunnen komen. Inderdaad, toen ik de laatste jaren tot de ontdekking kwam dat de Nederlandse staat een geheime dienst heeft die mij ter verdediging van de democratische rechtsorde dertig jaar gevolgd heeft, kon ik met die medaille op mijn trui gespeld de rechter haarfijn duidelijk maken dat ik nooit een gevaar voor de democratie was geweest en dus recht op teruggave van alle geheime rapporten had. Niet dat ik ze allemaal kreeg, maar toch wel ongeveer vijftienhonderd stuks. Dus er zit toch iets in, als je je er op toelegt creatief om te gaan met de bestaande orde in plaats van die

streng en totaal af te wijzen. Ik heb daardoor in samenwerking met de AIVD een gedocumenteerd boek over het anarchisme in de jaren zestig tot negentig kunnen schrijven (*Diepvriesfiguur*).
Ik heb meermalen in het Huis van Bewaring aan het Amsterdamse Leidseplein gezeten. Daar kon ik bijlezen en zaterdagsavonds laat was er altijd een happening. Het voordeel was dat wanneer je weer op straat stond, je met vrijheidsgeluk naar de voorbijgangers en naar tramlijn 10 kon staren. Een beroepsrevolutionair ging dan echter onmiddellijk weer aan het werk. Het volgende nummer van *Provo* moest uit, er moesten krenten worden uitgedeeld of er moest een concilie worden bijeengeroepen voor het internationale provotariaat. Tegenwoordig komen wij anarchisten in Nederland amper in de gevangenis.

5

Europa als federatie van staten is niet iets wat door anarchisten hoog in de vaandel gevoerd wordt. Is dat terecht? De beste van onze anarchistische voorouders hebben vanuit Nederland al sinds de jaren dertig actie gevoerd om hun vervolgde broeders en zusters in Duitsland en Spanje te helpen uit de strafkampen te blijven. Dus de gedachte dat de volkeren zich verenigen moeten is het anarchisme niet vreemd. Waarom dan niet in Europa? Vermoedelijk zit de weerstand van anarchisten tegen de Europese Unie in het feit dat het een verbond van staten is, jawel van kapitalistische staten. Maar dat neemt niet weg dat de Europese landen in verhouding tot de rest van de wereld een bolwerk van mensenrechten zijn. Niet voor niets is het Europese Gerechtshof voor Russische activisten tegenwoordig nog een van de weinige begaanbare toevluchtsoorden. Zou dat dan, met de Europese Unie, moeten verdwijnen? Terwijl dat gerechtshof nu juist het begin van een internationale rechtsorde op een planeet van willekeur en dictatoriaal onrecht vertegenwoordigt?
Natuurlijk moet Europa groener, socialer en rechtvaardiger worden, maar de ontbinding van de Europese Unie zou een ramp zijn. Een ramp voor de vrede, voor het oplossend vermogen van de politiek en het zou een triomf zijn van het heroplevend nationalisme.
Natuurlijk is het kapitalisme ontspoord. Natuurlijk is het een godvergeten schande dat een wanbestuurder van SNS Reaal er met een bonus van 13 miljoen vandaan kan gaan. Dat neemt niet weg dat wij in de praktijk met een vorm van kapitalisme moeten leven, ook al zal dat veel zwaarder aan wettelijke banden moeten worden gelegd.
Anarchisme is mooi, maar prachtiger is het als we erin slagen om de keiharde werkelijkheid op belangrijke onderdelen aan te passen aan dat ideaal. Dat is de kunst. Zonder de positieve elementen die er in de bestaande orde zitten te verwerpen.

Met het anarchisme praktisch iets te kunnen doen in het hier en nu, dat is de kunst van het leven. Want de harde kern van het anarchisme, dat is het zelfstandige individu in een vrije samenleving, moet veel beter verwezenlijkt worden. Dat was een halve eeuw geleden zo en daar zullen we nog minstens een halve eeuw voor moeten vechten. En eigenlijk hebben we daar zeker ook mensen voor nodig die zich beroepsmatig aan de lieverevolutie wijden, ja *beroepsanarchisten*.

ANARCHIE EN VRIJHEID*

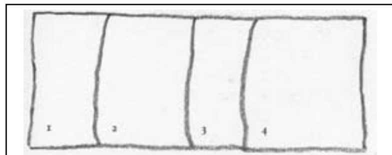
Weia Reinboud

Als je schrijft wil je gelezen worden. Als de oplage van je schrijfsels je niet bevalt probeer je je verhaal in net andere bewoordingen te gieten in de hoop dat het dan wel opgepikt wordt. Schrijven over anarchie is niet iets om te doen als je kickt op hoge oplagecijfers; de AS *heeft daar ook mee te maken. Ik heb ooit aan de drukpers gestaan en wij drukten eind jaren zeventig* de Vrije, *dat was een oplage van 2500, kom daar nu eens om!*
We hebben ondermeer te maken met ontlezing. Publiceerde je dertig jaar geleden een feministisch boek dan vlogen er in een mum duizend weg. Maar nu, als mensen anarchistisch worden, hetgeen gelukkig nog steeds gebeurt, gaan ze dan een grote stapel boeken doorwerken? Of zappen ze wat langs wiki's en blogs?

Dat hoeft overigens niet erg te zijn, in de kern is anarchisme een eenvoudig verhaal, al rijst direct de vraag wat het dan precíes behelst. In de burgerlijke pers staat 'anarchie' meestal voor iets erg slechts, het is nog net geen terreur, maar veel scheelt het niet. Gek genoeg worden in diezelfde pers bijvoorbeeld kunstenaars wel 'anarchist' genoemd en daar wordt dan iets positiefs mee bedoeld. Hoe zit dat?
Het lastige van het begrip 'anarchie' is dat het zegt wat je niet wilt: geen archie, niet heersen. In positieve pendanten van het verhaal gaat het direct over vrijheid, maar ook dat is bepaald geen simpel begrip en misverstanden liggen voortdurend op de loer. Wanneer er misverstanden rijzen kun je daar op verschillende manieren op reageren. Eentje is dat je je best doet om heel nauwkeurig aan te geven wat je onder 'vrijheid' verstaat. Dat kan nooit kwaad, maar wat doe je dan in een discussie met iemand die het begrip anders invult? Het zou goed kunnen verlopen, maar voorwaarde is dan dat de ander jouw invulling van 'vrijheid' gebruikt als jij iets zegt en dat jij het omgekeerde doet. In de praktijk echter zie je eerder loopgraven ontstaan, 'wat jij vrijheid noemt is helemaal geen vrijheid' (als wij libertairen het over liberalen hebben) of 'dat is een naïef begrip "vrijheid", dat strookt niet met de aard van de mens' (als liberalen het over libertairen hebben).
In mijn boek *Welke vrijheid* heb ik juist niet de weg van de nauwkeurige definiëring van 'vrijheid' genomen. Een heel andere aanpak is namelijk om het woord superbreed op te vatten, een containerbegrip te maken waar alle opvattingen over vrijheid in opgenomen zijn. Daarna kan je binnen dat veld nadere grenzen aangeven, onderverdelingen dus. Het plaatje op de volgende bladzijde geeft het hele veld van alle vrijheden die mensen kunnen nemen, het loopt van uiterst hufterig naar allersociaalst. Ik heb vier deelverzamelingen aangegeven in dit continuüm, waarbij het me gaat om de redeneringen die impliciet of expliciet achter gedragingen zitten.
Wat iedereen die vrijheid aanprijst vergeet, is dat ook een koperdief vrijheid zit uit te leven, die neemt de vrijheid om

---

*Tekst van een lezing op de jubileumbijeenkomst van *de AS* op 15 februari 2013 in Amsterdam.

te gaan stelen. Het linkervakje van mijn afbeelding bevat al dergelijke vrijheden die direct bij anderen ellende veroorzaken. Het volgende vakje bevat die vrijheden die weliswaar ellende veroorzaken, maar waarbij er op een of andere manier voor gezorgd wordt dat de ellende niet te zien is. Hardcore kapitalisme is er een voorbeeld van, aan de ene kant mooie verhalen over marktwerking, rendementen, economische groei, maar intussen wordt ook een miljard hongerigen geproduceerd – de door de Nederlandse economie geproduceerde hongerigen wonen ver voorbij de Nederlandse grens, die zien we niet en tellen we niet mee.

Ter illustratie kun je kijken naar wat je met een verjaardagstaart kunt doen. Je kunt er eentje stelen (eerste vakje). Je kunt een taart voor te weinig loon laten maken in een lagelonenland (vakje twee). Zit je op een feestje met een taart, dan kun je die expres in te weinig stukjes verdelen, maar degenen die geen taart krijgen geef je oud brood zodat ze zeker niet verhongeren. Dat is vakje drie: je erkent de ellende die jouw vrijheden bij anderen veroorzaken, maar je voegt er wel een correctie aan toe. Minimumloon, uitkeringen, ontwikkelingshulp, daar zit allemaal zo'n soort droogbroodredenering achter.

Wat je uiteraard ook met een taart kunt doen is eerlijk verdelen (vierde vakje). Interessant is dat bij een echte verjaardagstaart zowat iedereen eerlijk verdelen voor de hand vindt liggen, maar gaat het om de economie als geheel dan zijn de eerlijkdelers nogal in de minderheid. De harde kapitalist zit in het tweede vakje en is zelfs op zoek naar mazen in de wet om ook iets in het eerste vakje te kunnen rommelen. Heeft zo iemand het over vrijheid, dan wordt daar maar een klein stukje van het hele veld mee bedoeld. De sociaaldemocratische ideologie bevat veel uit het derde vakje, intussen het tweede vakje meestal niet afzwerend. De anarchisten zitten in het vierde vakje en worden door de anderen afgedaan als utopistische naïevelingen, ook al willen ze alleen maar met de hele economie doen wat een beschaafd mens altijd al met een taart deed.

Na een praatje over dit onderwerp werd me eens de vraag gesteld of je dit soort kwalitatieve redeneringen ook op vervoer zou kunnen toepassen. Natuurlijk. Overal zitten impliciete gedachtegangen achter. De fiets zit natuurlijk in het vierde vakje, het idee openbaar vervoer ook. Maar de bus en de trein stoten wel CO^2 uit en dat is toch echt het tweede vakje: de ellende wordt onzichtbaar gemaakt, wordt naar de toekomst geschoven in de vorm van klimaatverandering. (Geluidshinder is trouwens directe ellende: vakje een.) Er bestaat wel bosaanplant als CO^2-compensatiemethode, maar de aarde is te klein om alles te kunnen compenseren… Het gebruik van vliegtuig en auto door de anarchist zijn dus vrijheden die op een abstract kwalitatief niveau eerder vergelijkbaar zijn met kapitalisme dan met eerlijk delen.

ANDRÉ GORZ ALS CRITICUS VAN DE KAPITALISTISCHE ARBEIDSIDEOLOGIE*

Roger Jacobs

*In 2007 stapte de Franse journalist en filosoof André Gorz (1923-2007) samen met zijn levensgezellin uit het leven. De 83-jarige Dorine leed reeds jaren aan een slepende ziekte maar ouderdom en toenemende fysieke en psychische aftakeling deden beiden dat najaar besluiten om over te gaan tot hun weloverwogen daad. Reeds in de lente van datzelfde jaar had Gorz een literair testament opgesteld, gericht aan zijn uitgever, waarin hij de essays en de interviews opsomt die hij na zijn dood in een aparte publicatie heruitgegeven wilde zien (*Ecologica*, Ed. Galilée, Paris, 2008).*
Toonaangevende Westerse kwaliteitsmedia noemden hem in hun overlijdensberichten één van de belangrijkste sociaal-theoretische denkers van de twintigste eeuw, waarbij hij op één lijn werd gesteld met libertaire socialisten als Herbert Marcuse en Daniel Guérin. Niet toevallig allemaal figuren die als inspiratiebronnen fungeerden voor de mei '68 beweging, maar die na de jaren zeventig in de vergetelheid raakten.

Gorz was geen anarchist. In zijn boek *Capitalism, Socialism, Ecology* (1991, p. 43 e.v.) verwijst hij naar de sciencefictionroman *De ontheemde* van Ursula Le Guin (gepubliceerd in 1974) als een aangrijpende beschrijving van de 'verleiding' maar ook van de valstrikken van een zelfbeherende communistische (lees: anarchistische) maatschappij. Binnen het anarchistische vrijheids- en gelijkheidsstreven is er geen enkele rol weggelegd voor de staat. Gorz daarentegen leidt de bestaansreden van een (minimale) staat af uit de noodzaak van een 'markt' die de mensen dwingt tot economisch rationeel gedrag, dat wil zeggen: een maximale efficiëntie in de aanwending van de productiefactoren.
De staat is er nodig om die marktkrachten onder controle te houden en ten dienste te stellen van maatschappelijke en culturele doelstellingen. In tegenstelling tot de sociaaldemocratie impliceert dit voor Gorz dat de staat niet enkel als economische stuurman moet optreden maar ook dat die garant staat voor een sterke 'sociale leefwereld' bestaande uit zelf georganiseerde, vrijwillige samenwerkingsverbanden van burgers en niet -gecommodificeerde en niet-gemonetariseerde sociale relaties.

De maatschappelijke controle over de markten zou dan in laatste instantie uitgeoefend kunnen worden door de burgers zelf en niet enkel door openbare administraties die de neiging hebben om uit te groeien tot dode gewichten. Waarbij het gepast is de coherentie van dit politieke project te bevragen (zoals Murray Bookchin dat reeds in 1980 deed): kan een minimale overheid garant staan voor een maatschappelijk weefsel dat sterk genoeg is om op zijn beurt een doorgeschoten wildgroei van markt en staat te voorkomen?

*Tekst van een lezing op de jubileumbijeenkomst van *de AS* op 15 februari 2013 in Amsterdam.

EXISTENTIALIST

André Gorz was het pseudoniem van Gerhardt Hirsch die in 1923 in Wenen geboren wordt uit een verstandshuwelijk tussen een bescheiden joodse houthandelaar en een ambitieuze Oostenrijkse. De jonge Gerhardt kent een traumatische jeugd. Hij groeit op in een klimaat van toenemende verrechtsing en antisemitisme. Dat zorgt voor spanningen in het gemengde huwelijk waarbij de ouders beslissen, in het belang van hun twee kinderen, apart te gaan wonen. Op school blijven zijn leraren en medeleerlingen hem echter vastpinnen op zijn joodse afkomst en thuis eist zijn bezitterige moeder hem volledig voor zich op. Zijn zelfvertrouwen heeft er zwaar onder te lijden.

In 1939 (na de 'Anschluss' door nazi-Duitsland) neemt zijn moeder het wijze besluit haar enige zoon naar een Zwitsers internaat te sturen. Daardoor ontsnapt André aan de verplichte dienstplicht in de Duitse Wehrmacht en misschien ook wel aan een vroegtijdige dood. Weer onder druk van zijn moeder begint hij na de middelbare school aan ingenieursstudies, alhoewel scheikunde (zijn hoofdvak) hem nauwelijks interesseert. Later zou hij zijn Zwitserse studententijd omschrijven als een periode van 'innerlijke ballingschap': uiterlijk voldeed hij aan de verwachtingen van zijn moeder en leerkrachten maar in zijn 'diepe binnenste' was hij steeds op zoek naar een 'waarachtig bestaan'.
Twee gebeurtenissen zouden hem daarbij helpen. Na de beëindiging van de oorlog en met het ingenieursdiploma in de hand beslist André niet terug te keren naar zijn geboorteland. Niet lang daarna ontmoet hij in Lausanne Doreen, een Britse au pair waarmee hij onmiddellijk een zielsverwantschap voelt: twee verweesde buitenstaanders met een ongewisse toekomst in een vreemd gastland. Zijn relatie met Doreen/Dorine stelt hem in staat om de trauma's van zijn jeugd van zich af te schudden en herboren te worden als een nieuwe, ditmaal authentieke mens. In Lausanne heeft hij ook een korte persoonlijke ontmoeting met Jean-Paul Sartre (1905-1980), de succesvolle auteur van *L'Etre et le Néant* en één van de grondleggers van het existentialisme.
Deze populaire naoorlogse filosofie stelde dat mensen, in tegenstelling tot dingen, ertoe veroordeeld zijn 'vrij' te zijn. Slechts dat vrij gekozen, authentieke leven is het waard is om geleefd te worden. Het existentialisme voorzag André van het filosofische instrumentarium om retrospectief af te rekenen met de disciplinerende en vervreemdende druk die de buitenwereld (moeder, leerkrachten) op hem uitgeoefend had.
Samen met Dorine wijkt Gorz in 1949 uit naar Parijs, waar hij opgenomen wordt in de intieme kring van Sartre-volgelingen. Het is ook Sartre die een lang en opmerkelijk voorwoord schrijft bij Gorz' eerste succesvolle publicatie *Le traître* (1958), een soort existentialistische analyse van zijn jeugdige zoektocht naar zingeving en identiteit. Hoe 'Hij' (= het resultaat van maatschappelijke verwachtingen) erin slaagt zijn chaotisch innerlijk leven op orde te stellen om herboren te worden als een 'Ik' met een nieuwe naam: de vervreemde Gerhardt Hirsch die zich ontpopt tot de authentieke André Gorz! Deze nieuwe André Gorz voelt zich ook sterk genoeg om in de jaren zeventig afstand te nemen van zijn oude leermeester Sartre die hij verwijt zich op sleeptouw te laten nemen door een extremistisch maoïsme.

LOONARBEID

Uitgangspunt van Gorz' sociale filosofie is een welbepaald mensbeeld. Hij vat de mens op als een in wezen subversief subject dat weigert zich te schikken naar de rolpatronen en verwachtingen die 'het systeem', de maatschappelijke megamachine, voor ons in petto houdt. Slaagt desondanks dat disciplineringsproces dan nemen we de identiteit aan van een Andere die anders is dan we vanuit onszelf zouden willen zijn. We verraden onze authenticiteit en enten ons denken en doen op de verzelfstandigde systeemlogica. Wie zijn authenticiteit opgeeft verzaakt tevens aan het echte morele en politieke handelen.
Deze antropologie vond zijn voedingsbodem in het grote trauma van zijn jeugd toen zovele 'normale' maar wel gezagsgetrouwe Oostenrijkse burgers hun maatschappelijke onschuld verloren door zich neer te leggen bij en soms actief mee te werken aan de spelregels en praktijken van een barbaars regime (wat Hannah Arendt later de 'banaliteit van het kwaad' zou noemen).

Sartres synthese van existentialisme en marxisme, culminerend in diens *Critique de la raison dialectique* (1960), stelde Gorz in staat om zijn subversieve antropologie te verbinden met de kapitalismekritiek van (de jonge) Marx. Dat kapitalisme is immers gebaseerd op vervreemdende loonarbeid, tijd die men verkoopt om dingen te doen die men vanuit zichzelf nooit zou willen doen (niet-authenticiteit wordt nu vertaald in 'vervreemding').
Daarom zet de marxistische Gorz de arbeiders ertoe aan om zich zowel te bevrijden *van* de arbeid als *in* de arbeid. 'Van de arbeid' omdat 'arbeid' volgens Marx in de sfeer van de noodzaak thuis hoort waarin volle zelfontplooiing in laatste instantie toch niet mogelijk is. Vandaar dat arbeiders moeten strijden voor arbeidsduurvermindering en dus ook voor meer vrije tijd voor 'zelfverheffing'. Maar ook 'in de arbeid' omdat de 'geassocieerde producenten' in staat zijn om hun stofwisselingsproces met de natuur op een meer rationele manier te regelen dan dat gebeurt onder het kapitalistische regime van privaat winstbejag.
Vandaar dat de arbeiders tevens moeten strijden voor 'zelfbeheer' (in het Frans: 'autogestion') wat een kernthema zou worden van Gorz' politieke boeken uit de jaren zestig. Hieraan ontleende Gorz zijn faam als theoreticus van Nieuw Links met zijn nadruk op echte volksmacht van onderop.

Twee belangrijke opmerkingen zijn hier op hun plaats. Eerst en vooral mogen we Gorz' strijd voor de bevrijding van de arbeid niet gelijk stellen met een soort 'recht op luiheid' in de zin van een passief consumentisme. Arbeid moet daarentegen teruggedrongen worden om ons vrij te maken voor verrijkende zelfbepaalde of autonome activiteiten die een doel op zichzelf vormen of samenvallen met het leven als dusdanig. Vervolgens zal de 'bevrijding van de arbeid' als streefdoel nooit volledig gerealiseerd kunnen worden. We leven nu eenmaal in een zeer complex systeem waarin het economische (arbeidsverdeling, markt) en het politieke proces (centralisme, vertegenwoordiging) steeds elementen van vervreemding zullen bevatten. Vandaar ook Gorz' kritiek op 'communisme' en 'anarchisme' als zijnde illusoire utopieën omdat ze beide beweren de formule van een zo goed als ideale wereld op zak te hebben!

SOORTEN VAN ARBEID

Met het ontstaan van het industriële kapitalisme werd voor het eerst in de geschiedenis arbeid met een puur economisch doel de voornaamste menselijke activiteit. In de pre-moderne tijd was arbeid steeds verstrengeld geweest met het leven als dusdanig en bestond er geen aparte economische ruimte (en dus ook geen economische wetenschap). Met het kapitalisme ontstond nu echter ook de arbeidsideologie: arbeid adelt, leidt tot persoonlijk succes en geluk en tot collectieve welvaart. Wie niet arbeidt daarentegen schaadt zichzelf en de samenleving en dient de gevolgen daarvan te dragen. Ook de huidige crisis wordt voor een goed deel geweten aan een ontbrekend arbeidsethos: er dient meer, langer en intensiever gewerkt te worden. Wie daarvoor de handen uit de mouwen wil steken zal beloond worden, de werkonwilligen en lijntrekkers daarentegen dienen met de gepaste middelen tot arbeidsinzet gedwongen te worden.

Gorz stelt echter dat de dynamiek van de maatschappelijke ontwikkeling het gras weggemaaid heeft onder de arbeidsideologie. De band tussen meer en beter is sinds de Derde Industriële Revolutie verbroken: voor heel wat producten en diensten zijn onze behoeften ruimschoots bevredigd. Terwijl een hele reeks behoeften die nog niet bevredigd zijn dat enkel kunnen worden door niet meer, maar enkel door anders, andere zaken of zelfs minder te produceren (denk maar aan onze behoeften aan zuivere lucht, water, ruimte, stilte, schoonheid, tijd en menselijke contacten). Dat was de ecologische basis van zijn politieke theorie.

Deze derde revolutie die in de loop van de jaren tachtig van de vorige eeuw op gang kwam (de digitale omwenteling, maar ook: de robotica en de automatisering en de meer horizontale organisatiemodellen) heeft tot gevolg dat de arbeidsproductiviteit met sprongen vooruitgaat: met in verhouding veel minder arbeid kan er veel meer maatschappelijke rijkdom voortgebracht worden. Met almaar minder arbeid kan er meer geproduceerd worden. Volgens Gorz bevinden we ons daardoor op een cruciaal kruispunt van de geschiedenis: we kunnen het pad van meer beschaving inslaan door het bevrijdende potentieel van het bestaande productieapparaat te realiseren (de bestaande arbeid onder iedereen verdelen opdat ieder minder zou kunnen werken en tegelijk meer en beter leven) ofwel het andere – barbaarse – pad kiezen waarin een volwaardig beloonde job het privilege wordt van een arbeidselite, terwijl de anderen zich tevreden moeten stellen met de kruimels van de tafel.

Vandaar dat er een ideologische oorlog gevoerd wordt tussen de neoconservatieve verdedigers van de arbeidsethiek die een *struggle for survival* op de arbeidsmarkt willen organiseren en de progressieve tegenstanders van de arbeidsideologie die de schaarse arbeid willen herverdelen, zodat iedereen minder zou hoeven werken en meer tijd ter beschikking zou krijgen voor huishoudelijke, zelfbepaalde en autonome arbeid. Gorz maakt immers onderscheid tussen deze drie soorten van arbeid.

- *Arbeid met een economisch oogmerk* wordt geleverd voor het geld dat men ermee verdient. Geld waarmee men de waren kan aankopen die men nodig acht om in zijn levensonderhoud te voorzien. Slechts in tweede instantie wordt dit soort arbeid verricht voor de voldoening die men er eventueel bij on-

dervindt.

• *Huishoudelijke arbeid en arbeid voor zichzelf* worden niet geldelijk beloond en men is er zelf de rechtstreekse en voornaamste begunstigde van. Zo voorziet de huishoudelijke arbeid dag in dag uit in de onmiddellijk noodzakelijke bevrediging van basisbehoeften en levensvoorwaarden: voedsel, hygiëne, het schoon en op orde houden van het huis, het ter wereld brengen en opvoeden van kinderen, enzovoort. Dit soort arbeid wordt nog grotendeels door vrouwen verricht, bovenop hun bijdrage aan de arbeid met een economisch oogmerk.

Omdat de thuisgemeenschap gebaseerd is op het in gemeenschap brengen van de middelen en niet op een boekhoudkundige verrekening van wat iedereen inbrengt, wordt dit soort arbeid niet betaald. Gorz verzet zich ook tegen de feministische stroming die betaling eist van dit soort werk omwille van haar sociaal nut.

Hij gebruikt drie tegenargumenten: (1) het zou niet leiden tot een meer billijke taakverdeling tussen de geslachten; (2) het maakt van huishoudelijke arbeid een arbeid met economisch oogmerk (waarbij dit soort werk gelijkgesteld wordt met het werk van huispersoneel); (3) het privilegieert het maatschappelijke nut dat dit soort arbeid oplevert, terwijl toch het welzijn en de persoonlijke ontplooiing van de gezinsleden centraal zouden moeten staan. Dit gelijkstellen van sociaal nut en persoonlijke ontplooiing en dus de veronachtzaming van het specifieke karakter van de private sfeer is kenmerkend voor een totalitaire maatschappijopvatting.

• *Autonome activiteiten* die een doel op zichzelf zijn en die onderdeel zijn van het leven als dusdanig en die men verricht zonder bijzondere noodzaak. Het betreft alle activiteiten die ervaren worden als ontplooiende, verrijkende, zinvolle bezigheden: artistieke, filosofische, wetenschappelijke, educatieve, sportieve, relationele, communicatieve en sociale activiteiten, wederzijdse hulp, zelfproductie (eigen groenten kweken, je eigen meubeltjes in elkaar timmeren, je eigen kleren naaien, breien).

Al deze activiteiten vereisen 'arbeid' in de zin van lichamelijke of geestelijke inspanning en een methodische aanpak, maar hun zin en beloning halen ze even zeer uit het productieproces zelf als uit het resultaat: zij vallen geheel samen met de tijd van het leven zelf, op voorwaarde natuurlijk dat er voldoende tijd voorhanden is. De autonomie van dergelijke activiteiten – en dus ook de voldoening die men ervan ondervindt – hangt juist af van de mate van tijdsdruk waaronder ze verricht worden en of ze al dan niet in een vrij samenwerkingsverband en een spontane taakverdeling plaats vinden.

ZELFBEHEER

In zijn controversiële boek *Afscheid van het proletariaat* (1980) prikt Gorz de 'mythe' door van een revolutionair proletariaat. Hij stelt dat de marxistische theorie over het revolutionaire proletariaat niet gebaseerd is op een empirische studie van klassentegenstellingen maar wel op de religieus geïnspireerde, messianistische geschiedenisfilosofie van Hegel. Marx' filosofie wil aantonen dat de zin van de geschiedenis er in bestaat om de universele klasse van het proletariaat te doen opkomen, die als missie heeft om de hele maatschappij te emanciperen. Die revolutionaire missie waarover Marx het had bestond echter louter in zijn eigen hoofd. Het feitelijke proletariaat is, met uitzondering van een kort

intermezzo, nooit in staat geweest om die missie te volbrengen.
Het intermezzo werd gevormd door de opkomst van polyvalente en technisch geschoolde vakarbeiders in de tweede helft van de negentiende eeuw. Omwille van zijn weten en kunnen meende de vakarbeider aanspraak te kunnen maken op de macht in de fabriek: meesters en bezitters waren in zijn ogen overbodige parasieten. Zijn 'politieke' instelling was dan ook spontaan anarcho-syndicalistisch: 'de fabriek aan de arbeiders' (zelfbeheer). Marx had gedacht dat deze vakarbeiders de toekomst zouden zijn van de arbeidersklasse. Hij bleek zich te vergissen.
Gorz schreef in 1980: 'De opkomst van de geschoolde arbeiders, hun macht in de fabriek en hun anarcho-syndicalistisch toekomstbeeld zijn achteraf bezien slechts een intermezzo geweest, dat eerst het taylorisme, vervolgens de 'wetenschappelijke organisatie van de arbeid' (de rationalisering dus) en tenslotte de informatica en robotica afgesloten hebben'. De plaats van de geschoolde arbeiders werd ingenomen door arbeiders aan de lopende band, de Fordistische 'massa-arbeider', die onverschillig staat tegenover de inhoud van zijn werk en enkel geïnteresseerd is in zijn loon op het eind van de maand.
Deze arbeiders konden best heel strijdbaar zijn, zoals de intensieve stakingscyclus van de periode 1968-1973 liet zien, niet met het oog op de overname van de fabrieken in arbeiderszelfbeheer maar wel voor 'meer loon en minder werk' en voor een herverdelende en 'zorgende' overheid.
De ontwikkelingen van het kapitalisme sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben het belang van loonarbeid in het productieproces echter sterk teruggedrongen (later verwijst Gorz in dit verband ook naar Jeremy Rifkins *The end of work* (1996)). Het wordt voor de mensen mogelijk om zich te bevrijden van de dictatuur van de economische en commerciële rationaliteit. Binnen een kapitalistische context zal die emancipatorische mogelijkheid echter nooit automatisch gerealiseerd worden. Hij rekent daarbij vooral op de sociale creativiteit van de nieuwe sociale bewegingen die actief zijn in de sfeer van de huishoudelijke en autonome activiteiten.
Dit dient te gebeuren in een solidaire samenwerking met de vakbonden die tegelijk moeten strijden voor een arbeidsduurvermindering zonder loonverlies (vanaf 1996 toont Gorz zich voorstander van een universeel, toereikend en onvoorwaardelijk basisinkomen) én voor een humanisering en verrijking van het bestaande arbeidsproces (dat echter nooit een arbeidsparadijs zal worden).
Onze ontplooiing en voldoening zullen we daarom in eerste instantie moeten nastreven in het 'zelfbeheer van het leven', eerder dan in de vroegere anarcho-syndicalistische politiek van zelfbeheer in de productiesfeer. Maar, waarschuwt Gorz ons: 'Niets garandeert echter dat die prioriteiten eerder in de richting zullen gaan van persoonlijke emancipatie en autonomie dan van een versterkte overheersing en controle. Hoe de huidige veranderingen zullen evolueren en in welke zin blijft vooralsnog onzeker. Dat zal de inzet blijven van toekomstige conflicten en sociale bewegingen'!
Een mooi overzicht van Gorz' politieke theorie wordt gegeven in de verzamelbundel van André Gorz: *De markt voorbij. Voor een hedendaagse politieke ecologie*; Socialisme 21 & Oikos, Leuven, 2011 (www.socialisme21.be of www.oikos.be).

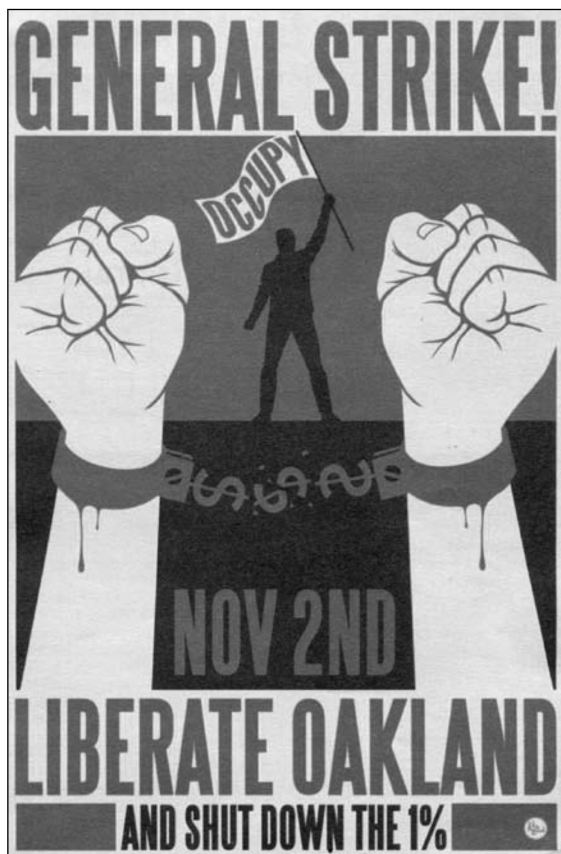
JAARKRONIEK VAN DE ANARCHIE (2012)

Van 8 tot 12 augustus vond in Saint-Imier de grote internationale anarchistische bijeenkomst plaats, waar een kleine drieduizend kameraden van allerlei herkomst elkaar konden ontmoeten, gegevens uitwisselen en workshops of congressen konden bezoeken. In ieder geval hield de Internationale van Anarchistische Federaties er haar congres, omdat het misschien aardig zou zijn om de beweging te laten samensmelten en verbreden. Dat was althans het streven, maar dat is niet gelukt. De congresarbeid vergde daarvoor teveel isolatie, en bovendien slaagde ook het congres zelf slechts gedeeltelijk omdat andere evenementen van de bijeenkomst en interne verwikkelingen het congres verstoorden. We moesten op de huidige wereld reageren, maar ook inlichtingen zien te krijgen, wat vergde dat we constant op meerdere plaatsen tegelijk moesten zijn. Maar St.Imier was wel geslaagd en dient als inspiratie voor toekomstige bijeenkomsten. Een volgende wordt de komende zomer gehouden in Oaxaca in Mexico: inderdaad, onder de Zapatistas. Misschien dat we daarvan in Nederland snel bericht zullen krijgen.

Intussen is het secretariaat van de Internationale bezig een internationale bijeenkomst te organiseren van anarchisten rond de Middellandse Zee, zodat er onderling contact bestaat tussen de jonge bewegingen op de Balkan, in Griekenland, de pas ontstane bewegingen in Egypte en Tunesië en de Israëlische *Anarchists against the Wall*. Vanuit Zwitserland, dat zich bij het Forum van Duitse Anarchisten heeft aangesloten, is een Turkse sectie actief, die in Saint-Imier een spectaculair initiatief heeft genomen: sprekers van een mantelorganisatie van de van oorsprong marxistische Koerdische PKK, de FEKAR, hebben in Saint-Imier voor 1500 toehoorders urenlang anarchistische propaganda gevoerd, het marxisme afgezworen en verteld dat in de bevrijde Koerdische gebieden in Syrië op het platteland communes zijn gevormd.
Nu is federalisme van onderop althans op papier het enige project dat kan leiden tot eenheid van een Koerdische beweging in Turkije en Iran. Nationalistische Koerden uit Irak en Iran staan elkaar naar het leven, zeker na de Iraaks-Iraanse oorlog. Is dat nu opportunisme van de al vele jaren in gevangenschap levende PKK-leider Öcalan? In zijn *Prison writings* – een historische analyse over de kansen voor revolutie in het Midden-Oosten – verwijst hij naar Gramsci en Murray Bookchin en roept hij op tot radicaal democratisch verzet tegen het autoritaire stelsel van koningen dat al vanaf de Sumeriërs de geschiedenis van het Midden-Oosten heeft gekenmerkt, óf is er in de PKK een anarchistische kracht actief, die zich sterk maakt tegen het feodalisme en voor vrouwenemancipatie? We zijn er nog niet uit.
Wel is het een feit dat de Turkse regering niet alleen op Koerden jaagt, maar ook op antimilitaristen en anarchisten. Een oproep tot een 1-mei demonstratie in Ankara leidde tot massa-arrestaties en mensen werden van hun bed gelicht om eindeloos te wachten op processen. En de vrije gemeenschappen in Syrië? We moeten er rekening mee houden dat ze intussen herhaalde malen door Assad met clusterbommen zijn bestookt.
Er kwamen ook Tunesiërs met slecht nieuws. De federalistische massabeweging, die zich tegen de staat zou keren en plaatselijke comités tot bescherming van de revolutie hadden gevormd, bleek geen stand te houden tegen de propaganda van de 'gematigd islamitische' Ennahda-partij. Er circuleren zelfs berichten dat dergelijke comités nu zelfs als propaganda voor deze partij functioneren om te ageren tegen de vakbond UGTT en daarmee dus niet meer de basisbewegingen zijn waarop wij als anarchisten hadden gehoopt. Zeker, de top van de UGTT heeft als een corporatistisch regeringsorgaan aan tafel gezeten met de verdreven dictator Ben Ali, maar de basis in de regio wist wel degelijk stakingen te organiseren en bewegingen op gang te brengen, die zich tegen de top keerden. Nu zijn beide elkaars concurrenten en mag de Ennahda als een moderne Abraham

Kuiper de antithese prediken van gelovigen tegen goddelozen. Elke arbeidersbeweging wordt nu als atheïstisch vervloekt. En daarmee dreigt vervolging voor wie de sociale strijd wil organiseren.
Dergelijke tegenstrijdigheden komen ook in Egypte aan het licht, maar hier zijn ze duidelijker, omdat de Moslim Broederschap minder discreet opereert. Opnieuw wordt het Tahrirplein bezet, maar of er nog sprake van onderlinge solidariteit is met perspectieven voor een andere maatschappij zullen de anarchistische kameraden daar zelf moeten meedelen. Het fenomeen van een permanent tentenkamp lijkt te zijn verdwenen, evenals overal elders: ook in Spanje en in de Verenigde Staten. Maar daar hebben de bewegingen van de Indignados en Occupy andere wegen gevonden. Wat er van Occupy in de diverse landen overblijft, is afhankelijk van de manier waarop die beweging in de samenleving wortel heeft geschoten en zich heeft kunnen omvormen tot een nieuw soort van klassenstrijd. De tenten in de parken en op de pleinen zijn er in ieder geval niet meer.

Ze waren er in het voorjaar in Rusland, totdat Poetin op 7 mei werd verkozen. Onmiddellijk na zijn machtsovername voerde hij de antidemonstratiewet in met zijn boetes van omgerekend duizenden euro's. Maar ook de geheime politie en de rechterlijke macht sloegen toe: de drie jaar dwangarbeid voor leden van de punkgroep Pussy Riot zijn daar een klein voorbeeld van. Poetin had al een 'extremistenwet' ingevoerd die iedere organisatie als zodanig kan veroordelen als ze propaganda voor verzet voert – of het nu gaat om zelfbeheer in een fabriek of een wilde staking. Nu wordt ze zo toegepast dat anarchisten of mensen die protesteren tegen nationaalsocialistische stromingen op basis van een geconstrueerde aangifte van de geheime politie en na het *gebruikelijke* vooronderzoek (zie Solzjenitzins beschrijving in deel I van zijn *Goelagarchipel*) willekeurig kunnen worden veroordeeld.
In Amerika dreigt hetzelfde. In Seattle leidde een 1 mei-betoging tot het ingooien van ruiten van banken en plunderingen. De FBI maakte er een federale zaak van en ging op zoek naar boekwerken en geschriften 'tegen de regering'. Personen die verder niets met het gebeuren in Seatlle te maken hadden werden als *subpoena* getuigen opgeroepen in een geheim proces voor een federale Grand Jury om zichzelf en hun kameraden aan te geven, zonder dat zij daarbij mochten worden geassisteerd door een advocaat. Zo'n 'oproep' gaat gepaard met een inval van de geheime politie, die alles overhoop haalt zoals we dat kennen van de Russische KGB van weleer. De Grand Jurys, oorspronkelijk bedoeld om de burgers tegen ambtsmisbruik van overheden te beschermen, dienen nu als inquisitie om een *autodafe* tegen boeken en kameraden te organiseren. Nu zitten er twee anarchisten gevangen, hetzij gegijzeld, hetzij veroordeeld wegens '*contempt of court*' (minachting voor de rechtbank).
Intussen is dank zij Michael Moore en het Partnership for Civil Justice Fund bekend geworden dat deze actie deel uitmaakt van een groter plan, voortgekomen uit een overleg tussen de Amerikaanse Binnenlandse Veiligheidsdienst (*Domestic Homeland Security*), de FBI, en de banken, die samen een *Domestic Security Alliance Council* hadden gevormd met het doel Occupy Wallstreet aan te pakken als een mogelijk criminele en terroristische organisatie. De banken mogen volgens afspraken in deze raad zelf via de geheime dienst bevelen geven aan alle plaatselijke politiediensten als zij in hun belangen worden bedreigd, zonder dat andere bestuursinstanties zich daarmee hoeven te bemoeien. Onder de te bestrijden terroristen vallen ook burgers die – als opvolgers van Wikileaks – achter geldstromen van de banken en dreigende verrijking komen. Een Nederlands voorbeeld van deze aanpak is de strafvervolging van Joke Kaviaar (die onlangs tot vier maanden werd veroordeeld).
Meer herinneringen aan het Derde Rijk worden opgeroepen in Griekenland. Naast de reeds bekende politierepressie opereert daar

Gouden Dageraad, die streeft naar een raszuivere Griekse maatschappij volgens een aristocratisch leidersbeginsel. Samen met eenheden van de politie, met wie zij dossiers en ideeën uitwisselen, treden zij op tegen vreemdelingen, die ze op straat aftuigen. Zij bezoeken artsen om te zorgen dat die hen geen medische hulp verlenen. Kameraden die met motoren rondgaan om iets te doen tegen dit soort *Kristallnachten* worden door de politie opgepakt, gemarteld en voor onbepaalde tijd vastgehouden. Rond de jaarwisseling zijn vanuit de antiautoritaire beweging oproepen gedaan voor internationale protesten tegen dit toenemende nationaalsocialisme, de roep om terugkeer naar de dictatuur van Metaxas of het kolonelsregime.

Maar zoals boven even aangestipt, daarmee is met name de Occupybeweging in de Verenigde Staten niet verdwenen. Juist de inquisitie versterkt het protest massaal. De Occupybewegingen hebben zich verplaatst van de algemene straatvergaderingen naar de wijken, en de oude coördinatiecontacten voor directe acties die we kennen van UK/USA-Uncut zijn er weer! Zij richten zich tegen banken, huisjesmelkers en supermark-

ten, dus tegen deurwaarders, huisuitzettingen en prijsopdrijvingen. Spectaculair is de beweging vanaf Thanksgiving (22 november), tevens Black Friday, het begin van de Kerstverkoop, die zich tegen de supermarktketen Walmart heeft gericht. In 46 staten werden duizenden demo's en ludieke bezettingsacties gevoerd tegen de sociale werkomstandigheden in de branche. Vooral na de brand van een confectiebedrijf in Bangladesh, waarbij 120 mensen als ratten in de val omkwamen, sloeg dit aan. Occupy richt zich ook tegen fastfoodketens als McDonald's, Burger King, Domino's, Kentucky Fried Chicken, waar vakbonden worden geweerd en met name *organizers* van de SEIU worden buitengesloten. Nu worden er initiatieven genomen zonder vakbonden: *occupiers* komen met vragenlijsten over arbeidsomstandigheden, achtergehouden loon en werkdruk, wat tot spontane stakingen leidt.

Dit soort acties kennen we in Spanje van de anarchosyndicalistische vakorganisatie CNT. Maar ook daar is er kans op meer uitbreiding. Op 15 mei was het een jaar geleden dat de Indignados de straat op kwamen, maar ook hier hadden zij een ander beeld aangenomen. De vroegere kampeerders hadden nu in de wijken hulpcentra gevormd, hulpcentra die *Food not bombs* tot voorbeeld namen, solidariteitsgroepen tegen huisuitzettingen. Zij krijgen de steun van de middenstand en werken soms samen met de CNT of de anarchistische organisatie FAI die hen als bondgenoten zien voor de opbouw van een samenleving zonder staat. Als de grote vakbonden hun landelijke stakingsdagen organiseren, nemen zij initiatieven. Op 15 september namen zij tijdens een demonstratie van honderdduizend personen, bij gelegenheid van de landelijke algemene staking tegen de crisismaatregelen, het initiatief om het parlement te omcirkelen, en ofschoon dit een geweldloze actie was trad de politie extreem gewelddadig op. Algemene stakingen en massademonstraties tegen de bezuinigingen volgden nog op 26 en 29 september, 23 en 29 oktober en 6 en 14 december. Als deze bewegingen samenvallen met de acties van de Indignados zijn er perspectieven voor een tegenmacht.

Vanaf 27 november is ook Slovenië in opstand gekomen. Er was een massabeweging in Ljubljana tegen de corruptie van de regering. Een week later ging er in Malibor 20.000 mensen de straat op om de burgemeester af te zetten. Met name in de provinciesteden is strijd tegen corruptie en hoge lasten. Op 12 december telt men 54 opstanden in 28 steden; meer dan 77.500 mensen zijn de straat op gegaan. De regering heeft 254 mensen opgepakt en houdt ze zonder aanklacht of proces in de gevangenis, 'omdat ze anders weer zouden gaan demonstreren'. Dit soort administratieve arrestaties 'ter bescherming van volk en staat' zijn overigens exemplarisch voor andere Oost-Europese landen. En de Slowenen zijn ook in januari 2013 nog de straat opgegaan, omdat intussen bleek dat zowel de minister-president als de leider van de oppositie grote hoeveelheden niet verantwoord kapitaal op hun privérekening hadden…

We hebben in het afgelopen jaar in congressen geprobeerd een internationale visie te formuleren over het verloop van de te voeren strijd tegen de crisis. Dat mislukte. De uitgangspunten waren al geformuleerd, want die waren sowieso gemeenschappelijk: geen centrale systemen, geen staatssystemen of leiders. Maar de uitwerking is afhankelijk van de sociale situatie per land en per regio, omdat daarop soms verschillend geantwoord moet worden: anders sluit men acties buiten en komen er alleen maar schijntegenstellingen. Het gemeenschappelijke antwoord kan dus alleen een stelsel zijn van uitwisseling van ervaring vanuit elk basisinitiatief op basis van wederzijdse solidariteit.

Er bestaat een Latijns-Amerikaanse anarchistische pers met zeker 69 tijdschriften in de verschillende landen, elk met een eigen website, dat waren er vijftien jaar geleden ongeveer een dozijn. En ook elders rijst deze stroom al meer en meer…

Jan Bervoets

WAS HET EEN FEESTSFEERTJE?

Dubbele boterham met kaas 6

Tussen de ramsjboeken zie ik een fotoboek naar aanleiding van een tentoonstelling over de Maagdenhuisbezetting. Ik heb er tamelijk schampere woorden aan gewijd op mijn weblog maar ik ben wel benieuwd. De kans dat ik er in voorkom is zo goed als nul. Ik was bij de 'buitenwacht' die aan de demonstraties deelnam om het beleg te breken. Ook een hele ervaring maar niet zo Belangrijk natuurlijk als Binnen geweest te zijn, en vooral: een Belangrijk Persoon Binnen te zijn geweest. Ik sla het boek open en kijk in de ogen van M., medestrijdster van later en nog een tijdje buurvrouw. Ik word er door getroffen hoe mooi zij eigenlijk was, iets wat 'toen' niet aan de orde was.

Het is een zeker teken van ouder worden om de schoonheid in de ander, die je destijds niet opmerkte, alsnog te constateren. Als ik achteraf ook nog verliefd had kunnen zijn op de personen op wie ik dat niet was, dan zou het met de revolutie al helemaal niets geworden zijn. U zegt het. Omziend in verwondering constateer ik dat ik maar een keer iets 'gehad' heb met een kameraad, het was niet mijn bedoeling dat het – zoals het toen nog niet heette – een *one night stand* zou zijn, al was liefde natuurlijk burgerlijk- en bezitterigheid.
Ik heb een tweepersoonsactiegroep opgevuld waarbij ik voor mijn gevoel voor spek en bonen meedeed: zij deed het werk en ik kon slechts in bewondering verliefd als klankbord dienen. Als ik ooit zou hebben overwogen de Grote Woorden te uiten dan was mij de moed bij voorbaat ontnomen door een opmerking van haar kant over het geweldsvraagstuk. Geweld in de strijd, dat was zo'n beetje de opvolger van het allang opgeloste Seksuele Vraagstuk, stelde zij apodictisch. Was dit zo? Hoe dan ook, de tweepersoonsactiegroep was bijzonder effectief en toen het niet meer nodig was (ik had inmiddels een vaste vriendin) liet zij alsnog wat persoonlijke belangstelling doorschemeren. Vreemd is dit – ik verwijs naar wat zinnen van Bertus Hendriks in verband met de tentoonstelling die ik in het begin noem:
'We hebben ook enorm veel gelachen. We waren echt geen humorloze zeikerds. Het (=de Maagdenhuisbezetting) had een feestsfeertje dat mei 1968 ook had: n***en en revolutie is ongeveer het zelfde.'
Wonderlijk, maar laat ik als niet-alphamannetje er eens de kanttekening bij plaatsen: Bertus, n***en doe je niet alleen, je doet het met iemand (of godverhoede met meer, kan ook nog). En uit eigen ondervinding kan ik melden dat er niets revolutionairs aan is. Iedere gehaktbal kan dit kunstje uitvoeren. Ik hoef niet de legende over het broodjes smeren in het Maagdenhuis te onderschrijven om mij af te vragen: wat vonden de vrouwen er van? Het zou nog wel eens kunnen tegenvallen. En als de rekening al niet is voorgelegd bij het aanzwellen van de Tweede Golf, dan is zij gepresenteerd door wat toen nog niet de *LGBT* heetten…
Ik denk dat Bertus op een andere manier terugprojecteert. Maar goed, hij zal wel hoofdaap zijn als oud-ASVA-voorzitter, hij is tenslotte ook regelmatig als deskundige op televisie. De revolutie was een ernstige zaak en verliefdheid was maar storend. Helaas.
Aan het eind van de jaren zeventig en van mijn aanwezigheid in koffiebar Roodmerk staat de ontmoeting met een toenmalige bardame met wie ik een allerleukst gesprek had, dat naar mijn beoordeling op wederzijds flirten neerkwam. Zij was teleurgesteld dat ik niet van plan was mee te doen aan de aangekondigde 'anti-metrodemo' van die dag. Maar ik liet niet mijn activisme van het voorbije decennium te grabbel gooien onder het motto 'wij gaan doen wat de hippies niet konden' – de metro tegenhouden – en ja, de gehele demonstratie liet zich als een kudde makke schapen door provocateurs geleiden naar het politiebureau, waar het collectief werd opgesloten. Ik hoop nog steeds dat zij zo wijs is geweest zich niet te laten pakken. Ik heb haar niet meer teruggezien.
André de Raaij

DE AS VIERT JUBILEUM
Sterke Verhalen 13

Op 15 februari 2013 vierde de redactie van *de AS* in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam het veertigjarig bestaan van het blad met een mini-symposium. Er waren lezingen van Rudolf de Jong, Roel van Duijn, Roger Jacobs, Weia Reinboud en ondergetekende. Als intermezzo speelden de Atalanta's free jazz. In de pauze werd gezongen door de Spaanse anarchiste Almudena, begeleid door gitarist Alex, en verzorgde Trias Poetica een optreden. Van het gedeelte voor de pauze heeft een bezoeker opnamen gemaakt, te vinden via de website van *de AS*. Hieronder (bij benadering) de tekst zoals uitgesproken aan het einde van de bijeenkomst door de auteur van deze rubriek.

Aan het slot van deze inspirerende middag, waarin we hebben teruggeblikt en – al of niet *anarchistisch* – commentaar hebben gegeven op de wereld van vandaag, zou ik kort nog de vraag willen opwerpen: bestaat *de AS* nog over veertig jaar? De huidige nestor van de redactie, *Wim de Lobel*, zal dan 125 jaar oud zijn, maar de kans is natuurlijk groter dat onze jongste van nu, *Arie Hazekamp*, op zijn 90ste de nestor zal zijn. Zorgwekkend is wel, dat hij de enige redacteur is die hier vandaag ontbreekt – beterschap, Arie!

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw schreef ik voor *de Haagse Post* bijna een decennium lang wekelijks een rubriek vol over de *actiepers*. Dat ging over de stroom van alternatieve media die toen niet alleen een factor honderd groter was dan het schamele restant waar *de AS* nu deel van uitmaakt, maar die getuige alleen al het bestaan van die rubriek de interesse had van de meer gevestigde media. Dat is allemaal lang en breed voorbij. De bladen in het gezelschap waarvan *de AS* zich nu bevindt zijn op de vingers van twee handen te tellen en zijn zonder uitzondering, net als *de AS* zelf, in het actuele maatschappelijke discours marginaal te noemen. Dat geldt zowel voor bladen die nog op papier verschijnen, zoals *Doorbraak*, *VredesMagazine*, *Buiten de Orde*, *de Socialist*, *Manifest*, *Grenzeloos*, *Z.O.Z.*, als voor bladen die vrijwel alleen nog online publiceren, zoals *Kleintje Muurkrant*, *de Vrije Socialist*, en talrijke blog-achtige publicaties. Partijbladen als *de Helling* en *de Tribune*, die eigenlijk al niet meer in het rijtje van de alternatieve media thuishoren, zijn overigens minstens zo marginaal.

Buitenparlementair

Want dat is natuurlijk toch het onderscheidende criterium: de verhouding tot het parlementaire bestel in dit land. Alternatieve media richten zich weliswaar niet overwegend tegen de parlementaire democratie, ook *de AS* niet, maar ze verschillen vooral van de gevestigde media doordat ze zich niet zozeer met het politieke gekrakeel bezighouden als wel met de gevolgen ervan voor de gewone man en vrouw. Wat *buiten* het parlement gaande is, is immers zoveel interessanter. Daar gaat het nog over idealen en principes, over mensen die zich inzetten voor politieke vluchtelingen en immigranten zonder wettige status.

Buiten het parlement gaat het over mensen die het niet pikken dat de regering van dit land buitenlandse energiegiganten toestemming heeft gegeven om drie nieuwe kolencentrales te bouwen. Die maken niet alleen de eerder van staatswege beleden lippendienst aan duurzame energie tot een aanfluiting, maar zullen ons ook de komende veertig jaar afhankelijk houden van fossiele energie. Het zijn bovendien centrales die twee keer zoveel kooldioxide uitstoten als gascentrales, die echter door de komst van de kolencentrales straks steeds frequenter zullen worden uitgeschakeld.

Buiten het parlement gaat het over mensen die het belachelijk vinden, dat Erwin Lensink, die op Prinsjesdag 2010 een waxinelichthouder naar de Gouden Koets gooide, voor die daad bijna twee jaar heeft vastgezeten. In het vonnis van begin deze maand stelden de rechters dat de koningin, kroonprins Willem-

Alexander en prinses Maxima door deze actie 'in hun waardigheid' waren 'aangetast'. Wat een slijmballen, die rechters.

Monarchie: anachronisme

Buiten het parlement gaat het over mensen die niet onder stoelen en banken wensen te steken dat die monarchie een schadelijk anachronisme is, dat het absurd is dat wij straks een kerel als koning krijgen die zich bij voorkeur in militaire apenpakjes aan het volk vertoont. Dat deze pseudomilitair bovendien op grond van zijn geboorte straks deel zal uitmaken van de regering van dit land, die we derhalve van dan af maar een *junta* moeten noemen. Een geboorte als lid van een dynastie die alleen met een schijnconstructie in erflijn terugvoert op Willem van Oranje, de *zogenaamde* Vader des Vaderlands. In 1980, aan de vooravond van de troonsaanvaarding door Beatrix, heeft *Anton Constandse*, toentertijd redacteur van *de AS*, op mijn verzoek de sprookjes van het Oranjehuis nog eens *en detail* doorgeprikt in het boek *Oranje zonder mythe*, dat ik uitbracht bij de toen nog bestaande uitgeverij *Pamflet*. Het boek werd een succes, en zou nu eigenlijk herdrukt moeten worden.

In de grote media mag het géén item zijn, die staatsrechtelijke dwaling die monarchie heet. Zelfs het ooit republiek-gezinde *NRC-Handelsblad* plaatste de volgende dweperige verzuchtingen van ex-'Dichter des Vaderslands' *Ramsey Nasr* in koeieletters op de voorpagina:

u bent mooi majesteit, soeverein en mooi, nu het verdriet om u heen komt bloeien
u bent mijn eigen aangetaste moeder, diep in haar vermoedde ik uw ijs, uw water
u was mijn jeugd, zoete onbereikbaarheid…

De avond tevoren verscheen deze kwijlebal in een van 's lands populairste tv-programma's, *De wereld draait door*, waar hij zich omringd zag met een heel blik Vara-prominenten onder aanvoering van de routinier *Matthijs van Nieuwkerk*. Van hem weten we intussen dat hij jaarlijks bijna een half miljoen euro uit de staatsruif krijgt toebedeeld. En waarvoor? Voor het frequent opvoeren van zijn kunstje: het presenteren van prietpraatgesprekken, die niet eens door hemzelf maar door een vlijtige redactie zijn voorbereid. Géén van die prominenten wist in die aflevering op de dag van de bekendmaking van de abdicatie ook maar één kritische noot over het instituut Koningshuis in ons bestel te plaatsen. Niet *Koos Postema*, die in 1980 bij de inhuldiging Verslaggever-Rellen was. Niet onze nationale knuffel-Surinamer *Prem Radakishun*. En ook niet de 'sidekick' *Jan Mulder*, die zich voorheen wel als republikein heeft geafficheerd. Juist als je weer eens de moeite hebt genomen om zo'n programma integraal te bekijken besef je weer eens, hoe *infantiel* de nationale tv-journalistiek inmiddels is geworden.

Dat dit een gevolg moet zijn van de algemene *intellectuele erosie* en *culturele infantilisering* die al langer gaande is in onze samenleving betoogde recentelijk Bastiaan Bommeljé in een essay in *NRC-Handelsblad* met de titel *De grote verdomming*. Naast mijn baan als uitgever ben ik sinds een jaar of tien werkzaam in het onderwijs, dus toen ik die titel zag vermoedde ik meteen waar hij het over heeft. Afgelopen jaar heeft een pilot van taal- en rekentoetsen in het middelbaar onderwijs schrikbarende resultaten opgeleverd. 72 procent van de havoleerlingen en 84 procent van de mbo-ers maakte de rekentoets onvoldoende. Bij Nederlands waren de resultaten iets beter, maar ze liggen ruim boven de helft en zijn daarmee dramatisch. Geen wonder, gezien de hordes oprukkende onbevoegde leerkrachten en de jarenlange stelselmatige depreciatie van eerstegraads docenten, leerkrachten dus die voor *een vak* gestudeerd hebben. Voeg dat bij de wetenschappelijk vaststelling, dat het actuele overmatige gebruik door leerlingen van sociale media leidt tot *geringere analytische vermogens* en *pathologische zelfoverschatting* en de stelling van Mark Bauerlein in zijn boek *The dumbest generation* dat er sprake is van digitale debilisering onder de jeugd, is al onderbouwd voordat hij breed omarmd is. Hoeveel jaren zullen voorbij gaan voor dit catastrofale effect op de

jonge generatie kan worden omgebogen?
Ach, u merkt het wel, ik kan een heel eind doorkankeren over wat er allemaal niet deugt aan van alles en nog wat in deze samenleving. Dan heb ik het nog niet eens over de Paus gehad, die nu opeens wordt *bewierookt* in de media – om een toepasselijke term te gebruiken – maar die net als zijn voorganger stelselmatig heeft geweigerd het gebruik van condooms door zijn gelovigen in Afrika, Azië en Zuid-Amerika toe te staan, laat staan aan te moedigen, waardoor miljoenen mensen onnodig blootgesteld zijn en voorlopig ook blijven aan hiv, met alle afschuwelijke gevolgen van dien. Evenmin heeft die Paus de *guts* gehad om de verantwoordelijkheid te nemen voor het jarenlange misbruik van kinderen door zijn herders over de hele wereld. Ik heb over het halfslachtige onderzoek naar dat misbruik in Nederland in *de AS* geschreven onder verwijzing naar de kerkelijke oproep in mijn jeugd, zoals ik deze op het kleed van de communiebank in mijn parochiekerk kon ontcijferen – ik kon net lezen: *Laat de kleinen tot mij komen!* Ik weet nu pas, wat dat betekende.

Oorlogsmisdadiger Obama

Dan heb ik het ook nog niet gehad over de *Nobelprijswinnaar* voor de vrede, de herverkozen Amerikaanse president *Barack Obama*, die nota bene door Hofland in *de Groene* van eind vorige maand uitgebreid werd geprezen om zijn inspanningen om de oorlogen in Irak en Afghanistan te beëindigen, maar die ik feitelijk beschouw als een oorlogsmisdadiger, om diens huidige oorlog, met de smerige inzet van drones. In die van Bush overgenomen, sterk geïntensiveerde 'oorlog tegen het terrorisme' zijn in Obama's eerste termijn duizenden vermeende opposanten van de VS onder het mom van terrorismebestrijding geliquideerd *in landen waar de VS niet mee in oorlog is*. Dat zijn dus even zovele *moorden*, uitgevoerd op koelbloedig gezag en, zoals we inmiddels weten, keer op keer op persoonlijk initiatief van die zogenaamd vredelievende en progressieve president Obama, die niet de moeite wenst te nemen voor deze mensen uitlevering te vragen en ze eerlijk te berechten.
Over mensenrechten gesproken. Minstens zo verbeten is Obama's jacht op klokkenluiders als *Bradley Manning* en *Julian Assange*. Manning, die vermoedelijk de video *Collateral murder* aan WikiLeaks heeft doorgespeeld en daarnaast beschuldigd wordt van het lekken van talrijke diplomatieke cables en andere staatsgevoelige documenten, zit binnenkort al meer dan 1000 dagen vast terwijl zijn proces opnieuw is uitgesteld. Deze jongen heeft niets anders gedaan dan wat *Daniel Ellsberg* deed met de *Pentagon papers* in de tijd van Nixon en de oorlog in Vietnam. Ellsberg is inmiddels een volksheld, maar Manning – die manmoedig gesteund wordt door Ellsberg – riskeert de doodstraf. Daarover lees je vrijwel niet in de media.
En zo kom ik terug op mijn beginvraag. Want voor dit soort nogal al eens *ongemakkelijke* opvattingen en kritische analyses, die velen liever niet horen – maar daarom niet minder juist zijn – heb je dus toch bladen als *de AS* nodig. En dan heb ik nog slechts een paar tamelijk willekeurige actuele items als voorbeeld genomen.
Of bladen als *de AS* tot in lengte van jaren per se op papier, of óók op papier moeten blijven verschijnen, lijkt me van ondergeschikt belang. Dat is *vorm*. Als lezen op tablets, of zo nodig zelfs op smartphones, de gewoonte gaat worden, dan vinden ook de alternatieve bladen daar een weg voor. We zijn trouwens online al steeds beter toegankelijk. Maar wat de aard van de inhoud betreft, kan ik me niet voorstellen dat de behoefte daaraan over veertig jaar niet meer zou bestaan. Tenzij…, tenzij de anarchistische inspiratie waar *de AS* zich als *denktank* aan laaft zo ver verwerkelijkt zou zijn, dat zij als vanzelfsprekend deel uitmaakt van het dan levende gedachtengoed. Vooralsnog kan ik daar alleen maar van dromen.
Boudewijn Chorus

VERZET! MET WELKE MISSIE?
Uit het land van Proudhon 21

Het Franse dagblad *Le Monde* heeft vorig jaar een reeks van tien bundels uitgebracht onder de titel *Rebellen*. Elke week verscheen er zo'n bundel met oorspronkelijke teksten. De eerste twee bevatten teksten van mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Franse verzet hebben gezeten.
De vierde bundel op rij betrof *De anarchisten. Ni dieu ni maître!* (Parijs, 2012). Er zitten veel teksten in van bekende klassieke en latere anarchisten, maar ook enkele althans mij onbekenden. Het boekje opent met een korte, algemene inleiding over het anarchisme en elk opgenomen stuk wordt voorafgegaan door een kleine introductie.
De missie van de mensen die in het verzet hebben gezeten was duidelijk: na de oorlog een sociaal Frankrijk laten ontstaan. Een aantal van hen leeft nog. Het zijn tachtigers en soms negentigers. Zij zien hun missie verkwanseld. Een aantal van hen behoort inmiddels tot de groep 'Verontwaardigden'. De anarchisten hebben het al evenmin makkelijk. Hun missie, een libertaire samenleving realiseren, is nog ver weg. In feite zijn zij al heel lang in verzet. En nog steeds klinkt dat door: tegen uitbuiters en onderdrukkers!

Levend anarchisme

De bundel waar ik het over had, geeft geen coherente behandeling van het anarchisme. Daar is die ook niet voor opgezet. Wie wel coherentie wenst, toegesneden op het hedendaagse anarchisme, kan terecht bij de Israëlische anarchist, activist en sociale wetenschapper, Uri Gordon. Zijn boek over het anarchisme, een proefschrift, laat zich met enige studiezin goed lezen. De Engelstalige tekst van Gorden, getiteld *Anarchy Alive!* stamt uit 2008. Inmiddels is die in het Duits en het Frans vertaald.
Gordon heeft op zijn manier het anarchisme weer 'opgeladen'. Hij toont hoe het anarchisme er heden uit ziet en welke vraagstukken de aandacht (moeten) hebben, als je bouwt op de negentiende-eeuwse fundamenten ervan. Het gaat over anarchisme waarbij wordt onderkend dat er zaken in de loop der tijd gelijk zijn gebleven (zo is er nog steeds uitbuiting en onderdrukking). Maar ook wordt erkend dat er veranderingen hebben plaats gevonden, waarmee we rekening hebben te houden en die een nadere beschouwing rechtvaardigen (het machtsvraagstuk bijvoorbeeld ligt hem na aan het hart). Zo heeft Gordon er een missie van gemaakt een *levend* anarchisme neer te zetten. De Franstalige uitgave van zijn boek verscheen bij het Atelier de création libertaire (Lyon, 2012).
Is Gordon een hedendaagse auteur, de Franse filosoof Jean-Marie Guyau (1854-1888) stamt uit een voorbije periode. Hij heeft publicaties op zijn naam staan die verzet uitdrukken tegen religie en de metafysische fundering van de moraal. Die teksten hebben begeesterend gewerkt op een aantal anarchisten, zoals de van oorsprong Russische anarchist Peter Kropotkin en de Nederlandse libertaire auteur en vrijdenker Anton Constandse.
De titel van een van de heruitgegeven boeken van Guyau, verschenen bij Éditions Payot (Parijs, 2012) luidt: *Schets van een moraal zonder verplichting en sanctie* (1885). De genoemde Kropotkin en Constandse vonden de missie van Guyau geslaagd. Ik begrijp hun uitleg wel en deel die, maar hun enthousiasme over de tekst zelf kan ik niet delen. Die zegt me namelijk te weinig.
Dat de heruitgave toch boeiend is, komt door de toegevoegde teksten van hen, die over het denken van Guyau schrijven. Een van die teksten maakt gehakt van een kennelijk smalende kritiek van de Franse filosoof Michel Onfray op het boek van Guyau. Het is de Franse filosoof Louis Janover die de handschoen oppakte. Zijn missie kan geslaagd heten: morgen gehaktdag…
De weinig in Nederland bekende 'Zwitserse Nederlander' Henri Roorda (1870-1925) had ook een missie: een libertaire bevrijding van mensen. Hij zette zich daarvoor in als pedagoog en als maatschappijkritische auteur. Ook ontpopte hij zich als schrijver van korte

theaterstukken. Enkele ervan zijn opnieuw uitgegeven in een bundel onder de titel van een van die stukken: *De Liga tegen de domheid* (*La Ligue contre la bêtise. Et autres fantasies théatrales*, Éditions Flibustier, Marseille, 2012). Uit de inleiding bij de bundel heb ik begrepen, dat zijn theaterstukken bij het Zwitserse publiek telkens aansloegen.

Maatschappelijk verzet

Een Fransman wiens wortels in Algerije liggen, Albert Camus (1913-1960) heeft als auteur de statuur verworven van Nobelprijswinnaar voor literatuur (1957). Camus was eveneens libertair denker, filosoof en maatschappijcriticus. In die hoedanigheid heeft hij vele vormen van verzet gepleegd en intrigerend is zijn telkens weer opkomende 'durf neen te zeggen'. Zo zei hij neen tegen het gebruik van geweld om je missie te doen slagen, want anders zal die op enig moment in zijn tegendeel gaan verkeren. Dat vond plaats in het revolutionaire Rusland. Hij verzette zich dan ook al tegen het stalinisme toen anderen, Sartre bijvoorbeeld, dit nog van harte steunden. Dit maakte hem in bepaalde Parijse 'kringen' tot buitenstaander.
Over zijn libertaire kritiek op geweld gaat de brochure die Lou Marin schreef (*Camus et sa critique libertaire de la violence*, Montpellier, 2011). Ze verscheen bij de uitgever Indigene éditions in dezelfde serie, als waarin Stéphane Hessel zijn brochure getiteld *Neem het niet!* uit kwam (in 2010). Hessel was een van de mensen die verzet pleegden – toen in de Tweede Wereldoorlog – en die opnieuw het gevecht aangingen: tegen de verkwanseling van de missie waarvoor zij ooit streden. Hij behoorde dan ook tot een van de 'rebellen' uit de bundels waarover ik aan het begin schreef. Zoals niemand zal zijn ontgaan is Hessel onlangs op 95-jarige leeftijd overleden.
Dat de tijd rijp is voor meer verzet wordt ook door uitgevers begrepen. Zo is het niet vreemd dat opnieuw aandacht wordt gevraagd voor iemand als Ivan Illich (1926-2002), een maatschappijcriticus (zie *de AS* 146) die in bepaalde kringen vaste grond kreeg in de jaren 1970-1980, maar met anderen door de tsunami van het neoliberalisme is weggevaagd. Nu het failliet van het neoliberalisme steeds duidelijker in beeld komt, is een inleiding in wat Illich bezighield op zijn plaats. Het kan bijdragen aan het genereren van verzet. Onder de titel *Introduction à Ivan Illich* publiceerde de Franse filosoof Thierry Paquot, die Illich ook persoonlijk heeft gekend, een korte maar inzichtelijke tekst (Éditions La Découverte, Parijs, 2012).
Nog een persoonlijkheid wiens denken opnieuw wordt geïntroduceerd, is George Gurvitch (1894-1965). Hij is in 1920 vrijwillig in ballingschap gegaan door Rusland te verlaten. Daar kreeg hij zijn opleiding als jurist. Zijn leven zal getekend blijven door het failliet van de Russische Revolutie. Zijn werkterrein is uiteindelijk het universitaire onderwijs en onderzoek geweest, ondermeer in Parijs. Als jurist is hij sociologisch geïnteresseerd en als socioloog houdt hij zich met juridische thema's bezig. Jacques Le Goff tekent voor een korte inleiding in de thema's die Gurvitch hebben beziggehouden, in zijn *George Gurvitch. Le pluralisme créateur* (uitgekomen bij Michalon Éditions, Parijs, 2012).
Omdat Gurvitch wist waartegen hij zich moest verzetten (bolsjewisme), wist hij ook waarvoor hij zich wilde inzetten. Goed is ook om te weten dat hij zich ondermeer door teksten van Proudhon heeft laten inspireren. Hij heeft zich met name beziggehouden met de ontwikkeling van wat 'sociaal recht' wordt genoemd. Hij speelde daarbij in op de missie van het socialisme.

Sociaaldemocraten en neoliberalisme

Wie het boek leest van de Italiaanse jurist, vakbondsman en bij leven Europarlementariër, Bruno Trentin (1926-2007), leert wanneer en waarom de sociaaldemocratie zijn missie verloochende. Het tijdstip valt samen met het enthousiast aanvaarden van het taylorisme (ver doorgevoerde arbeidsdeling) en fordisme (machinaal geïntegreerde massaproductie). We zitten dan rond de eeuwwis-

seling van 1900.
De sociaaldemocraten zijn toen de weg kwijt geraakt en vervolgens hebben ze zich decennia later geheel laten opslurpen binnen de kaders van het neoliberalisme. Trentin beschrijft dit proces in zijn boek *La Cité du Travail. Le fordisme et la gauche*. Het boek kwam uit in het Italiaans in 1997 en verscheen vorig jaar in een Franse vertaling bij de uitgeverij Fayard (Parijs). Trentin roept met name de sociaaldemocraten op in verzet te komen en terug te keren tot de oorspronkelijke missie: de bevrijding van de arbeid.
Zojuist werd verwezen naar het neoliberalisme. Daarover doet een viertal kritische Franse sociologen, te weten Chr. Laval, F. Vergne, P. Clément en G. Dreux een boekje open als zij het onderwijs- en onderzoeksysteem fileren. Zij doen dat onder de titel *La nouvelle école capitaliste* (uitgegeven door Éditions La Découverte, Parijs, 2012). Besproken wordt hoe de kapitalistische school is opgezet ten behoeve van de dienstbaarheid aan de markt en het bedrijfsleven. Al het andere is 'franje' en wordt in bezuinigingsrondes weggesneden. Het gaat nog meer dan voorheen om dressuur en discipline. In de sfeer van het onderzoek is daarvoor een tegenbeweging ontstaan, die van de 'slow science', waarover een volgend keer meer.

Tot slot nog een ander staaltje van dienstbaarheid aan de markt: *veiligheidsindustrie*. Als het bedrijfsleven zich zorgen maakt over het onveiligheidsgevoel van de mensen in het land, is het omdat in die sector financieel valt te scoren. De Franse juriste Claire Rodier, die mede voor een groep werkt die migranten ondersteunt, heeft dat eens op een rijtje gezet in haar boek *Xénophobie business. À quoi servent les contrôles migratoires?* (Éditions La Découverte, Parijs, 2012).
Zoals uit de titel spreekt is haar oog gericht op wat er binnen het kader van de vreemdelingenangst wordt ontwikkeld door overheidsinstanties in combinatie met het bedrijfsleven. Om de migratiestromen in de gaten te houden, kunnen 'we' wel wat drones gebruiken (wens overheidsinstanties). Die kunnen 'wij' wel ontwikkelen, bouwen en verkopen (hijgend bedrijfsleven). Claire Rodier licht de gang van zaken toe.
Zij bespreekt ook hoe de lobby in de VS in elkaar steekt om een kandidaat gouverneur in verkiezingstrijd te helpen. De kandidaat belooft bestaande straffen te verzwaren (langere gevangenisstraffen) of nieuwe delicten in het leven te roepen waarop gevangenisstraf zal staan, zodat de 'detentie-industrie' daarvan kan profiteren. Dat spelletje loopt inmiddels zo goed dat een aantal van die industrieën een 'beursgang' hebben ondergaan. De missie lijkt: *iedereen in de gevangenis!* Openlijk verzet tegen die missie zal worden gebroken door de 'minimal state', want al dit soort ongein komt vooral uit de koker van de 'anarcho-kapitalisten'.
Thom Holterman

NOGMAALS VEERTIG JAAR DE AS

In het artikel 'Veertig jaar de AS' in nummer 180 schreef ik op pagina 74 dat uitsluitend het door Domela opgerichte blad *De Vrije Socialist* langer dan veertig jaar heeft bestaan. Op de jubileumbijeenkomst van afgelopen 15 februari wees redacteur Rudolf de Jong er op dat dat niet juist is. Het blad *De Arbeider*, dat vanaf 1892 in Groningen uitkwam en later landelijk gelezen werd in de anarchistische beweging, verscheen ook langer dan vier decennia.
En er is nog iets in dat artikel dat gecorrigeerd moet worden. Op pagina 75 wordt *De Wapens Neder* genoemd als titel van het standaardwerk van de Duitse vredeswetenschapper Gernot Jochheim. Dat klopt niet. Maar er is wel in 1985, dus acht jaar later, bij uitgeverij De Haktol in Nijmegen een mooi boek over de ontwikkeling van het antimilitarisme en de geweldloze strijd in Nederland verschenen, dat die titel kreeg. Het is een vrije vertaling, eigenlijk bewerking, van het proefschrift van Jochheim, uitgebreid met veel historisch materiaal en prachtig geïllustreerd. (HR)

HOERA VOOR HET ANARCHISME

Een zebrapad in een saaie provincieplaats, het voetgangerslicht staat op rood. Minutenlang moet je wachten op groen. In geen velden of wegen is aankomend verkeer te bekennen. Hou je je aan de regels en wacht je op groen of ga je oversteken? Is dat laatste burgerlijke ongehoorzaamheid, een daad van verzet tegen heersende regels en autoriteiten of wellicht een vorm van anarchisme van de daad?

Met dit voorbeeld opent de Amerikaanse antropoloog James C. Scott (1936) zijn boek *Two Cheers for Anarchism*. Daarin signaleert hij hoe niet alleen in westerse landen, maar met name in landen elders in de wereld – daar waar de regeringsmacht nadrukkelijk de toon aangeeft – de bevolking in verzet een spontaan anarchistisch gedrag kan vertonen, zonder dat men ooit van enige anarchistische theorie heeft kennis genomen.

Een uiteenzetting van de klassieke anarchistische denkbeelden zoals die in de negentiende eeuw zijn verwoord door Pierre-Joseph Proudhon, Michael Bakoenin en Peter Kropotkin, zeg maar de 'aartsvaders van het anarchisme', geeft Scott niet. Daar zijn al bibliotheken vol over geschreven. In plaats daarvan toont hij aan dat anarchistische denkbeelden in allerlei situaties toepasbaar zijn, zonder dat daar een anarchistisch etiket op zit geplakt en dat veel menselijk handelen in de samenleving vaak een spontane anarchistische inslag heeft. Dat geldt voor gemeenschappen die enigszins afgezonderd leven van een door de westerse wereld beïnvloedde maatschappij, maar ook in de westerse samenleving ziet Scott dezelfde soort tendenzen.

Scott verrichtte tientallen jaren antropologisch onderzoek onder boeren in Maleisië en Vietnam en publiceerde daarover diverse studies, onder andere *The Moral Economy of the Peasant: Subsistence and Rebellion in Southeast Asia* (1976) en *Domination and the Arts of Resistance: The Hidden Transcript of Subordinate Groups* (1990). Zijn studies concentreerden zich op de wijze waarop boerengemeenschappen omgaan met regels en wetgeving die hun van bovenaf worden opgelegd, door bijvoorbeeld landeigenaren, grootgrondbezitters, lokale autoriteiten of de staat, en de wijze waarop en op welk moment zij zich verzetten tegen deze opgelegde regels.

Hoewel in veel gemeenschappen eeuwenlang een zekere harmonie heerste tussen de ondergeschikte partij en de overheersenden, bleek naarmate de dominantie van de regelgever toenam en de opgelegde regels strenger werden het onbehagen bij de gedomineerde groep toe te nemen. Dit uitte zich vervolgens vaak in groeiend verzet tegen autoriteiten of de staat. Bovendien, zo stelt Scott, blijkt het opleggen van regels door een centrale overheid, juist het identiteitsgevoel bij oorspronkelijke minderheden te versterken, zeker wanneer het regels betreft die ingaan tegen al eeuwenlang bestaande oorspronkelijke gewoontes, lokale bestuursvormen en gebruiken. Als voorbeeld noemt hij de landbouw.

In wat nu de derde wereld wordt genoemd, werd door koloniale overheersers geprobeerd de al eeuwen bestaande landbouwmethodes van de inheemse bevolking om te zetten naar een strakke, op industriële leest geschoeide manier van landbouw. Vaak mislukte dit omdat, puur praktisch, de grond niet bestand was tegen het jaar na jaar verbouwen van hetzelfde gewas op dezelfde grond. Daarnaast en misschien wel belangrijker, riepen dit soort maatregelen bij de bevolking een toenemende weerzin op tegen de machthebbers. In diverse landen in Zuidoost-Azië en Latijns-Amerika had de gedwongen standaardisering van de land- en bosbouw juist negatieve gevolgen voor de productie. Het bijkomende effect was dat de bevolking zich tegen de machthebbers ging verzetten, in de vorm van stakingen tot guerillaoorlogen, vaak uitmondend in een burgeroorlog.

Scott roept een essentiële vraag op: wie is eigenlijk eigenaar van natuurlijke bronnen als lucht, water en grond? Oorspronkelijk alle

aardbewoners zou je zeggen. Toch hebben in de loop der eeuwen velen het recht genomen zich grond en water toe te eigenen. Zij die er woonden of werkten dienden zich ondergeschikt te maken aan de zelfverklaarde eigenaren. Een ontwikkeling die leidde tot het ontstaan van grootgrondbezit, koninkrijken en staten en vervolgens vaak tot uitbuiting en onderdrukking. Wanneer de oorspronkelijke bevolking en bewoners daartegen in verzet kwamen, was dat omdat hun traditionele gebruiken en rechten werden vertrapt. Maar tegelijkertijd bleek een streven naar een meer rechtvaardige samenleving te ontstaan.

Two Cheers for Anarchism is niet zozeer een onderzoek naar de wijze waarop zich dit ontwikkelde, meer een observatie van die gang van zaken. James Scott trekt dit door naar hedendaagse vergelijkbare situaties in de westerse samenleving en hij constateert dat daar een soortgelijke ontwikkeling is waar te nemen. Hij geeft diverse voorbeelden daarvan, niet alleen betreffende de landbouw.

Zo is op de destijds geprezen stedenbouw onder invloed van bijvoorbeeld Le Corbusier in de tweede helft van de vorige eeuw – in Amsterdam is de Bijlmer een goed voorbeeld – later kritiek gekomen omdat de wijze van bouwen vooral uitging van de wensen van de lokale overheid om wijken en bewoners overzichtelijk te kunnen reguleren, terwijl met wensen van bewoners nauwelijks rekening werd gehouden. Scott noemt het voorbeeld niet in zijn boek, maar het verzet van Amsterdammers tegen de sloop en nieuwbouw van de Nieuwmarktbuurt in het begin van de jaren zeventig, geeft goed weer waar de crux tussen autoriteiten en bevolking lag.

Een ander mooi voorbeeld is dat van Parijse taxichauffeurs, die in hun dagelijkse taak voortdurend alle verkeersregels overtraden om hun taak te kunnen vervullen, maar tijdens een arbeidsconflict, ergens in de jaren zeventig, zich strikt aan de regels gingen houden. Het resultaat was dat het verkeer in Parijs volledig vastliep. Burgerlijke ongehoorzaamheid bleek in deze zaak wel degelijk effect te hebben.

Anarchisten mogen dan over het algemeen een antipathie tegen de staat hebben, James C. Scott deelt niet helemaal die mening. De staat is niet altijd per definitie negatief, zegt hij. Er is bijvoorbeeld niks op tegen om gebruik te maken van de positieve kanten die een staat zou kunnen bieden, zoals een goede gezondheidszorg of een degelijke woonvoorziening.

Toch zegt hij dat structurele veranderingen in samenlevingen altijd tot stand zijn gekomen door een massabeweging die op de één of andere manier in opstand is gekomen. De staat is in beginsel een behoudend instituut, dat geen belang heeft bij protesten, relletjes, stakingen of opstand. Maar wanneer een groep of een bevolking zich aangetast voelt in haar dagelijks bestaan en in verzet komt tegen misschien een milde of strenge regelgeving of overheersing, dan is dat gerechtvaardigd. Het breken van de wet, ongehoorzaamheid aan de overheid, ook al is dat in strijd met de heersende opvattingen, is in vele gevallen zonder meer terecht. Ook al is het maar om een stukje terug te veroveren van de oorspronkelijke rechten die we als aardse wezens bezaten. (MS)

James C. Scott, Two Cheers for Anarchism; Princeton University Press 2012; geb.; 169 pag.; ca. 25,- euro.

DE SPAANSE HOLOCAUST

Het Spaanse hoger gerechtshof gebood enkele jaren geleden dat de bekende rechter Baltasar Garzón, die onder meer de Chileense dictator Pinochet vervolgde, zijn onderzoek naar de moorddadige repressie van het Franco-regime moest staken. De voormalige Spaanse conservatieve premier (1996-2004) Aznar sloot zich volmondig bij dit vonnis aan en zei dat rechters het verleden met rust moeten laten omdat zijn landgenoten niet naar het verleden willen omkijken. Wie wel terugblikt naar het duistere verleden van Franco, el caudillo, is de befaamde Britse historicus Paul Preston. In zijn nieuwste boek *The Spanish holocaust* ontrafelt hij de repressie

ten tijde van de Spaanse burgeroorlog (1936-1939), zowel aan de kant van de opstandelingen van Franco, alsook aan de zijde van de Republikeinen, die de wettig gekozen regering verdedigden. Maar wat hij vooral doet is de oorzaken van het ontketende geweld terugbrengen tot de fundamentele reden van zijn ontstaan en dat is de militaire staatsgreep van 18 juli 1936 tegen de wettig gekozen Republikeinse regering.

Toen een aristocratische grootgrondbezitter in de buurt van het Spaanse Salamanca op diezelfde dag (18 juli 1936) hoorde van de militaire opstand in Marokko, riep hij zijn landarbeiders bij zich en schoot zonder pardon zes van hen dood als een les voor de anderen. Het wrede optreden van de aristocraat was representatief voor de haat die leefde bij de hogere klassen en de opvatting dat landarbeiders eigenlijk maar ondermensen waren. Preston opent zijn boek met dit feit om aan te tonen hoezeer de opstand van Franco een bijzonder bruut geweld ontketende dat niet eindigde bij zijn militaire overwinning in 1939, maar voortduurde tot zijn regime met hem het graf in werd gedragen in november 1975.

Preston schuwt in zijn boek de grote woorden niet: de titel van boek spreekt over de Spaanse holocaust. Hij wil de repressie van het Franco-regime daarmee niet op een lijn plaatsen met de gebeurtenissen in nazi-Duitsland. Wel wil hij dat meer aandacht wordt geschonken aan wat werkelijk gebeurde in Spanje omdat daar volgens hem dezelfde mechanismen aan het werk waren, waarbij in dit geval de opstandelingen niet alleen de wettig gekozen Republikeinse regering ten val wilden brengen maar bovenal het land wilden zuiveren van het 'joodse, vrijzinnige en bolsjewistische gespuis'. Een opvatting die naadloos aansloot bij de overtuiging van Hitler: de Führer meende ook dat zijn land werd bedreigd door de joden en de bolsjewieken.

Paul Preston beschouwt die paranoïde, radicaal-rechtse opvatting in Spanje over de vijand als een van de belangrijkste oorzaken voor de enorme slachtpartij die de franquisten hebben aangericht. Democraten, joden, vrijzinnigen, marxisten, anarchisten, moslims, vrije vrouwen, vakbondslieden, socialisten, sociaal bewogen priesters en sociale liberalen werden simpelweg omwille van hun overtuiging beschouwd als verraders van het vaderland, gericht tegen de natuurlijke orde van God. Franco, en velen met hem, geloofde rotsvast in een complot van joden, vrijzinnigen en bolsjewieken tegen Spanje. De falangist Onésimo Redondo beschouwde islamitische ideeën als een bedreiging voor Spanje.

Een tweede bepalende factor was het bijzonder wrede optreden van het Spaanse koloniale leger in Marokko waar Franco zijn naam en faam had gevestigd. Het Spaanse koloniale leger beschouwde de Noord-Afrikaanse moslims als ondermensen. Die gedachtengang werd zonder veel schroom doorgetrokken naar de gepolitiseerde landarbeiders in Spanje zelf. Voor Franco en andere generaals zoals Emilio Mola en Gonzalo Queipo de Llano ging het daarom niet om een militaire overwinning, maar om de totale vernietiging van de vijand.

De militaire opstand was vanaf in het begin gericht op een zuivering van het Spaanse volk zoals de bijzonder wrede generaal Queipo de Llano aan het begin van de burgeroorlog verklaarde. Hij zou bij de verovering van Malaga begin 1937 uit wraak duizenden onschuldige burgers laten afslachten. De aanvankelijke leider van de militaire coup, generaal Mola, zei dat ze 'zonder enige scrupules of twijfel iedereen zouden vernietigen die niet denken zoals wij'.

Hoe de leidende franquisten hun ideeën ten uitvoer brachten werd al in een vroeg stadium van de burgeroorlog duidelijk in Badajoz, een stad aan de grens met Portugal. Bij de verovering van de stad op 13 augustus 1936 door de rebellen werden honderden, zo niet duizenden gevangenen zonder meer neergemaaid in de arena van de stad onder luid gejuich van de rechtsen die naar het spektakel kwamen kijken. Die brutaliteit

maakte een Portugese getuige van de moordpartij krankzinnig. Bijna tien procent van de totale bevolking van 40.000 inwoners werd omgebracht in de dagen na de iname van Badajoz. Miguel Unamuno, de Spaanse filosoof die aanvankelijk de opstand steunde, omschreef het als een beestachtige en onrechtvaardige moordpartij. Hij omschreef het Franco-regime als een domme terreurmachine.

De waanzin van Badajoz voedde volgens Preston de 'rode terreur' in Madrid zoals de moord op 2000 al dan niet vermeende rechtse gevangenen in Paracuellos. Deze moordpartij stimuleerde op zijn beurt een nog grotere repressie van Franco.

De manier waarop de franquisten gewoonlijk hun slachtoffers om het leven brachten wordt door Preston duidelijk gemaakt in het geval van de dichter Frederico Lorca en de humaniste Agustina González Blanco. 'We vermoordden hem omdat hij een homo was en haar omdat ze en hoer was', zo zei een falangist. Franco's obsessieve houding tegenover vrijzinnigen leidde in Huesca tot een moordpartij op honderd burgers omdat ze volgens de falangisten behoorden tot de plaatselijke loge die feitelijk maar vijf leden telde. Seksuele vernedering en verkrachting van vrouwen was een gewoonte in het leger van Franco. 'Ze zullen niet langer dan vier uur leven,' zei een franquistische officier toen twee vermeende linkse meisjes in een schoolbus met veertig soldaten werden gesmeten.

Aan het einde van de burgeroorlog had Franco meer dan 370.000 gevangenen gemaakt. In de omgekeerde wereld die de generaal had gevestigd, konden de verdedigers van de wettig gekozen regering geëxecuteerd worden wegens militaire rebellie. Er werden wetten aangenomen die het mogelijk maakten om degenen die verantwoordelijke functies hadden bekleed in een periode van twee jaar voorafgaand aan de militaire opstand, te veroordelen voor het overtreden van wetten die nog niet bestonden. Zelfs de dood kon worden bestraft en de weduwen gedwongen tot het betalen van een vergoeding.

Preston negeert in zijn boek geenszins de misdaden die aan Republikeinse zijde zijn begaan in de drie jaar durende burgeroorlog. Twee derde van alle geestelijken in de Catalaanse provincie Lleida werd om het leven gebracht. Een derde van alle monniken in de Republikeinse zone vond de dood. In totaal kwamen ongeveer 7000 geestelijken om tijdens de burgeroorlog. Enkele uitzonderingen daargelaten waren de moorden in de Republikeinse zone vaak het gevolg van de chaos die ontstond na de militaire opstand van 18 juli 1936. Bovendien was de haat in sommige delen van Spanje tegenover de katholieke kerk bijzonder groot. Met name in Catalonië waar de anarchisten sterk stonden, maar ook in andere delen van Spanje waar de socialisten meer invloed hadden, vielen naar verhouding veel slachtoffers onder de geestelijken. Het ontbreken van enig regulerend gezag de eerste maanden na de militaire opstand, gaf in het Republikeinse Spanje aan verschillende mensen en groepen de gelegenheid om oude rekeningen te vereffenen. Dat gebeurde veelal onder de vlag van één van de vakbonden of partijen, maar het ging soms ook om criminele activiteiten.

Daarbij kwam dat de achterdocht in het Republikeinse Spanje groot was, vooral omdat veel militairen alsook rechtse burgers die zich na de opstand in het 'verkeerde' deel van Spanje bevonden, niet alleen uiterst onbetrouwbaar waren, maar vaak de eerste de beste gelegenheid aangrepen om de Republiek te verraden en over te lopen naar de opstandelingen. Daar bestaan verschillende voorbeelden van. Niettemin constateert Preston terecht dat verschillende anarchisten nauwelijks onderdeden voor sommige opstandelingen qua wreedheden tegenover de al dan niet vermeende tegenstanders. Een van de wreedste anarchisten was wel Pascual Fresquet Llopis die met zijn doodsbrigades een ware terreur schiep in Aragon, Teruel en Tarragona.

Fresquet Llopis die bekend stond om zijn gewelddadig karakter elimineerde met zijn

troepen zonder meer 'vermeende' fascistische tegenstanders. Ook het hoofd van de contra-spionagedienst van de CNT-FAI, Manuel Escorza, had een bijzonder slechte reputatie. Hij werd door Federica Montseny, anarchiste en eerste vrouwelijke minister in een Spaanse regering, gevreesd omwille van zijn wrede methodes.

Een ander tragisch voorbeeld van de uitwassen in het Republikeinse kamp is de massale moord op de gevangenen van de Modelogevangenis in Madrid in Paracuellos. Onder dreiging van de oprukkende troepen van Franco gebood de defensieraad van Madrid eind 1936 om de gevangenen van deze gevangenis te verplaatsen, wat resulteerde in een moordpartij. De onlangs gestorven communistische leider Santiago Carrillo maakte indertijd deel uit van die defensieraad. Achteraf heeft Carrillo altijd ontkend dat hij ook maar iets hiermee te maken had of zelfs op de hoogte was van de gebeurtenissen. Preston is het daar duidelijk niet mee een. Carrillo wordt door Preston niet als dé schuldige beschouwd, maar als lid van de defensieraad kon hij zijn handen niet in onschuld wassen. De historische documenten wijzen er volgens Preston ten overvloede op dat Carrillo wel degelijk medeverantwoordelijk is geweest voor de gebeurtenissen in Paracuellos.

Toen eenmaal het centrale gezag in de Republikeinse zone weer was hersteld, eind 1936, werd op krachtdadige wijze een einde gemaakt aan de moordpartijen. Volgens Preston verloren in de Republikeinse zone ongeveer 50.000 mensen het leven.

De reactie van de westerse landen op de gebeurtenissen in Spanje was er zonder meer een van meten met twee maten. Terwijl de moorden in de Republikeinse zone, mede op aangeven van de opstandige Spaanse militairen, breed werden uitgemeten in de westerse pers, werden de wraakzuchtige moordpartijen van de troepen van Franco maar al te vaak genegeerd of werd er slechts minimaal aandacht aan besteed. Pas nadat Duitse bommenwerpers op een genadeloze wijze het Baskische plaatsje Guernica omvormden tot een groot kerkhof, werd in de westerse pers verontwaardigd gereageerd op de wijze waarop Franco en zijn bondgenoten oorlog voerden.

Preston beschrijft in zijn boek de repressie van Franco tot in de vroege jaren vijftig. De historicus doet op een degelijk onderbouwde wijze het terreurregime van Franco uit de doeken en laat zien hoe de dictator in staat was om die repressie gedurende decennia te handhaven. Daarbij had el caudillo alle tijd om zijn eigen versie van de geschiedenis te schrijven, wat het hedendaagse Spanje nog altijd verhinderd om op een open en eerlijke wijze naar het verleden te kijken. De felle kritiek op degenen die naar de waarheid zoeken is volgens Preston het gevolg van de langdurige hersenspoeling van de Spanjaarden door de franquisten. Dat maakte veel Spanjaarden tot franquisten of tenminste sociologische franquisten. Die franquistische beïnvloeding leeft volgens Preston nog altijd voort in het huidige parlementair-democratische Spanje, net op dezelfde wijze als het sociologische communisme nog altijd voortleeft in de voormalige Oostbloklanden.

Meer zelfs. Zoals Preston op heldere wijze aantoont is de perceptie van Franco over de burgeroorlog en de Republiek nog steeds in sterke mate bepalend voor de publieke opinie in Spanje zelf. Daardoor blijft de herinnering aan het franquistische geweld in Spanje levend: er heeft immers nog steeds geen proces van verzoening plaatsgevonden waarbij officieel wordt erkend dat het regime van Franco een dictatoriaal en moorddadig karakter had. Kinderen en kleinkinderen of andere achterblijvers moeten nog altijd vechten om hun vermoorde familieleden en of vrienden op een eervolle wijze te mogen (her)begraven.

Een voorbeeld van het voortlevende sociologische franquisme werd enige tijd geleden geleverd door het *Biografisch Woordenboek* dat werd uitgebracht door Real Academia de la Historia. Dit officiële Spaanse wetenschappe-

EL TRABAJADOR
DEL CAMPO
lucha y
labora
FEDERACIÓN REGIONAL
DE CAMPESINOS DEL CENTRO
CNT-AIT

lijke instituut presenteerde in het genoemde boek een visie op Franco die ronduit beschamend is. Franco wordt in het *Biografisch Woordenboek* bijna als een redder van het vaderland omschreven die Spanje bevrijdde van het rode gevaar. Tegelijk wordt de Spaanse Republiek gedemoniseerd. Het regime van Franco wordt in het *Biografisch Woordenboek* als autoritair omschreven, maar niet als totalitair. De generaal zelf wordt dan ook niet beschouwd als een dictator. Volgens het *Biografisch Woordenboek* gaat het niet op om Franco te vergelijken met Hitler of Stalin.

Als reactie hierop heeft Paul Preston meegewerkt aan een boek van de Spaanse historicus Angel Viñas, *En el combate por la historia. La república, la guerra civil, el franquismo* (Barcelona, 2012). In dit boek beschrijven diverse historici, op basis van grondig onderzoek, de geschiedenis van de Spaanse Republiek en uiteraard de rol die militairen speelden bij de vernietiging ervan. Het is opmerkelijk dat zelf meer dan zeventig jaar na dato in officiële wetenschappelijke publicaties nog altijd een rooskleurig beeld wordt opgehangen van Franco.

In een interview voor de Spaanse televisie verklaarde Preston dat dit op zich niet zo verwonderlijk is. De totalitaire regimes van Hitler en Mussolini werden aan het einde van de Tweede Wereldoorlog vernietigd en op instigatie van de bevrijders vervangen door democratische regimes. In Spanje daarentegen is Franco in zijn bed gestorven en is nimmer officieel een streep getrokken onder zijn totalitaire regime.

Met zijn boek over de Spaanse holocaust levert Preston in ieder geval een krachtige bijdrage om alsnog het regime van Franco te brandmerken als een totalitair, repressief en wreed bewind. (WV)

Paul Preston, The Spanish holocaust. Inquisition and extermination in twentieth century Spain; Norton, New York/London 2012; 34,- euro.

EMMA'S HEIMWEE

In het boek *Nowhere at Home* (Ed. Richard and Anna Maria Drinnon, 1975) verscheen een uitgebreide selectie uit de honderden brieven tellende briefwisseling tussen Emma Goldman en Alexander Berkman uit de bijna vijftig jaar dat zij elkaar kenden, eerst als geliefden, later als elkaars beste vrienden. Zij waren vooral – vaak samen – propagandisten voor het anarchisme: als sprekers, als antimilitaristen, als actievoerders tegen onrecht als het ging om werk- en leefomstandigheden van arbeiders en als redacteuren en uitgevers van anarchistische tijdschriften (*Mother Earth*, *The Blast*).

Emma Goldman en Alexander Berkman, beiden afkomstig uit het tsaristische Rusland, ontmoetten elkaar in 1889 in een koffiehuis in New York. Woedend over de terechtsteling van de martelaren van Chicago, stortten zij zich volop in de anarchistische beweging. Berkman eerst nog als aanhanger van het anarchisme van de daad. In 1892 pleegde hij een aanslag op fabrieksdirecteur Henry Clay Frick, die een staking gewelddadig had laten neerslaan. In de veertien jaar dat Berkman voor die daad in de gevangenis zat – waarover hij het indrukwekkende *Prison Memoirs of an Anarchist* (1912) schreef – ontwikkelde Goldman zich tot een begenadigd spreekster voor het anarchisme, maar ook over onderwerpen als seksuele vrijheid en anticonceptie. (Rudolf de Jong schreef over beiden in *de AS* 89.)

Later keerden zij zich fel tegen de oorlog van 1914-1918. Goldman, bijgenaamd 'the most dangerous woman of the United States', en Berkman werden als gevolg van hun voortdurende acties, in 1919 door de VS gedeporteerd naar de prille Sovjet Unie. Hoewel zij zich aanvankelijk voor de revolutie inzetten, sloeg hun enthousiasme snel om in een grote desillusie toen bleek dat de revolutie niets anders dan een bolsjewistische staatsgreep bleek te zijn, omstandigheden van de arbeidersbevolking nauwelijks verbeterden en anarchisten in de gevangenis verdwenen. Na hun overhaaste vertrek uit de Sovjet Unie verbleven zij onder meer in Zweden en Duitsland en uiteindelijk Frankrijk. De toegang tot de VS was hen ontzegd. Vooral

Emma Goldman had een grote heimwee naar de VS, immers, dat was het land waar zij zich voorgenomen had daadwerkelijk iets te doen aan de werk- en leefomstandigheden van de arbeidersbevolking. Vanuit Europa was dat voor Goldman en Berkman vrijwel onmogelijk.

Over die heimwee schrijft Emma Goldman in haar brieven in *Nowhere at Home*. Niet verwondelijk is dan ook dat in de onlangs verschenen dubbelbiografie over Berkman en Goldman, *Sasha and Emma* van Paul Avrich en Karen Avrich, blijkt dat dit na haar deportatie een voortdurende rol blijft spelen.

Sasha and Emma is niet de eerste biografie over Goldman. Eerder verschenen onder andere *Rebel in Paradise* van Richard Drinnon (1961), een degelijke en zeer toegankelijke biografie, *Love, Anarchy & Emma Goldman* van Candace Falk (1984) en *Emma Goldman, An Intimate Life* van Alice Wexler (1984). Natuurlijk is er ook de autobiografie van Goldman, *Living My Life* (1931), die uiteraard als leidraad voor biografen gold, maar niet altijd als een objectieve bron kan gelden. Haar laatste tien levensjaren komen in dat boek niet aan de orde. De zelfgekozen dood van Berkman (1936) en haar bezoeken aan Spanje tijdens de Spaanse burgeroorlog vallen er dan ook buiten. Falk beschreef vooral Goldmans liefdesrelatie met hobo en arts Ben Reitman, op basis van ondekte brieven tussen beiden. Wexler beschrijft in haar boek alleen de Amerikaanse periode van Goldman, maar publiceerde enkele jaren later *Emma Goldman in Exile* (1989). Het in 2011 verschenen *Emma Goldman, Revolution as a Way of Life* van Vivian Gornick is geen volwaardige biografie, maar een essayistische biografisch-politieke schets, die net iets te vaak aandacht besteedt aan Goldmans seksuele beleving en haar affaires met jongere mannen.

Over Alexander Berkman is merkwaardig genoeg nooit een biografie geschreven.

In de genoemde biografieën over Goldman werd de rol van Alexander Berkman altijd enigszins onderbelicht. Niet terecht, blijkt nu uit *Sasha and Emma*. De verweven levens van Goldman en Berkman worden daarin nu gelijkwaardig naast elkaar gezet, waardoor duidelijk wordt hoe hun levens onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, hoe zij elkaar steunden en beïnvloedden, maar ook hoe hun ideeën tot fikse meningsverschillen tussen beiden konden leiden.

Historicus Paul Avrich (1931-2006), professor in Russische geschiedenis en anarchisme aan de Universiteit van New York, begon ruim dertig jaar geleden aan onderzoek voor een biografie over Goldman. Het materiaal wat hij verzamelde bleef echter jarenlang in zijn studeerkamer liggen.

Oorspronkelijk was Avrich van plan een geschiedenis van het anarchisme in de VS te schrijven, maar omdat hij een enorme hoeveelheid materiaal wist te verzamelen, beperkte hij zich tot het publiceren van studies over deelgebieden, zoals *The Modern School Movement* (1980), over Ferrer-scholen in de VS, zijn monumentale *The Haymarket Tragedy* (1984), *Anarchist Portraits* (1988) en *Sacco and Vanzetti, The Anarchist Background* (1991). Voor zijn originele plan interviewde hij in de jaren vijftig, zestig en zeventig honderden anarchisten die tussen de jaren twintig en zestig actief waren geweest in de anarchistische beweging. Zo wist hij mensen op te sporen die een rol hadden gespeeld in de acties voor de vrijlating van Sacco en Vanzetti, of die bevriend waren geweest met Emma Goldman of met haar hadden gewerkt. Hij speurde tientallen oud-leraren en -leerlingen op van de *modern schools*.

Toen het voor Avrich duidelijk werd dat hij zijn geschiedenis van het anarchisme in de VS nooit zou kunnen voltooien, werden ruim tweehonderd van zijn interviews gepubliceerd in *Anarchist Voices* (1995), een uiterst waardevol *oral history*-boek over de geschiedenis van het anarchisme in de VS.

Toen hij – enkele jaren voor zijn overlijden – besloot de biografie over Emma Goldman toch nog te willen schrijven, kon hij naast bronnenonderzoek en brieven, citeren uit de interviews die hij soms tientallen jaren daarvoor al had gemaakt. Op veel momenten in

Sasha and Emma geeft dat kleur aan details en krijgen diverse verhalen een persoonlijker karakter. Bovendien weet Avrich enkele episodes uit de levens van Goldman en Berkman beter te belichten dan in eerdere biografieën het geval was, zoals de periode waarin Goldman Leon Czolgosz, de moordenaar van de Amerikaanse president McKinley (1901) bleef steunen, terwijl deze voor de anarchistische beweging had afgedaan. De houding van Goldman leidde tot veel onbegrip en veel van haar aanhangers keerden zich van haar af. Over de jaren dat Goldman en Berkman in Frankrijk verbleven weet hij een uitgebreider beeld te schetsen dan eerdere auteurs: hun financiële problemen, het moeizame vertaalwerk en de gezondheidsproblemen van Berkman en de heimwee van Goldman en haar worsteling met het schrijven van haar autobiografie.

Het boek wordt gekenmerkt door de prettige en vloeiende schrijfstijl van Avrich zoals die in zijn eerdere werk al te vinden was, met oog voor detail en altijd verduidelijkend: een naam zal hij bijvoorbeeld niet zomaar laten vallen, altijd volgt een uitleg over de persoon.

Jammer is dat Avrich publicatie van het boek niet meer heeft mogen meemaken. Toen hij in 2006 overleed liet hij een onvoltooid manuscript na. Zijn dochter Karen Avrich zette zijn onderzoek voort en voltooide deze prachtige dubbelbiografie. (MS)

Paul Avrich and Karen Avrich, Sasha and Emma. The Anarchist Odyssey of Alexander Berkman and Emma Goldman; The Belknap Press of Harvard University Press; Cambridge Mass., London; 490 pag.; ca. 39,90 euro.

KEES BOEKE

Een inktkoelie van naar ik meen *Vrij Nederland* heeft ooit geschreven dat het anarchisten verboden zou moeten worden over anarchisten te schrijven. Men vindt toch zelden vermaningen van dien aard over liberalen, sociaaldemocraten en andere Vriend(inn)en van de Bestaande Orde. Ik kan moeilijk voor het omgekeerde pleiten maar de tijd is wel allang voorbij dat een niet-anarchist zinnig over anarchisten schreef. Over hoe dat komt wellicht een andere keer…

Maar Kees Boeke, anarchist – klopt die aanduiding? Heeft hij deze ooit als beschrijving voor zichzelf gebruikt? Niet naar mijn weten. Niettemin past hij in het anarchistische paradigma, of hij zich nu verbonden met een stroming verklaarde of niet. Anno 2013 is het mogelijk een forse biografie van de man te schrijven (die eigenlijk een dubbelbiografie van zijn vrouw, Betty Cadbury, zou moeten heten) zonder Boeke een plaats binnen 'het anarchisme' toe te kennen. Enkele keren valt de voor buitenstaanders (waar de auteur zelf toe hoort) onbegrijpelijke term christen-anarchist – degene die hem in het boek de enkele kwalificatie 'anarchist' toekent is een schrijvend opgevoerde prins Bernhard.

De schrijfster heeft – gelukkig, vindt zij zelf – geen 'theoretisch kader', wat op zijn minst opmerkelijk mag heten voor een dissertatie, geschiedenis of niet. De stemmen uit het verleden dienen te klinken. Als ik voor de zekerheid opsla waarin de schrijfster gepromoveerd is merk ik pas de opdrachtpagina op die ik over het hoofd had gezien – Mc. 9:24, in het Engels. Misschien moet Daniela Hooghiemstra op de een of andere manier duidelijk gemaakt worden dat deze tekst in het Grieks is vastgelegd en dat er verscheidene Nederlandse vertalingen zijn van de bijbel, jaja, waarvan de Leidse de voorkeur genoot van christen- of religieus-anarchisten: 'Ik geloof. Kom mijn ongeloof te hulp!'

Helaas laat Hooghiemstra blijken niet veel te weten van het christendom in het algemeen en de opvatting hiervan onder christen-anarchisten in het bijzonder. Dit zal dan wel modern anno nu zijn. Als Boeke in het voorbijgaan 'geen socialist' wordt genoemd vrees ik dat de schrijfster vooral denkt aan wat er hoort bij het lidmaatschap van de PvdA of desnoods de SP. Voor de in zijn politieke opvattingen groeiende Kees Boeke zou in zijn eigen tijd geen twijfel gegolden hebben op dit punt.

Hier bij *de AS* is het nooit een vraag geweest

of Kees Boeke anarchist was. Ooit, in 1986, wijdde *de AS* een themanummer (nr. 76) aan Boeke. Eigensoortig ongetwijfeld, maar dat zijn bijna alle anarchisten die zich in geschrifte uiten. Boeke had een ontwerp voor wat men arbeiderszelfbestuur zou kunnen noemen, iets wat ik in de praktijk heb meegemaakt bij een bedrijf waarvoor ik heb gewerkt en waarvan ik de grenzen en beperkingen zelf heb ondervonden. Toch leeft de gedachte van sociocratie, zoals onder woorden gebracht in *Redelijke ordening van de mensengemeenschap*, (nog) wel degelijk. De brochure is dan ook heruitgegeven door *de AS* (in het al genoemde nummer 76). Hooghiemstra laat het woord 'sociocratie' in het voorbijgaan vallen en weidt er zeker niet over uit, de gedachte wordt bekend verondersteld. Dit zou nu eens de stem uit het verleden hebben kunnen zijn die in het heden spreekt en die onmiskenbaar met Kees Boeke verbonden is. Gemiste kans, evenals de Utrechtse Bouw Associatie, waarvoor Boeke zelf gewerkt heeft en die hij opgericht heeft volgens zijn biografe – en daar moeten we het mee doen.
Eigenlijk is de school De Werkplaats het enige belangrijke, en hiervan – helaas – vooral de bekendste leerlingen, maar liefst drie prinsessen in de dagen van herstel en vernieuwing. En inderdaad, naar verhouding krijgen deze en daarbij hun moeder, Juliana, inmiddels staatshoofd, nogal een grote portie aandacht. Als men dit stelt tegenover de terloopse opmerking hierover in Betty Cadbury's levensschets van Kees Boeke is het wel erg veel. In ieder geval worden er wat lopende legenden over de korte aanwezigheid van de prinsesjes uit de wereld geholpen. Beatrix vond het maar niks, daar komt het op neer, Margriet ook al niet, Ireentje bleef te veel achter en Marijke, voor wie er een geheel speciaal gedeelte voor slechtzienden bijgebouwd werd, heeft zelfs nooit op de Werkplaats gezeten. Of het beëindigen van de korte schoolloopbaan van het drietal op de Werkplaats een gevolg was van het lopende conflict tussen Juliana en Bernhard kan Hooghiemstra niet weten, en wij die haar boek lezen dus ook niet.
Het echtpaar Boeke-Cadbury probeert vruchteloos het aandeel van Betty, de echtgenote van Kees Boeke, in de bekende chocoladefabriek, over te doen aan de arbeiders, maar de familie en in feite de wet die het onterven van kinderen verbiedt, houden dit tegen. Betty en Kees en daarmee hun kinderen leven in zelfgekozen armoede, in de geest van Christus, zoals zij zelf zullen vinden, en inderdaad, het is alleen de rijken gegeven ascetisch te gaan leven, de armen doen het vanzelf al.
Uit de levensschets van de Boekes komt een niet zeer liefderijke opvoeding tevoorschijn voor hun vele kinderen, wat merkwaardig contrasteert met het citaat dat tot de boektitel geleid heeft: *De geest in dit huis is liefderijk.* Deze liefde betreft dus niet de leerlingen van de Werkplaats, voor wie dit mocht denken. Ook deze komt indien aanwezig niet naar voren in de biografie.
Het besluit de Werkplaats op te richten lijkt uit de lucht te vallen in een leven dat gekenmerkt wordt door pacifistische straatprediking met bijbehorende arrestaties (de Boekes hebben nogal vaak van 's Rijks gastvrijheid mogen genieten). Misschien laten de biografische gegevens geen nadere conclusie dienaangaande toe. Als men Boeke echter plaatst in de traditie van het anarchisme, dat van oudsher juist zoveel aandacht aan onderwijs en opvoeding besteedt, lijkt de stap veel begrijpelijker. Ook de betrokkenheid van Boeke bij het Comité van actie tegen de bestaande opvattingen omtrent misdaad en straf (samen met Lod. van Mierop en Clara Meijer-Wichmann) is voor de biografe het vermelden zo goed als niet waard. Ironischerwijze komt Boeke hier nauwelijks aan toe (schrijft zij) doordat hij zo vaak in de cel zit. Evenmin genoemd wordt Boekes verbondenheid met de Praktisch Idealisten Associatie, waar hij een graag geziene spreker was. Kortom, op de punten waar ik als anarchistisch bestudeerder van het (Nederlands) anarchisme geïnteresseerd zou zijn laat de biografie het afweten.

Het boek lijkt vooral geschreven voor de doelgroep die ik in de slotzin hieronder noem. Vanuit dit oogpunt valt het boek ongetwijfeld mee en ik kan ook niet zeggen dat ik er niet een beeld van Boeke aan overgehouden heb. De tragiek van de school die aan Boeke ontglipt in het naoorlogse Nederland, mede door de aanwezigheid van de prinsessen, is er aan af te lezen. Hieraan vooraf gaat de bezetting, waarbij Boeke wellicht te lang vooral gestreefd heeft de school te behouden, ten koste van vooral de joodse 'werkers'. (Maar aan wie is het eigenlijk hierover te oordelen?) En zijn grootste succes, terug als natuurwetenschappelijk geschoolde, de *Cosmic view* (*Wij in het heelal, een heelal in ons*, 1959), blijkt zijn zwanezang. Algehele instorting volgt.
Enkele punten nog: welk theologisch inzicht moet ik verbinden aan het kwalificeren van het Koninkrijk Gods als een feminien ideaal (p.84)? En hierbij: *Het Koninkrijk Gods is binnen in u* van Tolstoj kan bezwaarlijk 'een brochure' genoemd worden (p.100). De naam van Hilbrandt Boschma wordt consequent verkeerd gespeld. Oud-werkers of medewerkers en liefhebbers van de monarchie zullen zeker aan hun trekken komen bij Hooghiemstra's Boekebiografie. (AdR)
Daniela Hooghiemstra, De geest in dit huis is liefderijk – het leven en de Werkplaats van Kees Boeke (1884-1966); Utrecht 2013; De Arbeiderspers; 417pag., prijs: 29,95 euro.

NEDERLAND EN DE JAREN 70

De historicus Duco Hellema presenteert in zijn *Nederland en de jaren zeventig* het verhaal van een samenleving op drift. In eerste instantie waren het vooral linkse krachten (vakbonden, politieke organisaties, actiegroepen, enkele politieke partijen) die soms triomfen vierden in de politieke arena, maar in de loop van dat decennium groeiden de rechtse tegenkrachten die zich ergerden aan al die demonstranten, feministes, opbouwwerkers, studenten, krakers en linkse activisten. Ten tijde van de aanstormende economische crisis van de jaren 80 verloren de linkse progressieven en radicalen definitief het initiatief en begon het politieke klimaat te veranderen. Het neoliberalisme dat ons zoveel ellende zou brengen zegevierde.
Er bestaat nog steeds veel aandacht voor de gewelddadige uitingen van een klein deel van de linkse radicalen van die tijd. Ook in Nederland vonden toen zelfs terroristische acties plaats. Maar die aandacht zou bijna doen vergeten dat die rode jaren 70 helemaal niet 'socialistisch' waren, maar braaf sociaaldemocratisch: het befaamde kabinet-Den Uyl.
Hellema heeft helaas geen baanbrekend boek geschreven, maar dat zijn relaas zo compleet is en ook divers, is zeker een compliment waard. Een uitgebreid literatuuroverzicht vergemakkelijkt verdere studie van dit toch unieke decennium. (HR)
Duco Hellema, Nederland en de jaren zeventig; Boom, Amsterdam 2012; 350 pag.; 24,90 euro.

FRANK VAN DER GOES, DANDY EN SOCIAALDEMOCRAAT

Frank van der Goes (1859-1939), die in de geschiedenis van de Nederlandse sociaaldemocratie geen onbeduidende rol heeft gespeeld, zou als jongeman het assurantiebedrijf van zijn vader overnemen (wat hij aanvankelijk ook deed), maar zijn belangstelling lag bij literatuur, toneel en journalistiek. Hij bewoog zich graag in de artistieke kring van de Tachtigers, liep er naar de laatste mode bij, kocht zijn sigaren bij Hajenius en bezocht frequent restaurants en bierhuizen (zie het artikel van Ron Blom, Biernomaden en revolutionairen, in *de AS* 165/166).
Over deze dandy, een beetje pedant maar niet zonder literair en journalistiek talent - die ondertussen geinteresseerd geraakt was in de socialistische theorieën van Karl Marx en een deel van diens hoofdwerk *Das Kapital* in het Nederlands vertaalde – publiceerde Blom onlangs een omvangrijke biografie. Vanwege zijn sympathie voor het socialisme werd de jonge assuradeur op de beurs geboycot en maakte hij een financieel moeilijke tijd door. Als een van de eerste kenners van

het marxisme in Nederland kwam hij rond 1890 buiten en ook binnen de SDB, de Sociaal Democratische Bond, geregeld in conflict met Domela Nieuwenhuis. Van der Goes bewonderde bovenal de Duitse sociaaldemocraten van Kautsky en behoorde dan ook tot de 'heren' die in 1994 de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) oprichtten.
Hoewel Van der Goes voluit de parlementaire oriëntatie van de SDAP steunde werd hij geen Kamerlid. (Eerst later werd hij raadslid in Hilversum.) Van der Goes bleef altijd de journalist, literatuurcriticus en theoreticus van het (marxistische) socialisme. In 1896 richtte hij het 'wetenschappelijke' socialistische tijdschrift *De Nieuwe Tijd* op, dat zou uitgroeien tot een platform voor de linkse intellectuelen in de sociaaldemocratische partij. Toch hield hij enige afstand tot deze marxistische hardliners als Gorter, Wiedijk en Pannekoek, die zich na verloop van tijd met hun blad *De Tribune* afsplitsten van de moederpartij en zich in 1917 vierkant achter Lenin en zijn bolsjewiki zouden scharen. Van der Goes werd buitenlandredacteur van het sociaaldemocratische dagblad *Het Volk* en raakte in de partij wat op de achtergrond.
Na zijn pensionering medio jaren twintig dreigde Van der Goes zelfs wat vergeten te raken. Hij en zijn vrouw verhuisden naar Laren, waar hij tuinierde en zich verdiepte in het werk van austromarxisten als Bauer, Hilferding en Adler, die onder meer positief waren over arbeidersraden. Maar allengs was het in de SDAP gaan gisten: er groeide verzet tegen het reformisme van partijtheoreticus Banning en het toenemende bonzendom in de partij.
In 1928 was Van der Goes een van de oprichters van *De Socialist*, het blad dat die oppositie een stem gaf, twee jaar later gevolgd door *De Fakkel*. In 1932 barstte de bom: de sociaaldemocratische partij scheurde en duizenden linkse opposanten verenigden zich in de nieuw opgerichte OSP, de Onafhankelijke Socialistische Partij, waarvan Van der Goes bestuurder werd. Een fusie enkele jaren later met de RSAP, de revolutionair-socialisten van Henk Sneevliet, lag voor de hand maar was geen succes. De cultuurverschillen tussen beide partijen bleken moeilijk te overbruggen.
Ook Van der Goes verliet de fusiepartij en sloot zich aan bij de kleine Bond van Revolutionair-Socialisten (BRS), die door enkele voormalige OSP'ers was opgericht. Op zijn oude dag speelde hij nog een actieve rol in deze linkse splintergroep. Daarnaast schreef hij artikelen voor *Het Fundament*, een onafhankelijk kritisch tijdschrift. En het was in die tijd – medio jaren dertig – dat Van der Goes ook regelmatig contact had met de boekhandelaar en anarchist Gé Nabrink, die hij nog kende van de Anti-Imperialisme Liga en het Antifo. Zonder twijfel nam Van der Goes toen met belangstelling kennis van de ideeën van de Haagse Sexpolgroep van Nabrink en Flip Geerts, die beiden beïnvloed waren door Wilhelm Reich.
Blom is in deze laatste hoofdstukken van zijn biografie goed op stoom gekomen. Ik vind er de uitweidingen die in de eerste hoofdstukken nog wel eens de leesbaarheid bemoeilijken, nu juist bijdragen tot een beter begrip van de persoon Van der Goes. En ook al zal niet iedereen gelukkig zijn met de veelheid aan details waardoor de lezer wel eens de weg dreigt kwijt te raken, Bloms boek is als resultaat van een intensieve en langdurige zoektocht door de archieven hoe dan ook aan te bevelen. Zeker in het uitgebreide notenapparaat toont de schrijver zijn belezenheid en betrokkenheid bij de socialistische idealen. Alleen begrijp ik niet waarom Blom zijn hoofdpersoon de ene keer Frank en de andere keer Van der Goes noemt! (HR)
Ron Blom, Frank van der Goes, 1859-1939. Journalist, literator en pionier van het socialisme; Eburon, Delft 2012; geill.; 516 pag.; 32,- euro.

GROENE ECONOMIE

Bij uitgeverij Jan van Arkel dijt de Paradigmaserie aldoor uit, de laatste loten aan de stam staan nog niet eens op de aan de serie gewijde website www.hitte.nu. De serie groeit, maar het onderwerp van de reeks is

juist kritiek op het groeidenken, zowel economisch als ecologisch. *De mythe van de groene economie* van Anneleen Kenis en Matthias Lievens verscheen onlangs, eind 2012. De technische of droog economische aspecten van hoe de zaak spaak kan lopen bevatten niet echt veel nieuws als je Richard Heinbergs *Einde aan de groei* van een jaar eerder al gelezen hebt, maar de Belgen leggen andere accenten. De mythe die ze willen aankaarten is het verhaal dat een groene economie mogelijk zou zijn met instandhouding van kapitalistische mechanismen. De titel van het boek dekt niet echt de lading, want een niet-kapitalistische groene economie is natuurlijk best bestaanbaar. Na het aankaarten van de mythe is hun hoofdpunt dat verzet tegen het kapitalisme nodig is als je de ecologische crisis wilt tegengaan. In goed Nederlands gaat het om 'climate justice', een transitie naar een ecologische samenleving die óók meer rechtvaardigheid inhoudt. Heel mooi.

De reeks is erg interessant, maar intussen heb ik wel een anarchistische vraag. Als ik Heinberg lees dan krijg ik veel cijfers te lezen waar ik soms optimistisch van word, we krijgen namelijk vanzelf gelijk dat het spaak loopt, en even later pessimistisch, want wie zullen de rekening van het spaaklopen het hardst gepresenteerd krijgen – heb ik al die cijfers nodig als impuls om mijn ecologische voetafdruk kleiner dan het eerlijke aardeaandeel te houden? (Wat zou eigenlijk de gemiddelde ecologische voetafdruk van de anarchistische subpopulatie hier te lande zijn?). Kenis en Lievens komen met een socialistisch verhaal, en ook dat is niet zo nieuw voor anarchisten. Bernard Lietaer komt in een nog recenter verschenen boek in de reeks: *Geld en duurzaamheid*, met alternatieve geldsystemen, waarvan ik erg hoop dat ze er komen, maar de anarchistische utopieën gaan wel wat stappen verder.

Het laatste hoofdstuk van Kenis en Lievens heet 'Geen transitie zonder revolutie' en de allerlaatste woorden van het boek zijn dan ook: 'which side are you on?' (WR)

Anneleen Kenis en Matthias Lievens, De mythe van de groene economie – Valstrik, verzet, alternatieven; Utrecht Jan van Arkel/Antwerpen EPO 2012; 17,95 euro.

Richard Heinberg, Einde aan de groei – ons aanpassen aan de nieuwe economische realiteit; Jan van Arkel/Oikos 2011; 14,95 euro.

Bernard Lietaer, Geld en duurzaamheid – Van een falend geldsysteem naar een monetair ecosysteem; Jan van Arkel/Oikos 2012; 17,95 euro.

GEERT WILDERS EEN FASCIST?

Is Wilders een fascist? Ja zeker, roepen velen. Nee, zeggen velen met mij. Ook als Wilders niet deugt maakt hem dat nog niet tot een fascist, maar tot 'slechts' een xenofobe, intolerante, egotrippende politicus die in een lange traditie van rechts-populisme staat. In Nederland gaat die terug tot de Orangisten of Prinsgezinden vanaf 1600. Dit populisme keerde en keert zich tegen de lokale en nationale (en sinds kort ook de Europese) bestuurderselite, die veelal samenvalt met de economische elite (Marx noemde die elites overigens 'heersende klassen'). In de eerste helft van de vorige eeuw kreeg het populisme vleugels, zowel buiten als binnen Nederland, in de vorm van fascisme en nazisme. Na de Tweede Wereldoorlog doken her en der in West-Europa steeds weer neofascistische en neonazistische groepjes op. De meeste ultrarechtse ontevredenen verkiezen nu de huidige rechts-populistische bewegingen als Wilders' PVV.

De titel *Is Wilders een fascist?* zet potentiële lezers van dit boek op het verkeerde been. Want over Wilders gaat het nauwelijks. Het boek gaat vooral over het historische fascisme, met veel treffende citaten van Mussolini, Hitler en Mussert, de leider van de NSB, de vooroorlogse Nederlandse fascistische beweging. Na een overzicht van bijvoorbeeld de toekomstdromen van verscheidene vroegere fascistenleiders stelt de auteur zonder weinig bewijsvoering kortweg vast dat je van dat soort zaken (de nieuwe mens, de raszuivere natie, het afschaffen van de parlementaire democratie, etcetera) niets bij Wilders aantreft. En zo gaat het ook bij de overige hoofd-

stukken in zijn boek. Dus is dan bewezen dat Wilders verre van een fascist is, zegt hij tegen allen, die de PVV-leider als zodanig betiteld hebben! Maar wat is Wilders dan wel? Dat komt onvoldoende uit de verf in dit boek.

Robin te Slaa heeft met zijn eerder verschenen studie over de NSB laten zien dat hij goed is ingevoerd in de historie van het Nederlandse fascisme. Daarom valt het des te meer op (en tegen) dat hij zijn geschiedschrijving nu ontsiert met de bewering dat sommige fascisten hun antisemitische opvattingen ontleenden aan sommige anarchisten. En op wie beroept hij zich? Onder meer op de Domela-biograaf Jan Willem Stutje (zie daarover *de AS* 180). Zo gaan mythen een eigen leven leiden! Maar we kunnen in alle redelijkheid een vroege anarchist als Max Stirner niet medeverantwoordelijk houden voor het nazisme van Hitler, zoals de marxist Hans Helms ooit deed, en evenmin valt het Proudhon en Domela te verwijten dat ze na hun dood tot 'voorlopers' werden uitgeroepen door Franse en Nederlandse fascisten.

In ieder geval amusanter ('Gaandeweg kwam ik erachter dat het bij de PVV helemaal niet de bedoeling was dat je de belangen van Nederland diende, maar de belangen van Geert Wilders…') zijn de herinneringen van voormalig PVV-Kamerlid Marcial Hernandez over de twee jaar (2010-2012) dat hij slippendrager van Wilders mocht zijn.

Hernandez, voormalig majoor bij de Koninklijke Landmacht, die als defensielobbyist de gelederen van de rechtse populisten versterkte, stapte er uit toen Wilders voorstelde om te bezuinigen op de krijgsmacht. Zijn boekje over het interne reilen en zeilen van de PVV-fractie is natuurlijk om te smullen! Wilders vergelijkt hij met de Noord-Koreaanse dictator Kim Jong-un. (HR)

Robin te Slaa, Is Wilders een fascist? Boom, Amsterdam 2012; 176 pag.; 15,- euro.

Marcial Hernandez, Geert Wilders ontmaskerd. Van Messias tot politieke klaploper; Aspekt, Soesterberg 2012; 256 pag.; 16,95 euro.

GEDICHTEN
Jan Bervoets

de leer der esthetica

vestingen worden pas versterkt
als je ze teder aanraakt
vooral jonge meisjes maken
suikergoed van hun kantelen

het laken dat de vensters verduistert
knipt stukjes uit hun bestaan
totdat hun borstjes samenvloeien
met het loden glas
dan krijgen de ogen van al hun kinderen
tandjes

omdat dit slecht is voor auto's
dienen ook arbeiders te worden verbouwd
tot een bijzonder stierenoog
in de vorm van een stalen vuist

zonder titel

1
verleden kent geen kermis
het schiet en speelt bazuinen

oude beren hangen aan het dak
te roken
hun veren schedels van ijzer

een aureool van goudse pijpen
noemt dat taal
de letters vallen aan scherven
zij gaan met de kogels naar bed

2
verbonden met strafbare ziekten
slaan wij het bos op zijn billen
kerven cirkels in manuscripten

wij smelten het glas van de vogel krij
(een flatulente dragonder
die laat ook kogels vliegen)

WEG MET DE MONARCHIE!
Hard Rain 20

Het aprilnummer van *De Vrijdenker*, het maandblad van De Vrije Gedachte (www.devrijegedachte.nl), is gewijd aan de komende inhuldiging van de nieuwe Oranjemonarch Willem-Alexander. Door de ons constant opgedrongen Oranjepropaganda zouden we bijna vergeten dat vijfentwintig procent van de Nederlanders de monarchie graag verruilt voor een republiek en dat nog eens twintig procent geen ernstig bezwaar zou hebben tegen zo'n verandering. En is het Oranjehuis wel zo populair, nu de koninklijke familie geweigerd heeft om in deze economisch moeilijke tijd ook maar iets in te leveren van haar belastingvrije inkomens, waarbij vergeleken de president van de VS een schijntje verdient? Zo wordt in *De Vrijdenker* nog eens inzichtelijk gemaakt dat van alle Europese landen Nederland verreweg het duurste staatshoofd per inwoner heeft. De kosten, inclusief beveiliging, bedragen jaarlijks circa 110 miljoen euro. En dat voor een van de rijkste families in de wereld!
In het februarinummer van *De Vrijdenker* wordt aandacht besteed aan het boek van de humanist Colin Goldner over de Dalai Lama. Goldner bestrijdt het rooskleurige beeld dat de Westerse media van het Tibetaanse boeddhisme en zijn leider schetsen. In Tibet kende men een kleine groep van adel en monniken met de Dalai Lama als hoofd, die oppermachtig waren, tegenover de grote massa van boeren die als lijfeigenen in grote armoede leefden. En het ergste wat een man kon overkomen was wedergeboren te worden als vrouw! Verder in dit nummer onder meer een artikel over de Engelse filosoof Bertrand Russell, die eens opmerkte dat hoe dogmatischer een religie is, des te meer wreedheden er plaats vinden. In het maartnummer van het blad legt Floris van den Berg uit wat veganisme en humanisme met elkaar te maken hebben, schrijft Frans van Dongen een portret van bioloog en atheïstisch denker Richard Dawkins en bespreekt Bert Gasenbeek van de UvH de opmerkelijke roman *Het Palingoproer* van Martin Schouten.
Dichter/schrijver, publicist, criminoloog, oud-politicus en schilder/tekenaar Manuel Kneepkens is erg boos op de Erasmus Universiteit, waar hij voorheen vele jaren doceerde. Wat is het geval? In de lunchruimte van de universiteit exposeerde *AS*-medewerker Kneepkens veertien van zijn werken, maar twee naakten werden al snel verwijderd na een klacht van de exploitant van het horecabedrijf. Ze waren te aanstootgevend volgens deze uitbater. In eerste instantie kreeg Kneepkens zelfs te horen dat hij de helft van zijn werken van de muur moest halen, omdat 'bezoekers hun broodje niet meer weg konden krijgen'. Hij wil expliciet van de raad van bestuur van de universiteit weten of deze het eens is met het optreden van de horeca-exploitant, want vooralsnog weigert de Erasmusuniversiteit verder commentaar.

'Duurzaam leven, hoe doe je dat?', vroeg *ZOZ*, het tijdschrift van de Werkplaats voor duurzame ontwikkeling Omslag (www.omslag.nl) in het maart/aprilnummer aan zijn lezers. Er kwamen vijftig reacties binnen, afkomstig van jongeren en ouderen. Vooral de jongere lezers zouden zo zelfvoorzienend mogelijk willen leven. En er zijn ook dilemma's: wat zet je het kind van een vleesetende vader en een vegetarische moeder voor? Overigens wordt vegetarisch eten op de eerste plaats van de duurzaamheidsladder gezet door de lezers. En: vroeger is nog maar kort geleden, valt te lezen in het januari/februarinummer van *ZOZ*. Zo'n twintig jaar geleden waren er geen mobieltjes en was er geen internet. Tegelijk zijn er veel jongeren die niet beter weten of het hoort zo: dag en nacht bereikbaar zijn, in contact staan met iedereen. Maar er is nu Swoeng (www.swoeng.nl), die een aardige actie organiseerde: een maand lang leven zonder mobiel en internet om (weer) te ervaren hoe het vroeger was. Verder in dat nummer onder meer een sympathiek

stukje over ons jubilerend tijdschrift en een verslag van het wonen in een gert of yurt, een Mongoolse tent (zie ook: www. gertbewoners.nl). Om de muizen op afstand te houden heb je absoluut een kat nodig. In het nummer van november/december 2012 van *ZOZ* staat de beweging van de Transition Towns centraal. In Nederland zijn er na ruim vier jaar meer dan tachtig lokale initiatieven.

In het winternummer (nr. 25) van *Directe Actie!*, het tijdschrift van de Amsterdamse AGA (www.agamsterdam.org), onder meer een verslag van de vier maanden durende campagne gericht tegen het Bastion Hotel in Amsterdam, waar schoonmaaksters dachten dat ze een redelijk uurloon zouden verdienen, maar wat in de praktijk neerkwam op een flink lager stukloon. Verder het verslag van een ontmoeting met de Italiaanse anarchist Alfredo Bonanno die permanente opstandigheid (insurrectionalisme) propageert.
Bij het afsluiten van deze rubriek verscheen het eerste nummer 2013 van *Buiten de Orde* (www.vrijebond.nl/buitendeorde). Ik heb er dus nog geen kennis van kunnen nemen, maar las wel met veel plezier het artikel van Jan Bervoets over het veertigjarig bestaan van *de AS*. Hij stelt dat het grotendeels ontbreken van een dogmatisch-anarchistische visie van *de AS* op de wereld en de keuze voor een pragmatische lijn al min of meer te vinden was bij het onafhankelijke blad *De Vrije* in de (late) jaren zestig, waarvan Bervoets en ik – met anderen – redacteur waren. Daar kan ik het tot op grote hoogte mee eens zijn, maar in de tijd van *De Vrije* werd die lijn veeleer bepaald door toevallige omstandigheden dan dat het een bewuste keus was, zoals in het geval van *de AS*. En Bervoets besluit zijn artikel aldus: '*De AS* heeft zich in Nederland de status verworven van een vrij studieblad dat vanuit een veelheid van perspectieven open discussies voert over de mogelijkheden van de strijd tegen de staat, de bureaucratie en allerlei ideologieën. Daarmee heeft het de anarchistische "cultuur" in Nederland bevrijd van controversen die bewegingen uitsluiten en van elkaar scheiden.'
Het vierde nummer 2012 van dat blad is deels gewijd aan het thema 'scholing & opvoeding'. Het meest theoretische artikel handelt over het filosofisch perspectief van anarchisme en educatie en is in feite een uitgebreide bespreking van de bij PM Press, Oakland verschenen studie *Anarchism and Education*. De aan de universiteit van Londen docerende Judith Suissa gaat daarin uitgebreid in op de verschillen tussen liberale en anarchistische opvattingen over onderwijs en stelt dat juist door het anarchisme de menselijke capaciteiten om solidair te zijn met elkaar en wederzijds hulp te geven zich kunnen ontwikkelen, zelfs binnen het kader van de kapitalistische staat. Verder onder meer aandacht voor een onderwijzersstaking in Slowakije en voor Bart de Ligt en diens belangstelling voor het Montessori-onderwijs.
In het derde nummer 2012 wordt (terecht) veel aandacht besteed aan de in augustus gehouden internationale bijeenkomst van 3000 anarchisten in het Zwitserse St. Imier. Zo wordt er onder meer op gewezen dat de burgemeester van het stadje de organisatoren vroeg om vooral vaak terug te komen, want de winkeliers hadden prima zaken gedaan en de twee pelotons, die de Zwitserse politie voor alle zekerheid achter de hand hield, hadden niets te doen gehad. En zelfs de pinautomaten bleven intact! Het enige spannende moment was toen op de eerste dag in een lokale supermarkt proletarisch gewinkeld werd bij de bierafdeling. De eigenaar loste dat probleem slim op door direct een onbekend maar prima te drinken biertje in de aanbieding te doen! Verder in dat nummer onder meer een informatief artikel van Anita de Waal over anarchisme versus de rechtsstaat: 'een wet is nooit politiek neutraal, hooguit een achterhaalde stand van machtsverhoudingen'.

Op 1 februari 2013 overleed de pastor, publicist en politicus Herman Verbeek. Hij werd 76 jaar. Jarenlang was hij voorzitter van de Politieke Partij Radicalen (PPR), die in 1990

opging in GroenLinks, voor welke partij hij in het Europese parlement zat (en er ook ruzie kreeg met die partij). Verbeek publiceerde veel over landbouwvraagstukken en propageerde een groene agrarische revolutie. Hij werkte enthousiast mee aan het landbouwnummer van *de AS* (nr. 130/131) en was opgetogen over ons nummer (nr. 146) over de radicale priester en libertaire politiek-filosoof Ivan Illich, in wie hij waarschijnlijk veel van zichzelf herkende!

Tot slot (1). In *de AS* 171 (najaar 2010) besprak ik het informatieve boekje over kunst en anarchisme in Nederland in de periode 1880 – 1930 van Andrea Galova. De oplage was beperkt, dus was dit *Anarchisme breekt door in de beeldende kunst* al snel uitverkocht. Maar geen nood: de Amsterdamse boekhandel Het Fort van Sjakoo (www.sjakoo.nl) heeft een (verbeterde) heruitgave ervan uitgebracht. De prijs is 9,50 euro. Aanbevolen!

Tot slot (2). Evenzeer aanbevolen is de studie van Tessel Pollman: *Mussert & Co. De NSB-leider en zijn vertrouwelingen* (Boom, Amsterdam 2012; 19,90 euro). Ik las het boek in een adem uit! Pollman toont aan dat Anton Mussert niet alleen de wat sullige, kleinburgerlijke oprichter en voorman was van Nederlands grootste fascistische partij die in de bezettingstijd ontspoorde. Nee, Mussert was tegelijk een hebzuchtige crimineel die zich in de oorlogsjaren meedogenloos verrijkte met onroerend goed, geld, waardepapieren en goederen uit in beslaggenomen joods bezit. Na zijn arrestatie in mei 1945 beweerde hij weinig tot niets te bezitten, maar naast kostbaar porselein, automobielen en aandelenpakketten, die hij bij vrienden in bewaring had gegeven, groef de politie in zijn tuin een brandkast op met goud, geld en aandelen. De auteur weerlegt ook de veelgehoorde bewering dat de Nationaal Socialistische Beweging van Mussert – zeker in de eerste helft van de jaren dertig – niet uitgesproken racistisch was. Kortom, Mussert was een niets ontziende graaier, die zich omringde met en zich liet beveiligen (zijn Mussertgarde) door hele en halve criminelen!

Tot slot (3). Op 22 januari 2013 werd de anarchistische activiste en publiciste Joke Kaviaar veroordeeld tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van vier maanden wegens opruiing in woord en geschrift. Er was zes maanden geëist. Ze gaat in beroep tegen de uitspraak en zal zich tegen de migratiebeleid blijven uitspreken. De Steungroep 13 september (op 13 september 2011 werd ze van haar bed gelicht en drie dagen vastgehouden) is van mening dat door deze uitspraak jurisprudentie is ontstaan om kritiek op staatszaken in de kiem te kunnen smoren. Overigens kwam de eerdere aanklacht dat Joke Kaviaar bij de vermeende opruiing ook een terroristisch oogmerk had, te vervallen.

Tot slot (4). In deze rubriek heb ik verscheidene keren aan de orde gesteld dat de libertaire oud-politicus Roel van Duijn decennialang is gevolgd door de Nederlandse veiligheidsdiensten. Hoe voormalig minister van binnenlandse zaken Donner recentelijk verhinderde dat hij inzage kreeg in een deel van zijn dossiers beschreef hij kort in een artikel in *de AS* 176 (Infiltratie) en uitgebreid in zijn recente autobiografie *Diepvriesfiguur*, besproken in *de AS* 179. Op 28 januari 2013 liet de Nationale Ombudsman Van Duijn in reactie op zijn klachten over het optreden van de veiligheidsdiensten BVD en AIVD weten: ‘Het is onbevredigend dat u uiteindelijk anno 2012 na een lange juridische strijd materiaal in handen krijgt op grond waarvan bij u twijfel is gerezen of de BVD tientallen jaren geleden rechtmatig en behoorlijk heeft gehandeld. Bovendien is het onbevredigend dat de overheid bij monde van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties weigert om nader onderzoek in te stellen of te laten instellen. Ik vind dat een onverstandige keuze.’

Hans Ramaer

Beste lezers,

***Met dit dubbelnummer opent de eenenveertigste jaargang van *de AS*. Ongeveer een derde van dit nummer is gewijd aan het historische thema De Autobandieten, samengesteld door gastredacteur Dick Gevers en redacteur Martin Smit. De rest van dit nummer, waaronder de vertrouwde rubrieken en ook het inmiddels bekende jaaroverzicht door Jan Bervoets, verschijnt als *Twintigste Jaarboek Anarchisme*. Daarin naast originele bijdragen de teksten van de lezingen die op de *AS*-jubileumbijeenkomst in Amsterdam gehouden werden.**

***Eind december van dit jaar verschijnt een themanummer dat teksten van en over Piet Kooijman (1891-1975) bevat, samengesteld door redacteur Hans Ramaer. De alarmist Kooijman is vooral bekend geworden door zijn neem-en-eettheorie, die hij ook zelf in praktijk bracht. En begin september verschijnt een themanummer over de cybersamenleving, samengesteld door redacteur Boudewijn Chorus. In 2014 hopen we het eerder aangekondigde nummer over de Amerikaanse wetenschapper en anarchist Noam Chomsky uit te brengen. Ook zijn er plannen voor (opnieuw) een poëzienummer en mogelijk een veganismenummer.**

***Aan donaties ontvingen we in 2012 een bedrag van 1472,- euro. Vanzelfsprekend danken we alle donateurs zeer voor hun steun, want zonder die giften is de uitgave van dit papieren en digitale tijdschrift niet goed mogelijk. Toch moeten we constateren dat dit steunbedrag 200,- euro minder bedraagt dan dat van 2011! We roepen alle lezers dan ook op om alsnog – of opnieuw – zo mogelijk een bedrag over te maken aan het Steunfonds van *de AS* (rekeningnummer 4460315) in Moerkapelle. Zeker omdat onze websites niet kosteloos gerealiseerd worden en voor het downloaden van eerder verschenen afleveringen van ons tijdschrift niet betaald hoeft te worden, hoopten we op wat extra steun. Bovendien is helaas nog een klein aantal lezers in gebreke gebleven om het abonnement 2013 (minimaal 18,- euro) te betalen. We vragen deze lezers om met spoed dit bedrag plus zo mogelijk een donatie van de eigen rekening over te maken op het rekeningnummer van *de AS*. (Vooruitlopend op het totale steunbedrag in 2013 kunnen we alvast melden dat we op de jubileumbijeenkomst van 15 februari jongstleden een bedrag van 240,- euro aan contanten inzamelden! En ook kregen we via onze bankrekening inmiddels enkele extra donaties om de kosten van die bijeenkomst te kunnen betalen. Ook daarvoor natuurlijk onze hartelijke dank!)**

***Alle afleveringen van het tijdschrift en de overige (eigen) uitgaven van *de AS* kunnen voordelig besteld worden door gebruik te maken van onderstaande aanbieding(en):**
AANBIEDING 1: dit pakket omvat alle tot nu toe verschenen nummers, origineel dan wel herdruk, plus het apart verschenen *Eerste Jaarboek Anarchisme* alsmede de onmisbare Bibliografie van de jaargangen 1 tot en met 26 van de AS voor 110,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 2: met uitzondering van het *Eerste Jaarboek Anarchisme* en de Bibliografie ontvangt u alle boeken en brochures die *de AS* inmiddels naast het tijdschrift heeft uitgebracht (zie het overzicht Uitgaven hierna) voor 50,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 3: alle uitgaven, zoals genoemd in aanbieding 2 plus het Eerste Jaarboek en de Bibliografie, ontvangt u voor 60,- euro (inclusief verzendkosten).
Bestellen via rekeningnummer 4460315 van de AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle, met vermelding van de gewenste aanbieding(en). (IBAN NL57 INGB 0004 4603 15; BIC INGBNL2A)

Redactie en administratie *de AS*.

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn tegen gereduceerde prijs exemplaren verkrijgbaar van een groot aantal eerder verschenen afleveringen van *de AS*. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van 2,25 euro per exemplaar (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de kosten moet voor tenminste 6,75 euro besteld worden!

Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & Antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israel), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek), nr. 111 (Voorheen Sovjetunie), nr. 113 (Gustav Landauer), nr. 114 (Poëzie als ordeverstoring), nr. 115 (Latijns Amerika), nr. 117 (Domela als internationale figuur), nr. 118 (Italie), nr. 121 (Leren), nr. 124 (Dieren), nr. 125 (Disciplinering), nr. 128 (Armoede), nr. 129 (Frankrijk), nr. 132 (Afrika), nr. 133 (Techno), nr. 136 (Tolerantie), nr. 137 (Globaal), nr. 140 (Dood), nr 141 (Boeken), nr. 142 (Tiende Jaarboek Anarchisme), nr. 143 (Erich Muhsam), nr. 144 (De staat van de staat), nr. 145 (Atalanta), nr. 146 (Ivan Illich), nr. 147 (Jazz), nr. 150 (Stalin in Spanje), nr. 151 (Nederlandse anarchisten 1933-1945), nr. 155 (Manifesten), nr. 156 (Dertiende Jaarboek Anarchisme/Ontworteling van Europa), nr. 157 (Schrijvers & anarchisme), nr. 158 (Nederlandse anarchisten in de Tweede Wereldoorlog), nr. 163 (Wim de Lobel filosoof, vrijdenker, anarchist), nr. 164 (Liefde), nr. 167 (Sacco en Vanzetti), nr. 168 (Voedsel), nr. 171 (Brood & Spelen), nr. 172 (De ellende van de religie), nr. 175 (Alexander Cohen), nr.176 (Infiltratie), nr. 179 (Anarchisme & Recht), nr 180 (Rudolf de Jong).

Sommige originele afleveringen, met name dubbelnummers, kosten 4,50 euro per stuk. Het betreft: nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme), nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme), nr. 116 (Derde Jaarboek Anarchisme), nr. 119/120 (Vierde Jaarboek Anarchisme), nr. 122/123 (Vijfde Jaarboek Anarchisme), nr. 126/127 (Zesde Jaarboek Anarchisme/Anarchisme inNederland), nr. 130/131 (Zevende Jaarboek Anarchisme/Landbouw), nr. 134/135 (Achtste Jaarboek Anarchisme/Guy Debord en het situationisme), nr. 138/139 (Negende Jaarboek Anarchisme/De verloedering van het landschap), nr. 148/149 (ElfdeJaarboekAnarchisme/Opgesloten), nr. 152/153/154 (Twaalfde Jaarboek Anarchisme), nr. 159/160 (Veertiende Jaarboek Anarchisme/Cinema Anarchistica), nr. 161/162 (Vijftiende Jaarboek Anarchisme), nr. 165/166 (Zestiende Jaarboek Anarchisme), nr. 169/170 (Zeventiende Jaarboek Anarchisme/Kapitalisme: van crisis naar crisis), nr. 173/174 (Achttiende Jaarboek Anarchisme/Reis langs het Spaanse anarchisme), nr. 177/178 (Negentiende Jaarboek Anarchisme).

Alle inmiddels uitverkochte afleveringen van De AS zijn overigens herdrukt. Deze kosten zonder uitzondering 2,25 euro per exemplaar. Het gaat om de volgende afleveringen: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 2 (Marxismekritiek), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 4 (Vrouwenbevrijding), nr. 5 (Zelfbeheer), nr. 6 (Registratie), nr. 7 (Energie), nr. 8 (Anarchisme & parlement), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 11 (De vakbeweging in de krisis), nr. 12 (De Grote Depressie), nr. 13 (Terrorisme), nr. 14 (Godsdienst), nr. 15/16 (Fascisme), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 19 (Antimilitarisme), nr. 20 (Monarchie en Oranje), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 23 (Duitsland), nr. 24 (Anarchisme), nr. 25 (Organisatie), nr. 26 (Kiezen of delen), nr. 27 (Bouwen & wonen), nr. 28 (Kropotkin), nr. 29/30 (Veiligheid), nr. 31 (Milieu ~ macht), nr. 32 (Ontwikkelingshulp?), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 35 (Anarchisten en de staat), nr. 36 (Europa), nr. 37 (Anarchisme en wetenschap), nr. 39/40 (Anton Constandse en het anarchisme), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 49 (Stembiljet of sociale aktie), nr. 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen), nr. 53 (De Staat van verzorging), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Cooperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 83 (Provo), nr. 85 (Anarcha-feminisme), nr. 108 (Wim van Dooren, filosoof, humanist, anarchist). Ook voor deze herdrukte afleveringen geldt dat in verband met de verzendkosten voor tenminste 6,75 euro besteld moet worden.

UITGAVEN DE AS

De AS brengt naast het tijdschrift een serie reprints van (oudere) anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van (soms curieuze) geschriften zijn verschenen:

—Anton Constandse, Anarchisme; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (bestelnummer: 001);

—R. Tamminga, Theorie en praktijk van het nemen; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (bestelnr: 002);

—Henk Eikeboom, De anarchist en het huwelijk; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (drukkerij van Rijnders'

Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde diens pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (bestelnummer: 003);
—Anton Constandse, Heinrich Heine als dichter en denker; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel Groote Persoonlijkheden, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (bestelnummer: 004);
—J. Bedeaux en K.A. Fraanje, Rhapsoden, zangen in modern gewaad; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005);
—Simon Radius, Proudhon over kerk en samenleving; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006);
—Piet Kooijman, Heden, verleden en toekomst in zakformaat; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenenbrochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel De vooruitzichten der arbeidersbeweging uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnummer: 007);
—Spanje 1936-1966. Een 47 p. tellende geïllustreerde special van het anarchistisch tijdschrift De Vrije (juli 1966) met een interview met een oud-Spanjestrijder en verder bijdragen van o.a. Rudolf de Jong, Jose Peirats, Hem Day en Victor Garcia (bestelnr.: 008). Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS in Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s). De prijs bedraagt 3,25 euro per exemplaar. Let op: de bestelnummers 001, 002 en 003 zijn uitsluitend verkrijgbaar in één pakket, waarvoor de standaardprijs van 3,25 euro geldt. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,50 euro besteld worden.

Behalve de reprint-reeks levert De AS diverse andere eigen uitgaven, zowel herdrukken als originele uitgaven. Deze boeken en brochures zijn te bestellen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS te Moerkapelle. De prijzen zijn inclusief verzendkosten.
—Bibliografie De AS, jaargangen 1972-1998; 105 p.; 6,90 euro.
—Paul Eltzbacher, Anarchisme; herdruk van de Nederlandse vertaling uit 1903; 293 p., 13,90 euro.
—Eerste Jaarboek Anarchisme; in 1994 verschenen als aparte uitgave; 151 p.; 5,90 euro.
—Hans Ramaer, Het onbegrepen anarchisme. Tekst van een lezing opgenomen in de bundel 'De Ideologieën' (Studium Generale, Utrecht 1994);12 p.; 1,25 euro.
—Hans Ramaer, Het individualisme van Anton Constandse. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, De zelfvernietiging van het protestantisme, een oorspronkelijk in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst; herdruk in paperback; VIII + 120 pag.; 6,90 euro.
—Anton Constandse, De ellende der religie; herdruk brochure uit 1923; 20 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, God is het kwaad; herdruk brochure uit 1924; 31 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, Kan er een God zijn?; herdruk brochure uit 1927; 16 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Godsdienst is opium voor het volk; herdruk brochure uit 1929; 15 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Nederland, God en Oranje; herdruk van brochure uit 1932; 15 p.; 1,25 euro.
—Jos van Veen, De carrière der zeven Oranjes in de Nederlandsche gewesten 1544-1795; oorspronkelijk in 1929 (?) door Gerhard Rijnders (Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling te Zandvoort) uitgegeven kritische geschiedschrijving; herdruk in paperback; 190 p.; 9,50 euro.

AANBIEDINGEN

De AS presenteert diverse afgeprijsde boeken en brochures. Van sommige titels is slechts een gering aantal exemplaren voorradig, dus gelden deze aanbiedingen zo lang de voorraad strekt. De prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestellen via overmaken van uw betaling(en) met vermelding van titel(s) op giro 4460315 van De AS in Moerkapelle. Het betreft:
—Thom Holterman en Henc van Maarseveen (ed.), Law in anarchism; Erasmus University, Rotterdam 1980; 177 pag.; 7,50 euro. (Een selectie van bijdragen aan het in 1979 gehouden internationale seminar anarchism & law met onder meer artikelen over Spooner, Proudhon en Kropotkin.)
—Ton Geurtsen, De fabel van het linkse ongelijk, met libertaire teksten van Rosa Luxemburg, Anton Pannekoek, Henriëtte Roland Holst en Arthur Lehning; Rode Emma, Amsterdam 1990;111 pag.; 7,50 euro.
—Arthur Lehning, Lenin en de revolutie. Marxisme en anarchisme in de Russische revolutie; Rode Emma, Amsterdam 1994; 151 pag.; 10,90 euro. Deze uitgave is een uitgebreide en geïllustreerde editie van de in 1972 bij Van Gennep verschenen Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Duitse artikelenserie, getiteld 'Radendemocratie of staatscommunisme'.
—Hans Ramaer, De dans om het nucleaire kalf; Ram, Rotterdam 1975 (tweede druk); 136 pag; 3,00 euro. (Een politiek-economische geschiedenis van het kernenergiebeleid in Nederland vanaf 1939.)
—Arie Hazekamp, 75 jaar Pinksterlanddagen op het terrein Tot Vrijheidsbezinning in Appelscha 1933-2008; (Appelscha 2008); 68 pag; 4,50 euro.